

VOKIETIJOS–SOVIETŲ SĄJUNGOS KARO FRONTAS LIETUVOS TERITORIJOJE 1941 METŲ BIRŽELĮ

Doc. dr. Sigitas JEGELEVIČIUS
Vilniaus universitetas

Įvadas

1941 m. birželio 22 d. prasidėjo Antrojo pasaulinio karo antrasis etapas Rytuose (pirmasis šio karo etapas Rytuose – 1939 m. rugsėjo 1 – 23 d., kai Vokietija, o paskui ir SSSR užpuolė Lenkiją ir sutriuškino jos ginkluotąsias pajėgas). Šis, antrasis, karo Rytuose etapas sovietų buvo vadinamas Didžiuoju Tėvynės karu. Tai aliuzijos į 1812 m. Rusijos karą su Napoleono kariuomene, kurį rusai tuomet pavadino Tėvynės karu. Šito termino laikėsi sovietinė istoriografija, nes taip iš istorikų bei spaudos darbuotojų reikalavo *direktyvinės instancijos* be kompromisų. Toks karo pavadinimas buvo labai parankus propagandai, nes šiuo pavadinimu buvo galima lengvai pridengti neretai visiškai beprasmes milijonines savo krašto žmonių aukas karo ir darbo frontuose. Tokį karo pavadinimą iš tradicijos paveldėjo ir šiuolaikinė rusų istoriografija. Vienintelis skirtumas – karo pavadinimas ne taip įkyriai dažnai kartojamas tekstuose, kaip buvo kadaise įprasta. Tame kare rusai tikrai gynė savo tėvynę. Kokia ji bebuvo kitų akimis žiūrint, bet rusams ji – tėvynė. Kitoms SSSR tautoms Rusija ne tėvynė. Jų žmonės tiesiog buvo priversti ginti rusų tėvynę.

Lietuvai šis karas tiek jo pradžioje, tiek per jį, tiek ir dabar buvo ir tebėra Vokietijos–Sovietų Sąjungos karas. Žmonės šio karo metu ir dar kiek po

to jį vadino vokiečių–sovietų, vokiečių–rusų karu arba tiesiog vienu žodžiu – *karas*. Didžiuoju Tėvynės karu kartais net ir buityje vadinti šį karą buvo laipsniškai įpratinta tik jaunoji lietuvių karta – gimusi, augusi, brendusi ir mokslus ėjusi 6-ojo dešimtmečio pabaigoje ir vėliau. Dabar net ir šios kartos leksikoje nebeliko Didžiojo Tėvynės karo termino, nes jis nebešmėžuoja žiniasklaidoje kaip kadaise. Ir apskritai apie tą karą dabar Lietuvoje mažai kalbama ir rašoma. Lietuviams pokaris ir jo padariniai buvo kur kas skausmingesni nei karas. O ar daug dabar rašome ir juolab kalbame apie Pirmąjį pasaulinį karą? Kiek daugiau apie Vokietijos–SSSR karą rašyta tik 2005 m. pirmąjį pusmetį dėl jo pabaigos 60-mečio.

Lietuva tame Vokietijos–Sovietijos kare nedalyvavo, nes iki valstybės aneksijos teisiškai nebuvo atšauktas ar sustabdytas neutraliteto įstatymo galiojimas. Kita vertus, SSSR karinių bazių įsileidimas jau buvo tam tikras neutralumo pažeidimas. Karo išvakarėse Lietuva de facto buvo SSSR teritorijos dalis. Sovietijos dalimi Lietuvos teritoriją laikė ir nacistinė Vokietija, turėdama omenyje nacių ir sovietų 1939 m. rugsėjo 28 d. ir 1941 m. sausio 10 d. slaptus sandėrius, kuriais ji buvo pripažinta sovietams. Užtat nuo pirmųjų karo minučių Lietuva atsidūrė fronto ugnyje, jos miestai tapo vokiečių aviacijos antskrydžių taikiniu. Daugelis lietuvių išsivaizdavo, kad praslinkus frontui vokiečiai paliksia Lietuvą ramybėje ir būsia galima atstatyti jos nepriklausomybę. Į tokią įvykių raidą orientavosi ir 1940–1941 m. antisovietinis lietuvių pogrindis. Todėl daug kur vokiečių kariai buvo sutikti su gėlėmis kaip išvaduotojai. Netgi buvo stengiamasi padėti, kad frontas kuo greičiau persiristų per Lietuvą, padarydamas kuo mažiau žalos jos žmonėms ir ūkiui. Abiejų kariaujančių pusių interesai buvo svetimi Lietuvai ir absoliučiai daugumai jos žmonių. Kita vertus, Lietuvos okupanto, t. y. sovietų, priešas buvo laikomas potencialiu Lietuvos draugu.

Lietuva nebuvo Antrojo pasaulinio karo dalyvė, tad jos vardas neminimas nei tarp šalių nugalėtojų, nei tarp pralaimėjusiųjų. Lietuva tiesiog buvo karo auka. Tik šito irgi niekas pripažinti nenori. Karo pabaigos 60-mečio proga Lietuva nepuolė organizuoti išpūdingų renginių ar dalyvauti kitų pompastiškuose renginiuose, nes karo pabaiga Lietuvai atnešė sovietinę reokupaciją. Apsiribota vienu oficialiu visų karo aukų minėjimu. Istorikai surengė bene tik vieną mokslinę konferenciją, vykusią Kaune. Rusija, Antrajame pasauliniame kare pabuvojusi ir nacistinės Vokietijos sąjungininke, ir Vakarų aljantų sąjungininke, atsidūrė tarp šalių nugalėtojų.

Istoriografinė situacija

Lietuvoje apie vadinamąjį Didįjį Tėvynės karą rašyta nemažai. Publikacijų pagausėdavo karo pabaigos jubiliejinių sukakčių metais. Tuomet pasirodydavo rašinių ir apie atskirus pirmųjų karo dienų epizodus. Tai būdavo publicistiniai propagandinio pobūdžio rašiniai, kuriuose nevengtą patetikos ir pasipriešinimo momentų heroizavimo. Vis tik šio klausimo mokslinė ar į tokią pretenduojanti lietuvių istoriografija negausi. Absoliuti dauguma tekstų – sovietinės istoriografijos rašiniai. Nedideli apibendrinamieji siužetai yra daugelyje akademinio pobūdžio leidinių.

Pirmasis toks Lietuvos istorijos leidinys išėjo 1958 m. Bendro pobūdžio samprotavimuose apie karo pradžią Lietuvai skirta tik apie 10 eilučių¹. Tai minimali padrika informacija. XX a. šeštajame dešimtmetyje Lietuvoje vengta ką nors konkrečiau rašyti apie šį karą, juolab jo pradžią, nes Maskva dar nebuvo išleidusi karo istorijai skirtų fundamentalių leidinių, kuriais būtų galima pasiremti, nebijant, kad bus išsiškota. 1970 m. pasirodė Kazio Varsinsko monografija, kurioje karo pradžios įvykiams skiriama apie 10 puslapių². Šis autorius daugiausia dėmesio skiria partinio sovietinio aktyvo būrių kovai su tauta, susidūrimams su Birželio sukilėliais. Labai glaustai, bet gana nuosekliai karo pradžios įvykiai parodyti akademiniam daugiatomės LTSR istorijos leidinyje³. Informacija paimta iš Maskvoje išleistų fundamentalių karo istorijos veikalų, kuri lietuviškai mokslo leidiniuose skelbiama bene pirmą kartą. Panašus tekstas yra ir LTSR istorijos vientomyje rusų kalba⁴. Maždaug tuo pat metu išleistoje Algirdo Rakūno monografijoje karo pradžia skirtas visas skyrelis „Išdavikiški nacionalistų veiksmai pirmosiomis karo dienomis“⁵, kurio turinys lengvai nuspėjamas iš antraštės. Išsamiausiai karo pradžios įvykiai (pagal sovietinį modelį bei naudojant sovietinę retoriką) nušviesti eiliniam karo pabaigos jubiliejui skirtame straipsnių rinkinyje⁶. Vėlgai nemažai dėmesio skirta partinio sovietinio aktyvo siautėjimui⁷. Po 10

¹ Lietuvos TSR istorija. Nuo seniausių laikų iki 1957 metų, Vilnius, 1958, p. 415, 416.

² Varsinskas K. Karo sukuriuose.– Vilnius, 1970, p. 9–20.

³ Lietuvos TSR istorija. 1940–1958 metai.– Vilnius, 1975, t. 4, p. 80–83.

⁴ История Литовской ССР (С древнейших времен до наших дней), Вильнюс, 1978, с. 448–451.

⁵ Rakūnas A. Klasių kova Lietuvoje 1940–1951 metais, Vilnius, 1976.

⁶ Dobrovolskas J. Lietuvių tautos kova prieš hitlerinius grobikus Didžiojo Tėvynės karo pradžioje// Tarybų Lietuva Didžiajame Tėvynės kare, Vilnius, 1975, p. 10–21.

⁷ Ten pat, p. 21–26.

metų išleistame LKP istorijos tritomyje karo pradžios problemos užima tik 3 puslapius, kuriuose nieko nauja, lyginant su ankstesniais leidiniais⁸. Užtat bent septyniuose puslapiuose aukštinama partinio sovietinio aktyvo „didvyriška“ kova su savo tauta, aktyvui bėgant į Rytus. Nėra naujos mus dominančios informacijos. Panaši glausta informacija apie žaibišką karo pobūdį pirmąją karo savaitę pateikiama ir Lietuvos teritorijos „išvadavimui“ 1944 m. skirtuose leidiniuose. Apibendrinant tenka pasakyti, kad šituose leidiniuose neretai yra daugiau užslėptos ir vienpusiškos informacijos apie Birželio sukilimą nei apie karo fronto slinkimą per Lietuvą.

Įvairaus pobūdžio rašinių žanginėse dalyse ir netgi atsiminimuose randami siužetai apie karo pradžią paprastai kupini sovietinės retorikos bei jai būdingų nutylėjimų. Tokie tekstai neturi netgi pažintinės reikšmės, išskyrus tuos atvejus, kai aprašomas kurios nors konkrečios vietovės karo pradžios fragmentas.

Karo pradžios ir pirmųjų jo dienų militariniai įvykiai Baltijos kraštuose apskritai ir Lietuvoje atskirai, bendra to meto karinė operatyvinė padėtis sovietmečiu nors ir trumpai, bet nuosekliausiai nušviesta ne Lietuvos istorikų parengtuose daugiatomiuose akademinio pobūdžio karo istorijos leidiniuose⁹. Šiuose leidiniuose palyginus išsamiai nušviesta pirmoji karo savaitė, nors juose pernelyg išpučiami kai kurie karo išvakarių objektyvūs ir subjektyvūs sunkumai, itin pabrėžiamas Raudonosios armijos didvyriškumas neilgai trukusiuose gynybiniuose mūšiuose bei netvarkingo traukimosi į Rytus metu, sureikšminamos pirmosios nedidelės vokiečių kariuomenės nesėkmės. Vietomis vis tik stokojama konkretumo, tikslesnės informacijos. Yra nutylėjimų. Kartais akivaizdžiai sumenkinami Vermachto pasiekimai, o operatyvinė padėtis parodoma nepelnytai palankiau Raudonajai armijai. Nėra informacijos apie sovietų nuostolius, palikta painiavos statistikoje. Visa, kas sovietinių istorikų nebuvo pasakyta, neabejotinai buvę nepalanku Raudonajai armijai. Užtat galimos naujos interpretacijos ar įžvalgos.

Rusai turi nemažą Vokietijos–Sovietijos karo memuaristiką. Kariškių atsiminimuose nelabai noriai rašoma apie pradinį karo laikotarpį, nes girtis nėra kuo. Nepaisant apskritai tam tikro atsiminimų, kaip istorijos šaltinių, ribotumo, nutylėjimo bei perdėto įvykių sureikšminimo, atsiminimuose vis

⁸ Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža. 1940–1959, Vilnius, 1985, t. 3, p. 125–127.

⁹ История Великой Отечественной войны Советского Союза. 1941–1945, Москва, 1961, t. 1–2; Борьба за Советскую Прибалтику в Великой Отечественной войне. 1941–1945. В трех книгах, Рига, 1966. Кн. 1.

dėlto yra vertingos informacijos. Toji informacija, būdama pati savaime vertinga, neretai pagyvena, prakalbina kitus šaltinius. Mums geriausiai žinomi V. Sevastjanovo ir Kuzmos Galickio atsiminimai¹⁰, kuriuose esama šiek tiek tikėtinos informacijos apie buvusius ar planuotus kovos veiksmus Lietuvos teritorijoje. Beje, tik iš V. Sevastjanovo atsiminimų sužinome, jog Pravieniškųjų kalėjimo prižiūrėtojus, jų šeimų narius bei kalinius sušaudė Raudonosios armijos 5–ios šaulių divizijos padalinys.

Kazys Škirpa, remdamasis vokiečių archyvų duomenimis, paskelbė vertingų duomenų apie Vermachto junginius, žygiavusius per Lietuvos teritoriją ir apskritai apie pirmąsias karo dienas Lietuvoje¹¹. Jo pateikta informacija patikslina ir esmingai papildo sovietinių istorikų duomenis, parodo kovos veiksmus kitos kariaujančios pusės akimis. Šiuolaikinėje lietuvių istoriografijoje minėtina Arūno Bubnio monografija¹². Dviejuose puslapiuose glaustai išdėstyta pirmųjų karo dienų operatyvinė situacija Lietuvos teritorijoje. Vertas dėmesio naujausias Lietuvos istorikų apibendrinamojo pobūdžio veikalas, leidėjų vadinamas kolektyvine monografija¹³. Joje yra nedidelis skyrelis¹⁴, kuriame glaustai išvardintos abiejų priešininkų pajėgos (daugiau dėmesio skirta Vermachto pajėgoms), pirmieji vokiečių aviacijos smūgiai bei sausumos pajėgų koviniai veiksmai. Pateikiama naujų, iki šiol lietuvių istoriografijoje nefigūravusių duomenų. Šis nedidelis tekstas iš esmės pateikia bendrą schematinį kovų vaizdą. Nemažai vietos skirta Raudonosios armijos 29–ojo teritorinio šaulių korpuso, kuriame buvo sutelkti sunaikintos Lietuvos kariuomenės likučiai, veiksams (šio junginio daliniai kovos veiksmuose Lietuvos teritorijoje iš esmės nedalyvavo, bet pagal dar nuo sovietmečio nusistovėjusią tradiciją, prie kovos veiksmų Lietuvoje priduriamas ir pasakojimas apie to korpuso likimą).

Pirmosios karo savaitės veiksmų eiga Lietuvos teritorijoje nepelnytai šiuolaikinių Lietuvos istorikų palikta nuošalėje. Sovietmečiu to karo istorijoje istorikams turėjo rūpėti tik pergalingi, herojiniai momentai. Raudonosios armijos traukimas (praktiškai bėgimas) nebuvo patraukli tema sovietme-

¹⁰ *Севастьянов В.* Неман–Волга–Дунай, Москва, 1961; *Галицкий К.* Годы суровых испытаний. 1941–1944. Записки командарма, Москва, 1973.

¹¹ *Škirpa K.* Sukilimas Lietuvos suverenumui atstatyti. Dokumentinė apžvalga, Vašingtonas, 1973, p. 282–297.

¹² *Bubnys A.* Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944), Vilnius, 1998, p. 69–70.

¹³ Lietuva 1940–1990. Okupuotos Lietuvos istorija, Vilnius, 2005.

¹⁴ [*Stankeras P.*]. Vokietijos–SSSR karo pradžia. „Žaibo karas“ Lietuvoje// Ten pat, p. 161–167.

čio tyrinėjimams. Nebent paskiri pasipriešinimo „didvyriški epizodai“. Kita vertus, Lietuvos teritorija, kaip karo veiksmų teatras, palyginus su Rusijos platybėmis nedidelė. Gal ir dėl to karo veiksmai šioje teritorijoje nedomino rašančiųjų karo istorijos tematika. Vis dėlto Baltijos kraštų, ypač Lietuvos erdvė, tiek Pirmojo pasaulinio karo metais, tiek Vokietijos–SSSR karo metu buvo svarbi abiem kariaujančioms pusėms. Todėl reikėtų rimčiau imtis Vokietijos–SSSR karo veiksmų Lietuvos teritorijoje 1941 m. birželį tyrimo ar bent jų aprašymo. Tie įvykiai yra Lietuvos istorijos dalis. Svarbiausia tokiam tyrimui pirminė dokumentinė/archyvinė informacija yra Berlyno ir Maskvos archyvuose. Dėl vienokių ar kitokių priežasčių šie šaltiniai sunkokai prieinami. Darytina prielaida, kad Maskvos archyvuose nebus detaliai atspindėtas pirmosios karo savaitės Lietuvoje fronto judėjimas, kautynės ar kiti įvykiai, nes Raudonoji armija skubiai traukėsi/bėgo, štabai neretai neturėjo ryšio su savo junginiais/daliniais ar jų padaliniais. Dėl to nebuvo sukaupta tų dienų karinė operatyvinė dokumentacija. Abejotina, ar apskritai daugelyje dalinių buvo dokumentuojama. Sunaikinus išstis Raudonosios armijos divizijas, dingo daugumos jų archyvai. Neretai tik šiek tiek stabilizuojantis frontui jau Rusijos teritorijoje išlikę gyvi divizijų štabų karininkai po kelių savaičių iš atminties surašydavo dokumentus apie junginio ar dalinio kovos veiksmus, pasinaudodami tų įvykių dalyvių karininkų taip pat vėliau surašytais raportais/reliacijomis. Tuose tekstuose galima tikėtis nutylėjimų ar kai kurių įvykių bei aplinkybių perdėto sureikšminimo. Itin praverstų Vermachto armijų, divizijų ir netgi pulkų štabuose žymėti kariniai operatyviniai žemėlapiai, kuriuose užfiksuota kiekvienos dienos, pusdienio ar kitokio paros laikotarpio situacija.

Rašant straipsnį, daugiausia teko naudotis sovietmečiu išėjusių karo istorijos leidinių tekstais. Atmetus visas sovietinės propagandos ir jos sąlygotas istoriografijos klišes apie karo pradžią, tuose tekstuose pasitaiko patikimos ar tikėtinos informacijos. Didesnių abejonių kelia tik karo statistika, nes apskritai abejotinas sovietinės statistikos patikimumas.

Rusijoje suvokta, jog Vokietijos–SSSR karo kilmės, eigos bei pasekmių revizija yra labai pavojinga. Rusijoje jau keleri metai ryžtingai formuojama valstybės politinė pozicija šio karo vertinimuose. Į apyvartą įvedama naujų duomenų, bet apskritai siekiama išsaugoti sovietinėje istoriografijoje suformuotą karo eigos įvaizdį bei pasekmių vertinimus. Aukų atminimo įamžinimu besirūpinančios rusų visuomeninės organizacijos „Memorial“ laikraštyje pažymėta: „Kad ir kaip būtų keista, bet Antrasis pasaulinis karas netgi praėjęs 60 metų nuo jo pabaigos taip ir netapo istorija. Bent jau Rusijoje Di-

džiojo Tėvynės karo įvykiai daugiau priklauso politikos sferai negu istorijai. Pernelyg didelis praeities aktualizavimas – tikras dabarties politikos krizės požymis ir ateities problemų laidas¹⁵.

Šiame straipsnyje, naudojantis skelbta, bet šiai dienai dar gana ribota informacija, aptariamos abiejų priešininkų pajėgos Lietuvoje (ypač jos pasienyje) karo išvakarėse, nagrinėjama kovos veiksmų eiga Lietuvos teritorijoje ir jų reikšmė pradiniam Vokietijos–SSSR karo etape. Į mūsų tyrimo objektą neįeina Birželio sukilimo bei partinio sovietinio aktyvo veiklos, taip pat vokiečių karinės okupacinės administracijos atsiradimo ir egzistavimo klausimai. Tai – atskirų studijų objektai.

Manytume, kad neabejotinai šiuo klausimu reikalingas didesnės apimties tekstas lietuvių kalba. Ir ne tik dėl to, kad šio karo veiksmai Lietuvos teritorijoje yra Lietuvos istorijos dalis, kurią svarbu tyrinėti bei komentuoti mums patiems. Šis straipsnis taip pat gali būti mokymo priemonė studijuojantiems Lietuvos istoriją. Juolab kad iš dabar besimokančios kartos retas moka rusų kalbą, o kol kas dauguma literatūros yra rusų kalba.

Raudonosios armijos techninės galimybės karo išvakarėse

Pirmosios karo savaitės įvykius, abiejų priešininkų jėgų kiekybinį ir kokybinį santykį geriau suvokti padės susipažinimas su pačia bendriausia informacija apie Raudonosios armijos organizacinę struktūrą bei ginkluotę¹⁶.

Tiesioginis Sovietų Sąjungos rengimasis didelio masto karui Europoje prasidėjo 1938 m., bet materialinės techninės bazės pagrindai tokiems pasirėngimams buvo padėti dar pirmųjų dviejų sovietinių/stalininių penkmečių metais (1929–1937 m.). Tais penkmečiais vykęs industrializavimas iš esmės ir buvo ne kas kita kaip forsuotas sunkiosios, t. y. karo pramonės, kūrimas. Tai sutapo su trečiojo penkmečio pradžia, kuris iš esmės buvo skirtas karo metu aprūpinti kariuomenę ginklais bei karo technika. Visi poslinkiai kitose pramonės šakose tebuvo tik infrastruktūros karo pramonei kūrimas, lengvosios ir maisto pramonės laipsniškas pritaikymas kariuomenės reikmėms.

Ne tik sovietinių, bet ir kai kurių šiuolaikinių rusų istorikų teiginiai apie Raudonosios armijos pasirėngimą/nepasirėngimą karui, jos materialinių techninių aprūpinimą kupini prieštaravimų. Skirtumas tik tas, kad dabar labiau pabrėžiamas psichologinis nepasirėngimas karui, nors apie tai būdavo

¹⁵ Рачинский Я. Шестьдесят лет после битвы// 30 октября. 2005. No. 53, с. 1.

¹⁶ Pagal rusiškų šaltinių informaciją.

užsimenama ir anksčiau. Daug kur vyravo lengvos pergalės nuotaikos, kurias itin ryškiai išreiškė tais metais populiarinamos dainos „Jeigu karas rytoj“ motyvai. Pirmąjį psichologinį šoką to meto sovietinei visuomenei sukėlė netikėta karo su suomiais eiga.

Vertas dėmesio teiginys naujame rusų istorikų veikale „Pasaulio istorija. Antrasis pasaulinis karas“ (*Vsemirnaja istorija. Vtoraja mirovaja vojna*): „Ne mažiau rimtas negu psichologinis nepasirengimas karui su nacių Vokietija buvo Raudonosios armijos karinis nepasirengimas. Tiek kareivių bei karininkų apmokymo, atitinkančio šiuolaikinius reikalavimus požiūriu, tiek ir apginklavimo bei aprūpinimo amunicija, ypač jų kokybės požiūriu“¹⁷. Ir čia pat pabrėžiama: „Sovietų Sąjunga turėjo didžiausią Europoje mašinų gamybos pramonę“¹⁸, kuri iš esmės ir buvo forsuočiai sukurta karinėms reikmėms. Asignavimai karo reikalams 1939 m. sudarė 26,4 % valstybės biudžeto. Tais metais rimtai imtasi dar labiau plėtoti kai kurias karo pramonės šakas, ypač aviacijos pramonę. „Vienas dalykas – visi šitie planai, o visiškai kitas – pasiekti rezultatai. 1940 m. pabaigoje tie rezultatai buvo visiškai nedžiuginantys, žymiau jie nepagerėjo ir iki 1941 m. vidurio – vokiečių įsiveržimo momento“¹⁹, – sovietmečio istorikų tezę paminėtame veikale kartoja dabartiniai rusų istorikai. Pabrėžtina, kad, forsuojant pasirengimą karui, norėta labai greitai akivaizdžiai pagerinti kariuomenės techninį lygį.

Sovietiniai istorikai tvirtino, kad karo išvakarėse Raudonosios armijos šaulių ginkluotės kokybė buvo ne prastesnė negu Vakarų valstybių, taigi ir Vokietijos kariuomenės ginkluotė²⁰. Taip buvo tvirtinama turint mintyje ir tik ką pradėtos gaminti, bet plačiau dar nepaplitusios šaulių ginkluotės geras kovines technines savybes.

Pėstininkų ginkluotėje vyravusio 7,62 mm Mosino sistemos 1891/1930 m. pavyzdžio šautuvo pagrindu buvo sukurtas 1938 m. pavyzdžio karabinas (gerokai trumpesnis ir daug patogesnis už minėtą šautuvą) bei snaiperio šautuvas su optiniu taikikliu. Kariuomenė buvo apginkluota Vasilijaus Degtariovo ir kitų sistemų 7,62 mm lengvaisiais kulkosvaidžiais. Kitų sistemų lengvieji kulkosvaidžiai pradiniam karo etape buvo pakeisti 1927 m. pavyzdžio 7,62 mm lengvaisiais V. Degtariovo kulkosvaidžiais DP (*Degtariova*

¹⁷ Всемирная история. Вторая мировая война, Минск–Москва, 2002, с. 428.

¹⁸ Ten pat.

¹⁹ Ten pat, p. 429.

²⁰ Apie šaulių ginkluotę pagal: История Великой Отечественной войны Советского Союза. 1941–1945, Москва, 1961, т. 1, с. 452; Великая Отечественная война. 1941–1945. Энциклопедия, Москва, 1985.

pulemiot – Degtariovo kulkosvaidis), kurie Lietuvoje buvo plačiai naudoti partizaninio karo metu ir žmonėms gerai pažįstami natūroje bei iš fotografijų. Kariuomenė taip pat buvo ginkluota 7,62 mm Maksimo sistemos 1910 m. pavyzdžio sunkiaisiais kulkosvaidžiais, ginkluotėje išlikusiais visą karo metų. Pėstininkų/šaulių ginkluotę 1939 m. papildė naujas V. Degtariovo sunkusis kulkosvaidis DS (*Degtariova stankovyj* – Degtariovo sunkusis), bet iki karo pabaigos ginkluotėje visgi vyravo Maksimo sistemos sunkieji kulkosvaidžiai.

Kariuomenės ginkluotėje karo išvakarėse iš principo jau buvo 7,62 mm 1940 m. pavyzdžio V. Degtariovo automatas PPD (*pistolet–pulemiot Degtariova* – Degtariovo pistoletas kulkosvaidis), bet kariuomenė jų turėjo labai nedaug (Lietuvoje dislokuotuose daliniuose, atrodo, šito ginklo neturėta). 1941 m. pirmoje pusėje kariuomenės ginkluotę pradėjo papildyti 7,62 mm Georgijaus Špagino sistemos automatai PPŠ (*pistolet–pulemiot Špagina* – Špagino pistoletas kulkosvaidis), kurie dėl gerų kovinių techninių savybių ir paprastumo bei patogumo buvo gerai vertinami, užtat vėliau plačiai naudoti ir Lietuvos partizanų. Trofėjinių automatų PPŠ buvo vokiečių suformuotų lietuviškų karinių dalinių ginkluotėje. Tai buvo puolimo, artimos kovos, bet ne gynybos veiksmų ginklas. Lietuvoje dislokuotuose Raudonosios armijos junginiuose tokių automatų nebuvo, nes jie dar tik buvo pradėti kaupti tolimuose užnugario sandėliuose ir kariuomenės nepasiekė. Populiariu tapo ir 1943 m. pradėtas gaminti 7,62 mm Aleksejaus Sudajevo automatas PPS (*pistolet–pulemiot Sudajeva* – Sudajevo pistoletas kulkosvaidis). PPŠ ir PPS kovinės techninės savybės buvo geresnės už PPD, patys ginklai tobulesni, paprasčiau ir sparčiau gaminami, todėl nukonkuravo PPD. Visiems šitiems automatams buvo naudojami tokie patys 7,62 mm šoviniai kaip dar 1930 m. pradėto gaminti, bet tik karo metais išpopuliarėjusio Fiodoro Tokarevo pistoleto TT, išstūmusio iš ginkluotės 7,62 mm 1898 m. pavyzdžio Nagano sistemos revolverį.

Rusų istorikai teigia, kad tuometinis gynybos liaudies komisaro pavaduotojas maršalu tapęs Grigorijus Kulikas ignoravęs automatų gamybą, atkakliai neigęs jų reikšmę pėstininkų ginkluotėje, pirmenybę teikdamas Mosino sistemos šautuvams, labai tinkamiems lėtam šaudymui gerai prisitaikant (paradoksas: 1904–1905 m. rusų–japonų karo metu nemaža aukštų rusų karo vadų paniekinamai žiūrėjo į kulkosvaidžius, kurie esą be tikslo eikvoja daugybę šovinių, nes jų ugnis prisitaikymo prasme ne tokia efektyvi kaip šautuvų; vokiečių instruktorių konsultuojami japonai savo kariuomenę buvo gerai aprūpinę kulkosvaidžiais, kuriais efektyviai atmušdavo masines

rusų pėstininkų atakas). Mosino sistemos šautuvo pagrindu F. Tokarevas 1940 m. sukonstravo 7,62 mm pusiau automatinį dešimties šūvių šautuvą SVT–40 (*samozariadnaja vintovka Tokareva* – Tokarevo pusiau automatinis šautuvas), kuris tuomet buvo pripažintas vienu iš pagrindinių pėstininkų/šaulių ginklų. Realiai kariuomenė bent jau Lietuvoje karo pradžioje neturėjo šio ginklo. Užtat Kaune, Parodos kalne ginklų sandėliais paverstuose parodos paviljonuose, gulėjo tūkstančiai tokių šautuvų (kam jie buvo sukaupti: ar perginkluoti jau dislokuotoms Lietuvoje šaulių divizijoms, ar numatytoms papildomai atvežti naujoms divizijoms, skirtoms puolamosioms operacijoms?). Partizaninio karo metu Lietuvoje tokie šautuvai buvo populiarūs (pvz., Adolfas Ramanauskas–Vanagas savo *šmaiserį* MP–40 iškeitė į SVT–40 šautuvą ir nešiojosi jį iki aktyvaus partizanavimo pabaigos, nepaisant to, kad tai ilgavamzdis ginklas).

Vis dėlto karo pradžioje Raudonojoje armijoje vyravo 7,62 mm Mosino sistemos 1891/1930 m. pavyzdžio šautuvai su ilgu durtuvu, patogūs nebent poziciniam karui (buvo galima gerai šaudyti prisitaikant į taikinius, esančius net už 2 km) ar rusų dažnai naudotoms desperatiškoms durtuvų atakoms. Mosino sistemos 1938 m. pavyzdžio karabinais pirmiausia buvo apginkluoti kavaleristai, dalis artileristų ir motorizuotų šaulių. Beje, karo pradžioje artilerijos karininkų ginkluotėje dar buvo ir kardas (daliniuose, kur pabūklus traukė arkliai, karininkai žygyje būdavo raiti).

Visiems lengviesiems ir sunkiesiems kulkosvaidžiams (išskyrus stambaus kalibro kulkosvaidžius), šautuvams bei karabinams buvo naudojami tokie patys 1891 m. pavyzdžio 7,62 mm šoviniai.

Rusų duomenimis, nuo 1939 m. iki karo pradžios šautuvų ir karabinų kariuomenė gavo 70 % daugiau nei turėjo. Gerokai padaugėjo kulkosvaidžių: lengvųjų – 44 %, sunkiųjų – 29 %. Prie šitos statistikos tenka pridurti, jog per tą laiką gerokai išaugo bendras kariuomenės skaičius (1941 m. viduryje Raudonojoje armijoje buvo per 5 mln. žmonių, o per pirmąją karo savaitę mobilizuota dar 5,3 mln. žmonių), užtat neaišku, kiek kulkosvaidžių papildė iki 1939 m. jau suformuotus junginius, o kiek jų teko naujai formuojamos divizijoms ir kiek buvo sukrauta į sandėlius atsargai.

Vermachto pėstininkai karo pradžioje buvo ginkluoti 7,92 mm Mauzerio sistemos 1898 m. pavyzdžio šautuvais, tos pat sistemos 7,92 mm 1933/1940 m. pavyzdžio karabinais, 9 mm 1938/1940 m. pavyzdžio pistoletais kulkosvaidžiais MP–40 (mašinpistolėmis). Vokiečių pėstininkų ginkluotėje 1941 m. viduryje dar vyravo minėti karabinai.

Sovietų šaltiniai teigia, kad karo pradžioje Raudonoji armija turėjo daugiau kulkosvaidžių nei Vermachtas, bet vis dėlto bendra automatinių ginklų koncentracija daliniuose sovietų kariuomenė nusileido vokiečiams, nes tuomet dar beveik neturėjo automatų. Beje, rusiškų automatinių ginklų kovinė šaudyba buvo greitesnė nei vokiškų: rusiški kulkosvaidžiai ir automatai vidutiniškai per minutę paleisdavo 20–30 šūvių daugiau nei vokiški ginklai (net iš klausos galima atskirti šaudant rusiškus ar vokiškus kulkosvaidžius), bet tai dar nereiškia, kad kovos sąlygomis tokia greita šaudyba efektyvesnė.

Rusų šaltiniai dabar pripažįsta, kad „[...] 1941 m. birželį Raudonoji armija turėjo labai daug tankų, bet beveik visi jie buvo pasenusių tipų“²¹. Apskritai sovietai turėjo kur kas daugiau tankų nei vokiečiai, todėl ir neskelbė duomenų. Karo pradžioje daugiausia turėta lengvųjų tankų T–26, BT–7, BT–7M. Buvo dar užsilikusių jau nebegaminamų lengvųjų tankų T–37, T–38, T–40, BT–5. Daugelio šių tankų varikliai buvo benzininiai, su karbiuratoriumi. Vidutinių tankų vyraujantis modelis buvo T–28. Sovietai turėjo šiek tiek sunkiųjų tankų T–35 (karo metais šio modelio tankai nebebuvo gaminami). 1938–1939 m. buvo sukonstruoti vidutiniai tankai T–34 ir sunkieji tankai KV–1. Juos gaminti pradėjo tik 1940 m. Tais metais pagaminta 243 KV ir 115 T–34 tankų. Per 1941 m. pirmąjį pusmetį dar pagaminta 393 KV ir 1100 T–34 tankų. Tankuose T–34 ir KV jau buvo dyzeliniai varikliai. Abiejuose šituose tankuose buvo įmontuotos ilgavamzdės patrankos. Šių tankų vikšrai buvo platūs, todėl tankai galėjo važiuoti bet kokiū oru ir labai įvairiose vietovėse. Tankas T–34 karo metais buvo pripažintas geriausiu pasaulyje vidutiniu tanku. Sovietų tankų ekipažai: lengvųjų tankų – 3, vidutinių tankų T–28 – 6, T–34 – 4, sunkiųjų tankų T–35 – 10, KV – 5 tankistai²².

Wehrmachto ginkluotėje karo pradžioje buvo lengvieji tankai T–I ir T–II bei vidutiniai tankai T–III ir T–IV, taip pat trofėjiniai čekų ir prancūzų tankai. Visi jie buvo su karbiuratoriniais benzininiais varikliais. Karo išvakarėse minėti lengvieji tankai, turėję labai plonus šarvus, jau nebebuvo gaminami, o pradėti gaminti modernizuoti vidutiniai tankai T–III ir T–IV (su dyzeliniais varikliais, pastorintu priekiniu šarvu ir kitais patobulinimais). Iki 1942–1943 m., kai buvo pradėti gaminti „Tigrai“ (T–V) ir „Panteros“ (T–VI), vokiečiai apskritai neturėjo sunkiųjų tankų. Visus vokiečių 1941 m.

²¹ Всемирная история. Вторая мировая война, с. 429.

²² Arie tankus pagal: Всемирная история. Вторая мировая война, с. 429; История Великой Отечественной войны Советского Союза. 1941–1945, т. 1, с. 453; Великая Отечественная война. 1941–1945, Энциклопедия, Москва, 1985.

turėtus lengvuosius tankus reikėtų įvardinti kaip pasenusių tipų labai plonais priekiniais šarvais kovos mašinas, kurias efektyviai buvo galima naudoti tik tuose frontų ruožuose, kur priešininkas turėjo labai mažai artilerijos ar iš viso jos ten nebuvo. Vokiečių lengvųjų tankų ekipažas – 3, o modernizuotų vidutinių tankų – 5 tankistai.

Raudonosios armijos ir Vermachto tankų taktinių ir techninių duomenų palyginamoji lentelė²³

Tankų tipai	Raudonoji armija							Wehrmachtas	
	T-26	BT-7	BT-7M	T-28	T-35	T-34	KV-1	T-III	T-IV
Duomenys								(modernizuoti)	
Masė (tonos)	10,3	13,8	14,6	28	50	30,9	47,5	23	24,6
Patrankų kiekis	1	1	1	1	3	1	1	1	1
Patrankų kalibras (mm)	45	45	45	45	1-76 2-45	76	76	50	75
Kulkosvaidžių kiekis	1	1(2)	3	4	5	2	3	2	2
Priekinio šarvo maksimalus storis (mm)	16	20	20	30	30	45-90	75-100	50	50
Maksimalus greitis (km/val.)	30	53,4	62	37	30	55	35	40	40

Šis trumpas abiejų priešininkų tankų ir jų galimybių (taktinių ir techninių duomenų) palyginimas griaua sovietinės propagandos, o vėliau ir istoriografijos mitą, jog vokiečiai turėję tankų persvarą, todėl pradiniam karo etape jiems labiau sekėsi. Karo pradžioje absoliuti dauguma abiejų pusių tankų buvo pasenusių tipų su benziniais varikliais. Daugeliu taktinių bei techninių duomenų sovietų ir vokiečių turėti tankai buvo vienodi ar apylygiai. Kita vertus, kai kuriais aspektais sovietai netgi pirmavo. Raudonoji armija

²³ Pagal: Великая Отечественная война. 1941–1945. Энциклопедия, с. 704.

turėjo ne tik gerokai daugiau tankų nei Vermachtas, bet ir tam tikrą techninę persvarą: karo pradžioje turėjo sunkiųjų tankų (netgi modernių KV–1), ginkluotėje jau pasirodė itin modernus vidutinis tankas T–34, o vidutinis tankas T–28 taip pat dar nepriskirtinas pasenusių tankų tipui. Minėtoje sovietinėje karo enciklopedijoje sąmoningai neskelbiami duomenys apie Vermachto lengvuosius bei turėtus dar nemodernizuotus vidutinius tankus, kurie būtų buvę prastesni už panašių tipų sovietų tankus. Nesėkmės priežasčių reikėtų ieškoti kitur, bet tikrai ne tankų kiekis ir jų kovinės techninės galimybės.

Sovietai 1940–1941 m. jau buvo sukūrę ir gamino pirmuosius prieštankinius šautuvus, kurie vėliau pasirodė esą efektyvus ginklas kovant su lengvaisiais ir vidutiniais tankais. Šie šautuvai buvo itin įslaptinti ir iki karo pradžios kariuomenė jų neturėjo. Vokiečiai tuo metu panašaus ginklo apskritai neturėjo.

Sovietai turėjo neabejotinai geresnę divizijos bei korpuso pavaldumo artileriją²⁴. Labai gerų kovinių techninių savybių buvo 1937 m. pavyzdžio 76 mm patranka, buvusi divizijos artilerijos pulkų ginkluotėje. Pirmosiomis karo dienomis vokiečiams pateko daug sveikutėlių 1938 m. pavyzdžio 122 mm haubicų ir 1937 m. pavyzdžio 152 mm haubicų patrankų bei didžiulis kiekis sviedinių šiemis pabūklams. Vermachte 1942 m. buvo suformuoti keli sunkiosios artilerijos daliniai, apginkluoti šia trofėjine sovietine technika ir sėkmingai dalyvavę kautynėse.

Didžiulė Raudonosios armijos artilerijos problema – mechaninių traukos priemonių stoka. Sovietų Sąjungoje, kariuomenėje ir ūkyje, 1941 m. viduryje buvo 800 tūkst. sunkvežimių. Tokio sunkvežimių kiekio aiškiai nepakako motorizuotų dalinių kareiviams vežti, tankų pagalbiniam ūkiui, pafrontės krovinių pervežimams, kitoms būtiniausioms kariuomenės reikmėms, juolab vilkti pabūklams. Labai mažai turėta specialiai artilerijos ir tankų kariuomenės reikmėms skirtų vilkikų. Užtat pabūklus dažniausiai traukė arkliai. Neretai artileristams stigo netgi arklių. Todėl pasitaikydavo, kad ilgesniame žygyje pabūklus vilkdavo vadinamaisiais perridenimais (*perekaty*): dalį dalinio pabūklų nugabenus tam tikrą atstumą, atkabindavo arklių kinkinius ar vilkikus ir pabūklus palikdavo pakelyje, o su kinkiniais/vilkikais grįždavo atgal ir gabendavo pirmyn kitus pabūklus. Ir taip grįžinėdavo, kol perveždavo visus pabūklus. Paskui traukdavo tolyn pirmąją pabūklų partiją ir t. t. du, tris ar daugiau perridenimų, kol sugabendavo į reikiamą vietą vi-

²⁴ Apie artileriją pagal: История Великой Отечественной войны Советского Союза в 1941–1945, т. 1, с. 453; Великая Отечественная война. 1941–1945. Энциклопедия, Москва, 1985.

sus pabūklus. Jau 1941 m. pradžioje iš kolchozų buvo mobilizuoti naujesni traktoriai, bet jie nelabai tiko kariuomenės reikmėms.

Kariuomenės judėjimą sunkino didžiulės lėtaeigės arklių traukiamos gurguolės. Kita vertus, Vermachtas taip pat turėjo nemažas gurguoles, kurių pagrindą sudarė arklių traukiami įvairių tipų vežimai. Karo pradžioje vokiečių artilerija ir gurguolės buvo aprūpinti specialių veislių stambiais arkliais, skirtais vežioti sunkiems kroviniams.

Bene didžiausia Raudonosios armijos techninė problema – karinės ryšių technikos stoka. To meto SSSR pramonė nebuvo pajėgi patenkinti bent minimalius kariuomenės poreikius ryšių technikai. Ypač trūko radijo ryšio priemonių, kurios būtinos manevringų kovos veiksmų sąlygomis. Daugelis karininkų vengė naudotis netgi turimomis negausiomis radijo ryšio priemonėmis, nes nemokėjo tinkamai jomis naudotis ir mieliau naudojosi laidiniu ryšiu. Šio ryšio priemonių taip pat trūko. Vermachtas užtikrintai pirmavo aprūpinimo ryšio priemonėmis.

Raudonojoje armijoje labai mažai buvo įvairios paskirties inžinerinės kariuomenės.

Kariuomenės organizacija karo išvakarėse

Pagal karo išvakarėse vyravusią karo doktriną²⁵, Raudonojoje armijoje daug dėmesio buvo skiriama puolamosioms operacijoms, kurios buvo suvokiamos kaip kelių kovos veiksmų etapų visuma: priešininko taktinės gynybos pralaužimas, taktinio proveržio perėjimas į operatyvinį, priešininko rezervų sutriuškinimas bei jo pagrindinių pajėgų sunaikinimas. Puolanti kariuomenės grupuotė turėjusi būti giliai ešelonuota. Buvo mąstoma apie keturių ešelonų kovinį surikiavimą: priešakinis oro pajėgų ešelonas (aviacija), atakos ešelonas (vykdo šaulių korpusai), proveržio plėtimo ir vystymo ešelonas arba pasiekimų vystymo ešelonas (į pralaužą įvedami mechanizuoti ar kavalerijos korpusai), rezervų įvedimas į kautynes. Puolamojoje operacijoje svarbiausią vaidmenį turėjo atlikti *smogiamoji armija*. Joje turėjo būti 3–4 šaulių korpusai (12–15 šaulių divizijų), 1–2 mechanizuoti korpusai ar kavalerijos korpusas, 3–4 aviacijos divizijos, taip pat papildomi pastiprinimo daliniai: 10–12 artilerijos pulkų, keletas tiesioginio pėstininkų palaikymo tankų pulkų, inžinerinių batalionų ir kitokių padalinių.

²⁵ Apie Raudonosios armijos kai kuriuos karo mokslo bei taktikos momentus pagal: История Великой Отечественной войны Советского Союзаю 1941–1945, т. 1, с. 443–447.

Smogiamajai armijai galėjo būti skiriamas 50–80 km pločio fronto ruožas, o svarbiausio smūgio vietoje smogiamajai armijai turėjo būti skiriamas 20–30 km pločio ruožas (puolimo gylis 75–100 km). Tokio puolimo metu šaulių divizijos puolimo tempas turėjo būti vidutiniškai 10–15 km per parą. Priešininko gynybai pralaužti svarbiausio smūgio vietoje buvo numatomos tokios operatyvinio pajėgų tankio normos: vienai šaulių divizijai 2–2,5 km fronto ruožas, 50–100 artilerijos pabūklų ir tiek pat tankų viename fronto kilometre.

Karo išvakarėse Lietuvos teritorijoje nebuvo nė vienos smogiamosios armijos. Kita vertus, karo išvakarėse čia buvo dislokuota pakankamai šaulių divizijų bei mechanizuotų junginių, artilerijos dalinių, kad būtų galima suformuoti vieną smogiamąją armiją. Tik būtų trūkę tiesioginio pėstininkų palaikymo tankų pulkų bei kitų papildomų pastiprinimo dalinių. Nebuvo ir tiek aviacijos, kad efektyviai palaikytų smogiamosios armijos puolimą. Suformavus tokią smogiamąją armiją, būtų likęs nepridengtas maždaug 220 km sienos ruožas. Tam turėjo būti atsiųstos papildomos pajėgos. Tikėtina, kad tokia smogiamoji armija būtų mesta į puolimą arba ruože tarp Vištyčio ežero ir Nemuno, arba ruože tarp Kapčiamiesčio ir Vištyčio ežero.

Kur kas mažiau dėmesio buvo skiriama gynybos operacijų teorijai, lyginant su puolimo operacijomis. Operatyvinė gynyba buvo laikoma laikinu, pagalbinu kovos veikslių būdu, užtikrinančiu būsimą puolimą. Gynyba turėjusi būti giliai ešelonuota. Numatyta armijos gynybos teorijos silpna vieta buvo ta, kad jai užtikrinti buvo numatomos tokios pajėgos bei techninės priemonės, kurias gauti buvo sunku tikėtis. Paprastai gynyboje buvo įsivaizduojama tokia armija: 10–12 šaulių divizijų, 1–2 tankų brigados (brigadoje paprastai buvo 2 tankų pulkai, motorizuotų šaulių batalionas ir pagalbiniai padaliniai, brigadoje turėjo būti 53 tankai; 1940 m. tankų brigados performuotos į tankų divizijas), 5–6 artilerijos bei minosvaidžių pulkai iš rezervo, 5–6 inžineriniai batalionai ir 1–2 mišrios aviacijos divizijos. Armija gynyboje turėjo sudaryti pirmojo ešelonu divizijų ginamą priešakinę operatyvinę užtvartos zoną (gylis 25–50 km). Už šitos zonos turėjusi būti įrengta taktinė arba svarbiausioji pasipriešinimo zona su pagrindine ir antrąja gynybos juosta, kur turėjo būti pagrindinės armijos pajėgos (šitos zonos gylis 20–30 km). Armijos gynybos sistema turėjusi baigtis armijos rezervų manevro ir armijos užnugario ribos zona (gylis 20–30 km). Taigi armijos gynybos zonos gylis buvo 40–60 km, neskaitant priešakinės operatyvinės zonos (iš viso 65–110 km). Tokioje gynyboje vienai divizijai buvo skiriamas toks fronto ruožas: pagrindinėse kryptyse 6–10 km, o antraeilėse – 12–16 km. Visos armijos gyny-

bai turėjo būti skiriama 80–100 km fronto juosta.

Palyginę toliau pateikiamus duomenis apie Raudonosios armijos pajėgas Lietuvos teritorijoje su gynybos operacijos teorijos reikalavimais, matysime jos galimybes organizuoti gynybą. Pagal gynybos teoriją buvo reikalaujama, kad aukštesnioji vadovybė numatytų sukaupti pakankamai papildomų pajėgų bei priemonių galingam kontrasmūgiui priešininko puolimo atveju.

Operatyvinio meno reikalavimus atitiko ir Raudonosios armijos taktika. Prieškario laikų statutuose pagrindiniais kautynių būdais buvo laikoma puolimas ir gynyba, bet pabrėžiama, kad tikslai ryžtingas puolimas, pasibaigiantis priešininko apsupimu, užtikrins visišką jo sunaikinimą. To meto statutai deklaravo, kad kautynių tikslą galima pasiekti tik bendromis visų ginklo rūšių kariuomenės pastangomis.

Puolant visos pastangos turėjo būti sutelktos į priešininko pagrindinio gynybos ruožo pralaužimą. Šaulių divizijos puolimo ruožo plotis 3–4,5 km, o šaulių korpuso – 8–12 km. Puolant divizijai, visi daliniai ir padaliniai, pradedant būriu, turėjo būti išdėstyti dviem ešelonais. Todėl nemaža divizijos pajėgų dalis tiesiogiai nedalyvavo priešakinių priešininko pozicijų atakoje ir išjungdavo palaipsniui. Gynyboje ypatingas dėmesys turėjo būti skirtas išlaikyti pagrindinį ruožą, kuris sudarė gynybos taktinės zonos (pagrindinės pasipriešinimo zonos) pagrindą, užimamą pirmojo ešelono šaulių divizijų.

To meto sovietų statutai pėstininkus laikė svarbiausia kariuomenės rūšimi, nes tik ji galėjusi prisiimti visą kautynių našta, užimti ir ilgai išlaikyti vietovę. Kita vertus, buvo pripažįstama, kad be kitų kariuomenės rūšių palaikymo pėstininkai patys vieni negalį vesti šiuolaikinio mūšio. Tankų vietos bei vaidmens kautynėse suvokimas buvo grindžiamas tuo, kad jie kovos uždavinius galį spręsti tik sąveikaudami su kitomis kariuomenės rūšimis. Puolime tankai turėję veikti tiesiog pėstininkų kovinėje rikiuotėje, dalyvaudami pralaužiant priešininko gynybą. Gynyboje tankai turėję būti panaudojami kontratakoms ir kontrasmūgiams. Ypatingas vaidmuo buvo skiriamas artilerijai.

Sovietinėje operatyvinio meno ir taktikos teorijoje nebuvo apmąstyta parengti pagrindinių kautynių rūšių ir operacijų bendrieji principai bei nuostatos karo pradinio laikotarpio sąlygomis. Manoma, kad tik dėl to daugelis sovietinės karo teorijos nuostatų konkrečiomis karo pradinio laikotarpio sąlygomis neatitiko susiklosčiusios situacijos, todėl tų principų taikymas buvo neefektyvus. Esą visa tai karo pradžioje trukdė kariuomenės valdymą.

Paminėti bendri sovietinės karo teorijos dalykai turėtų padėti geriau suprasti ar bent mėginti suvokti tai, kas dėjosi karo pradžioje. Rusų karo

istorikai dabar reziumuoja: „Sovietinė strategijos teorija neigė žaibiško karo efektyvumą. Tai buvo atmetama kaip buržuazinė teorija. Sovietų karo teorija daugiausia rėmėsi principu, kad bet koks Sovietų Sąjungos užpuolimas pasibaigs visišku priešo sutriuškinimu jo paties teritorijoje. Todėl sovietinė karo teorija pabrėždavo puolimą [...]. Sovietinė strategija pripažino gynybą reikalingu ginkluotos kovos būdu, bet pabrėždavo jos pajungimą puolimui, pastarojo viršenybę“²⁶.

Karo išvakarėse Raudonosios armijos sausumos kariuomenės organizavimo pagrindą sudarė *šaulių korpusai*²⁷. Tai buvo to meto aukščiausias įvairių ginklo rūšių taktinis junginys. Visiškai sukomplektuotame šaulių korpuse galėjo būti per 50 tūkst. karių. Šaulių korpuse buvo 3 šaulių divizijos, 2 korpuso artilerijos pulkai, atskiras priešlėktuvinės artilerijos divizionas, pionierių batalionas, ryšių batalionas ir keletas įvairių aprūpinimo bei kitokių specialių padalinių. Pagal to meto etatus visiškai sukomplektuotas korpusas iš esmės turėjo gana stiprią artileriją – apie 1000 pabūklų ir minosvaidžių: 516 pabūklų (162 prieštankiniai) ir 450 minosvaidžių. *Korpuso artilerijos pulkai* turėjo 107 mm ir 122 mm patrankas bei 152 mm haubicos–patrankas. Tiek korpuso, tiek divizijos pavaldumo artilerijos pulkuose, paisant pabūklų kalibro, paprastai būdavo 2 ar 3 divizionai, o kiekviename divizione po 3 baterijas (būdavo pulkų, kuriuose apskritai būdavo tik 3–6 baterijos), kiekvienoje baterijoje – po 4, rečiau 6 pabūklus. Taigi artilerijos pulke galėjo būti 36 ar net ir daugiau pabūklų.

Šaulių divizijoje būdavo 3 šaulių pulkai, 2 divizijos artilerijos pulkai, priešlėktuvinės artilerijos divizionas, prieštankinės artilerijos divizionas, žvalgų batalionas, pionierių batalionas, ryšių batalionas, keletas aprūpinimo ir kitokių pagalbinių užnugario padalinių. Sukomplektuotoje šaulių divizijoje turėjo būti 14,5 tūkst. karių (karo pabaigoje pagal etatus divizijoje turėjo būti 11780 karių), 558 kulkosvaidžiai, 144 pabūklai (54 prieštankiniai), 150 minosvaidžių, 16 lengvųjų tankų (tankų batalionas), 13 šarvuočių, 558 automašinos (tai buvo daugiau tik sumanymas) ir per 3 tūkst. arklių. *Divizijos artilerijos* dviejų divizionų pulke buvo šešiolika 76 mm 1939 m. pavyzdžio patrankų ir aštuonios 122 mm haubicos, o kitame trijų divizionų artilerijos pulke buvo 2 divizionai 122 mm haubicų (24 pabūklai) ir divizionas 152 mm

²⁶ Всемирная история. Вторая мировая война, с. 426.

²⁷ Apie Raudonosios armijos junginių ir dalinių organizavimą pagal: История Великой Отечественной войны. 1941–1945, т. 1, с. 456–458; Великая Отечественная война. 1941–1945. Энциклопедия, Москва, 1985.

haubicų–patrankų (12 pabūklų). Divizijos sudėtyje buvusiame prieštankinės artilerijos divizione buvo dvylika 45 mm patrankų, o priešlėktuvinės artilerijos divizione – aštuonios 37 mm ir keturios 76 mm patrankos. Karo pradžioje daug divizijų buvo nesukomplektuotos – jose būdavo tik po 8–9 tūkst. karių, tad nebuvo ir visos etatuose numatytos ginkluotės. Gynyboje divizijai paprastai turėjo būti duodamas 6–14 km ruožas (5–7 km į gylį). Realiai karo išvakarėse pasienyje divizijos turėjo ilgesnį gynybos ruožą. Vermachto pėstininkų divizijoje būdavo apie 12 tūkst. karių.

Šaulių pulke pagal 1941 m. balandžio mėn. etatus buvo 3 šaulių batalionai, artilerijos baterija (keturios 1927 m. pavyzdžio 76 mm patrankos), prieštankinės artilerijos baterijoje (šešios 45 mm patrankos), minosvaidžių baterija (keturi 120 mm minosvaidžiai), taip pat kovinio aprūpinimo bei kiti užnugario padaliniai. Be to, dar kiekvienas *šaulių batalionas* turėjo 45 mm patrankų būrį (2 pabūklai) ir 82 mm minosvaidžių kuopą (6 minosvaidžiai). Taigi visą pulko artileriją sudarė dvylika 45 mm patrankų, keturios 76 mm patrankos, keturi 120 mm minosvaidžiai ir aštuoniolika 82 mm minosvaidžių. Šaulių pulke 1941 m. turėjo būti apie 3200 karių (karo pabaigoje pagal etatus pulke turėjo būti 2398 kariai), 160 kulkosvaidžių. Pulkuui puolime turėjo būti skiriamas 700–1000 m fronto ruožas, o gynyboje 3–5 km fronto ruožas (3 km į gylį). *Šaulių batalione* buvo 3 šaulių *kuopos* ir jau minėti artilerijos padaliniai, taip pat kiti aprūpinimo ir užnugario padaliniai. Šaulių kuopoje buvo 3 šaulių *būriai*.

1939–1941 m. intensyviai buvo formuojamos naujos divizijos. Jų skaičius ganėtinai padidėjo, bet iki karo pradžios daugumos jų komplektavimas nebuvo baigtas, nesukaupta visa etatinė ginkluotė. Sovietinių istorikų teigimu, paprastai visiems junginiams, tiek jau esantiems, tiek dar formuojamiems, ginkluotė ir technika buvo tiekiami vienodais kiekiais – visiems po truputį, laipsniškai aprūpinant ginklais visus junginius beveik vienu metu. Užtat ir atsirado teiginys, kad dauguma Raudonosios armijos divizijų buvo sukomplektuota ir aprūpinta pagal taikos meto etatus ir tik 1939–1940 m. karo veiksmuose dalyvavusios divizijos buvo sukomplektuotos pagal karo meto etatus.

1939–1941 m. buvo performuojami ir perginkluojami tankų bei šarvuotųjų daliniai. Vietoje *tankų brigadų* 1940 m. buvo formuojami *mechanizuoti korpusai*, *tankų* ir *motorizuotos divizijos*. Iki karo pradžios buvo suformuoti 9 mechanizuoti korpusai ir dar 20 buvo formuojama. Prieš karo pradžią Raudonojoje armijoje buvo 61 tankų divizija (58 divizijos mechanizuotųjų korpusų sudėtyje ir 3 neįjungtos į korpusus). Pasak sovietinių karo istorikų, dauguma

tankų divizijų prieš pat karo pradžią dar buvo nebaigtos formuoti ir jose nesukomplektuota visa etatuose numatyta technika.

Tankų divizijoje pagal etatus turėjo būti 2 tankų pulkai, motorizuotas šaulių pulkas, haubicų artilerijos pulkas, priešlėktuvinės artilerijos divizionas, specialūs ir užnugario padaliniai. Sukomplektuotoje tankų divizijoje turėjo būti apie 11 tūkst. karių, 375 tankai, 95 šarvuočiai, 40 pabūklų (12 priešlėktuvinių) ir 45 minosvaidžiai.

Mechanizuotuose korpusuose kartu su tankų divizijomis buvo ir *motorizuotos divizijos*. Jos buvo formuojamos lygiagrečiai su tankų divizijomis. Motorizuotų divizijų svarbiausia paskirtis – įtvirtinti korpuso tankų divizijų pasiektus laimėjimus, taip pat atlikti kitas kovos užduotis, veikiant priešininko gynybos gilumoje. *Motorizuotoje divizijoje* buvo 2 motorizuoti šaulių pulkai, tankų pulkas, artilerijos pulkas, priešlėktuvinės artilerijos divizionas, prieštankinės artilerijos divizionas, žvalgų batalionas, įvairūs aprūpinimo bei užnugario padaliniai. Pagal etatus motorizuotoje divizijoje turėjo būti per 11 tūkst. karių, 275 lengvieji tankai, 51 šarvuotis, 158 pabūklai (12 priešlėktuvinių) ir minosvaidžiai.

Tankų divizijose buvo pontonų batalionai, o motorizuotose divizijose – inžineriniai batalionai.

Aukščiausias organizacinis tankų ir šarvuočių bei motorizuotų junginių vienetas buvo *mechanizuotas korpusas*. Mechanizuotame korpuse paprastai buvo 2 tankų divizijos, motorizuota divizija, specialūs, aprūpinimo bei kiti užnugario padaliniai. Kartais korpusai būdavo papildomi kitais motorizuotais padaliniais.

Sovietų Sąjunga labai stokojo automobilių. Jų stygius trukdė sparčiai įgyvendinti ambicingus kariuomenės pertvarkymo planus. Gerai motorizuota kariuomenė būtų tapusi labai mobili, pajėgianti sparčiai vystyti puolamąsias operacijas. Tikrovė buvo tokia: daugelyje mechanizuotų korpusų nebuvo nė pusės pagal etatus priklausančių sunkvežimių (tuomet absoliuti dauguma sovietų sunkvežimių buvo vadinamosios *polutorkos*, t. y. 1,5 t keliamosios galios nedideli sunkvežimiai) ir kitų automobilių. Daugelio mechanizuotų korpusų motorizuotų šaulių divizijų kariai buvo paprasčiausi pėstininkai. Automobilių pervežti kariams ir motorizuotų priemonių vilkti artilerijos pabūklams stygius žlugdė tankų ir motorizuotų divizijų manevringumą. Divizijos neturėjo tokios smogiamosios jėgos, kuri buvo joms planuojama.

Sparčiai formuojant daugybę tankų bei motorizuotų divizijų, joms trūko karininkų. Karininkus, seržantus ir netgi eilinius kareivius šioms naujoms

divizijoms ėmė iš pėstininkų ir ypač kavalerijos dalinių. Kavalerija tuo metu buvo sparčiai mažinama, bet visų laipsnių pėstininkų karininkų trūko jau esamoms ir naujai formuojamoms šaulių divizijoms. Kita vertus, ne taip paprasta sparčiai perkvalifikuoti buvusius pėstininkus ar kavaleristus į tankistus ar motorizuotų junginių karius. Sudėtingiausia buvo perkvalifikuoti karininkus bei seržantus ir greitai parengti daugybę tankų vairuotojų–mechanikų bei automobilių vairuotojų. Tokiems specialistams parengti ar perkvalifikuoti buvo reikalingas laikas ir pakankamai instruktorių. Sovietams pritrūko ir viena, ir kita.

Formuojamiems mechanizuotiems korpusams trūko artilerijos pabūklų. Ypač stokota priešlėktuvinės artilerijos (iki etatinio komplekto vidutiniškai trūko 30 % pabūklų).

Sovietinių karo istorikų teigimu, dėl visų minėtų priežasčių vakarinėse pasienio karo apygardose iki karo pradžios taip ir nepavyko visiškai suformuoti, apginkluoti ir aprūpinti technika visų naujų mechanizuotų korpusų. Užtat ir jų kovinė parengtis buvusi nepakankama.

Raudonosios armijos junginiai Lietuvos teritorijoje karo išvakarėse

1940 m. vasarą, aneksavus ir inkorporavus Lietuvą, Latviją ir Estiją į Sovietų Sąjungos sudėtį, čia buvusi sovietinė okupacinė kariuomenė buvo savotiškai „legalizuota“, įkūrus Pabaltijo ypatingąją karo apygardą, kurios štabas dislokavosi Rygoje. Visos vakarų pasienyje buvusios ypatingosios karo apygardos prasidėjus karui turėjo virsti frontais, o apygardų štabai – frontų štabais. Pabaltijo karo apygardai vadovavo gen. plk. Fiodoras Kuznecovas.

Po 1940 m. rudenį – 1941 m. pradžioje vykusio intensyvaus Raudonosios armijos perdislokavimo Lietuvos teritorijoje čia, be pasienio bei kitos NKVD kariuomenės, apie kurią neturime žinių, dar dislokavosi dvi Raudonosios armijos sausumos kariuomenės armijos bei aviacija. Tai buvo 8–oji armija (vadas gen. mjr. Piotras Sobennikovas), kurios štabas dislokavosi Šiauliuose, ir 11–oji armija (vadas gen. lt. Vasilijus Morozovas), kurios štabas buvo Kaune.

Sovietų aneksuotos Lietuvos teritorija, turėjusi 300 km sieną su Rytų Prūsija ir vadinamuoju Suvalkų trikampiu, Raudonajai armijai turėjo ypatingai svarbios strateginės reikšmės. Iš Lietuvos teritorijos, taip pat ir iš vadinamojo Balstogės iškyšulio (tuo metu Balstogė su plačia sritimi iki pat

Augustavo buvo Baltarusijos SSR teritorijoje) buvo patogu pradėti puolamąją operaciją, smogiant Rytprūsiams. Kita vertus, Baltijos kraštų gamtinės sąlygos ir vietovė buvo patogios organizuoti gynybą. Čia buvo daug natūralių gamtinių kliūčių ruožų: Nemunas, Dauguva, daug kitų upių bei upelių, ežerų, miškų bei pelkėtų ruožų. Tinkamai organizavus gynybą, tai buvo nелеgvai įveikiamos kliūtys, ypač trukdžiusios tinkamai panaudoti karo techniką. Baltijos kraštų teritorija sovietams dar buvo svarbi ir tuo, kad dengė Leningradą ir Baltijos karo jūrų laivyno bazines iš sausumos pusės.

Raudonosios armijos strategai manė, kad tikėtina, jog Vermachto pajėgos galinčios būti išskleistos puolimui šiomis kryptimis:

Tilžė–Šiauliai–Pskovas–Leningradas;

Gumbinė–Kaunas–Daugpilis–Leningradas;

Klaipėda–Liepoja–Ryga–Narva–Leningradas²⁸.

Kažkodėl nebuvo numatyta dar viena tikėtina vokiečių pajėgų veržimosi kryptis: Suvalkai–Seinai–Alytus–Vilnius–Polockas/Maskva. Kaip tik šia kryptimi Vermachto pajėgos karo pradžioje veržėsi itin sparčiai.

Norint tinkamai pasipriešinti galimam vokiečių puolimui ir užtikrinti sąlyginai saugų bei patogų pagrindinių pajėgų išskleidimą, Lietuvos teritorijoje turėjo būti sutelkta tam parengta tinkama kariuomenės grupuotė. Karo pradžios įvykiai vėliau parodė, kad čia, kaip ir kitų karo apygardų erdvėje, sutelktos Raudonosios armijos pajėgos nepajėgė organizuotai ir tinkamai pasipriešinti.

Tikėtiną pirminį fronto ruožą Lietuvos teritorijoje – 300 km nuo Palangos iki Kapčiamiesčio – dengė jau minėtų 8–ios ir 11–ios armijų pajėgos²⁹. Realiai šių dviejų armijų junginiai turėjo pridengti pagrindinių pajėgų išskleidimą tiek galimam Raudonosios armijos puolimui, tiek aktyviai gynybai, jeigu pultų vokiečiai, kad būtų sudarytos sąlygos organizuoti kontrapuolimą. Nemunas prie Sudargo pasienyje su Rytų Prūsija buvo riba tarp šių armijų pozicijų. Abiejų armijų operatyvinę erdvę Lietuvos teritorijoje skyrė sąlyginė linija, išvesta kiek į vakarus nuo Kauno, pro Kėdainius, Panevėžį ir toliau į šiaurę.

8–oje armijoje buvo 3 korpusai ir dar keli priskirti daliniai: 10–asis šaulių korpusas (10–oji, 48–oji ir 90–oji šaulių divizijos), 11–asis šaulių korpusas (11–oji ir 125–oji šaulių divizijos), 12–asis mechanizuotas korpusas (23–oji

²⁸ Žr.: Борьба за Советскую Прибалтику в Великой Отечественной войне 1941–1945, кн. 1, с. 31.

²⁹ Apie Lietuvos teritorijoje buvusias sovietų armijas, kitus junginius bei jų parengtį žr.: Ten pat, p. 38–45.

ir 28-oji tankų divizijos, 202-oji motorizuota divizija ir dar 10-asis motorizuotas pulkas). Šiai armijai buvo papildomai priskirti junginiai bei daliniai: 9-oji prieštankinės artilerijos brigada, 47-asis, 51-asis ir 71-asis korpuso artilerijos pulkai, 242-asis atskiras priešlėktuvinės artilerijos divizionas bei 25-asis naikintuvų aviacijos pulkas. Armijos operatyvinėje erdvėje buvo 42-asis (Šiaulių) ir 46-asis (Telšių) įtvirtinti rajonai.

11-oje armijoje buvo šie korpusai: 16-asis šaulių korpusas (5-oji, 33-oji ir 188-oji šaulių divizijos), 29-asis šaulių korpusas (179-oji ir 184-oji šaulių divizijos, – tai Lietuvos kariuomenės likučiai, pertvarkyti į Raudonosios armijos teritorinį korpusą be tankų padalinių), 3-asis mechanizuotas korpusas (2-oji ir 5-oji tankų divizijos, 84-oji motorizuota divizija ir dar 5-asis motorizuotas pulkas). Armijai dar buvo priskirta: neįjungtos į korpusus 23-oji, 126-oji ir 128-oji šaulių divizijos, 10-oji prieštankinės artilerijos brigada, 270-asis ir 615-asis korpuso artilerijos pulkai, 110-asis haubicų artilerijos pulkas, Vyriausiosios vadovybės rezervo 429-asis haubicų artilerijos pulkas, 19-asis ir 247-asis atskiri priešlėktuvinės artilerijos divizionai. Armijos operatyvinėje erdvėje buvo 44-asis (Kauno) ir 48-asis (Alytaus) įtvirtinti rajonai. Šiai armijai buvo priskirta 38-oji atskira naikintuvų aviacijos brigada.

8-oji ir 11-oji armijos turėjo apščiai artilerijos, skaičiuojant visų korpusų ir divizijų artilerijos pulkus, papildomai armijoms priskirtus korpusų artilerijos pulkus, kitus artilerijos dalinius bei padalinius. Be viso šito, Lietuvos teritorijoje dar buvo priešlėktuvinės gynybos Kauno rajonas, kuriame dislokavosi 14-oji priešlėktuvinės gynybos brigada. Šis rajonas tiesiogiai buvo pavaldus karo apygardos vadovybei.

Taigi Lietuvos teritorijoje prieš pat karo pradžią buvo dislokuota 13 šaulių divizijų, 4 tankų divizijos, 2 motorizuotos divizijos, į divizijų sudėtį neįėję 6 korpuso artilerijos pulkai, 2 haubicų artilerijos pulkai, 2 motorizuoti pulkai, 2 prieštankinės artilerijos brigados, 3 priešlėktuvinės artilerijos divizionai ir kitų padalinių.

Pabaltijo ypatingosios karo apygardos teritorijoje buvo dislokuotos penkios mišrios aviacijos divizijos, kurios savo žinioje turėjo apie 70 oro uostų. Daugiausia tai buvo paprasčiausi lauko oro uostai. Daugelyje oro uostų pavasarį vienu metu pradėti rekonstravimo darbai, todėl kai kur susikauptė pernelyg daug lėktuvų. Tik likus kelioms dienoms iki karo pradžios kai kurios divizijos pradėjo įrenginėti priedangas paslėpti lėktuvams, bet karui prasidėjus dauguma lėktuvų stovėjo atvirai, be jokios priedangos/maskuotės, netgi nebuvo išsklaidyti po atsarginius oro uostus.

Vokiečių karo istorikas Valteris Švabedisenas yra pateikęs tokį bendrą sovietų aviacijos įvertinimą: „Nepaisant to, kad skaičiumi Liuftvafė buvo mažesnė už [sovietų] KOP santykiu 1:3 ar 1:4, sovietų aviacijos smogiamoji galia ir jos sėkmės šansai buvo vertinami gerokai prasčiau. [...] Dėl trūkumų oro uostų tarnybų bei tiekimo organizavime, taip pat dėl žemo techninio lygio sovietų KOP buvo vertinamos kaip nepasirengusios kovos veiksmams: priešakinių aviacijos dalinių realus pajėgumas sudarė maždaug 50 % etatų. Iš bendro 5700 lėktuvų skaičiaus priešakinėse dalyse visiškai parengtų kovai buvo maždaug tik 1500 naikintuvų ir 1300 bombonešių. [...] Pagrindiniai aviacijos susitelkimo rajonai buvo Latvijoje, Lietuvoje ir Rytų Lenkijoje. Liuftvafės vyriausioji vadovybė tikėjosi sovietų aviaciją sunaikinti ant žemės netikėta triuškinančia ataka, bet neatmetė galimybės, kad sovietai likusias pajėgas panaudos atsakomajam smūgiui, kad atremtų Liuftvafės atakas ir šturmo smūgiais sulaikytų sausumos dalinių judėjimą pirmyn. [...] Technikos prasme (lėktuvai, ginkluotė ir kita įranga) sovietų KOP, vokiečių vadovybės nuomone, buvo prastesnės už Liuftvafę. Lėktuvai buvo laikomi vienaip ar kitaip pasenusiais, išskyrus nedaugelį šiuolaikinių naikintuvų. Kita silpna pusė – tai, kad sovietų KOP vyko perginklavimas [...]. Liuftvafės vyriausioji vadovybė sovietų KOP vertino kaip labai pažeidžiamas ir manė, kad jų kovingumą galima gerokai sumažinti, o gal apskritai paralyžiuoti, pasikar-tojančiomis masinėmis netikėtomis oro uostų ir tiekimo centrų atakomis“³⁰.

Iki šiol rusų istorikai neturi bendros nuomonės dėl sovietų lėktuvų skaičiaus karo išvakarėse ar tiesiog nežino/negauna tikrų duomenų apie to meto aviaciją. V. Šumichino duomenimis, karo pradžioje turėta 17 500 kovos lėktuvų, kitais duomenimis – 20 000 kovos lėktuvų³¹. Rusų istorikų duomenimis, prie vakarų sienos buvo sutelkta 9261 kovos lėktuvas (Pabaltijo ypatingojoje apygardoje – 19 aviacijos pulkų su 1140 kovos lėktuvų, o kaimyninėje Vakarų ypatingojoje apygardoje – 29 aviacijos pulkai ir per 1500 kovos lėktuvų)³².

Būsimo karo veiksmų teatro Lietuvos teritorijoje inžinerinio įrengimo atžvilgiu reikšmingiausiu dalyku buvo laikomas gynybos pozicijų išilgai sienos įrengimas. Čia, pagal sumanymą, priešininkas turėjęs būti sulaikytas ir taip būtų užtikrintas žmonių, arklų bei vežimų mobilizavimo organizavimas, pagrindinių pajėgų sutelkimas bei išskleidimas.

³⁰ Швобедиссен В. Сталинские соколы. Анализ действий советской авиации 1941–1945 гг., Минск–Харвест, 2004, с. 39.

³¹ Ten pat, p. 345, 24 išnaša.

³² Ten pat, 26 išnaša.

Pasienyje 1940 m. rudenį pradėti statyti įtvirtinti rajonai. Prieš karo pradžią buvo baigta dalies ilgalaikių gelžbetoninių įtvirtinimų statyba bei įrengimas, pusėje jų buvo sumontuota ginkluotė, bet dar nebuvo požeminių ryšio linijų. Nebuvo baigti įtvirtinimų maskavimo darbai. Kita vertus, nemažai įtvirtinimų buvo statomi visiškai netoli sienos, tiesiog vokiečių akivaizdoje. Įtvirtinimams statyti trūko cemento, armatūros, laiku neatveždavo įrengimų. Užtat pati kariuomenė 1941 m. pavasarį pradėjo rengti lauko įtvirtinimus, pridengiančius įtvirtintus rajonus (pavojingiausiose kryptyse, rajonų gynybos mazgų sandūrose ir pan). Pasienio zonoje buvo įrenginėjami 164 batalionų gynybos rajonai³³. Neretai lauko gynybiniai įrengimai buvo daromi nelabai apgalvotai: tarp batalionų rajonų likdavę dideli tarpai, ugnies taškai išdėstomi neatsižvelgiant į vietovės sąlygas, miškingose vietovėse dažnai tarp įrenginių nebuvo užtikrinta ugnies sąveika, kai kur batalionų gynybos rajonai būdavo įrengiami vos už 200–1500 m nuo sienos, o 20 km ruože 4 batalionų rajonai buvo įrengti tarp sienos ir Minijos upės (užuot Miniją panaudojus kaip rimtą gamtinę kliūtį sustiprinti gynybai). Apskritai upės, ypač Nemunas ir Dauguva, nebuvo panaudotos iš anksto įrengti užnugario gynybos linijoms. Priešais gynybinius inžinerinius įrengimus nebuvo spygliuotos vielos užtvarų bei minų laukų. Apygardos arsenaluose apskritai nebuvo priešankinių ir kitokių minų bei spygliuotos vielos atsargų. O gal visa tai rodo, kad sovietai ir nesirengė gintis, bet ruošėsi pulti patys?

Dar viena armija (27-oji) buvo dislokuota Latvijos ir Estijos teritorijoje – 22-asis, 24-asis ir 65-asis šaulių korpusai (6 šaulių divizijos, 1 šaulių brigada, 2 korpuso artilerijos pulkai, neįėję į šios armijos korpusų sudėtį ir 2 atskiri priešlėktuvinės artilerijos divizionai). Šios armijos štabas buvo Rygoje; 22-ojo šaulių korpuso štabas buvo Pečioruose, 24-ojo – Gulbenėje, 65-ojo – Taline, o korpusų divizijos buvo gerokai išsklaidytos.

Kaip Baltijos kraštų teritorijoje buvo telkiama sovietų kariuomenė, rodo toks pavyzdys: 1941 m. birželio 13 d. čia buvo 17 šaulių divizijų, o birželio 22 d. – jau 19 šaulių divizijų ir dar buvo laukiama atvykstant bene 7 divizijų³⁴.

Sovietinių istorikų teigimu, nebuvo sukomplektuoti Lietuvoje dislokuoti 3-asis ir 12-asis mechanizuoti korpusai³⁵, kuriuose buvo 4 tankų divizijos.

³³ Борьба за Советскую Прибалтику в Великой Отечественной войне 1941–1945, с. 42.

³⁴ Справка о развертывании вооруженных сил СССР на случай войны на Западе. 13 06 1941 г.// [http:// www. hronos.km.ru/ dokum/ 194-dok/ spravka/.html](http://www.hronos.km.ru/dokum/194-dok/spravka/.html).

³⁵ Борьба за Советскую Прибалтику в Великой Отечественной войне. 1941–1945, кн. 1, с. 41.

Esą korpusai buvę formavimo stadijoje, trūko karininkų, seržantų, kareivių, nemažai karių nebuvo baigę specialaus parengimo tarnybai tankų daliniuose ir pan. Pagal juos, 12-ame mechanizuotame korpuse trūko 16 % tankų, o 3-ame korpuse – net 45 % tankų. Trūko šarvuočių, sunkvežimių. Lietuvos teritorijoje dislokuotuose junginiuose buvo 1150 tankų³⁶ (neaišku, ar tiek tankų buvo tik mechanizuotuose korpusuose, ar apskritai visuose korpusuose). Dauguma tankų (1045 kovos mašinos) buvo senų modelių BT, T-26, T-28, bet neabejotinai šiek tiek buvo ir T-35 modelio tankų. Vis dėlto turėta ir naujausių modelių tankų. Abiejuose korpusuose buvo 105 tankai T-34 ir KV, t. y. apie 9,5 % viso tankų parko (7,11 % visų vakarų pasienyje buvusių naujausių modelių tankų). Įsidėmėtina, jog vakarų pasienio karo apygardose buvo 1475 naujausių modelių tankai, į kuriuos panašių vokiečiai apskritai neturėjo: T-34 – 967 (iki tol jų buvo pagaminta 1215) ir KV – 508 tankai (pagaminta 636)³⁷. Dabar rusų istorikai tvirtina, kad dauguma senų modelių tankų buvę techniškai netvarkingi ar sugedę ir tik ne daugiau kaip 27 % buvo tvarkingų tankų³⁸. Nežinome, koks procentas tvarkingų ir kovai tinkamų tankų buvo Lietuvoje dislokuotose tankų divizionuose ir kituose junginiuose. Pagal sovietų tankų veiksmų Lietuvos teritorijoje intensyvumą galima daryti prielaidą, jog čia dauguma senų modelių tankų buvę tinkami kovai.

Literatūroje yra labai neaiški, nors ir paremta nuoroda į archyvinį šaltinį (jį patikrinti negalime), tokia užuomina: „1941 m. pradžioje Pabaltijo ypatingoje karo apygardoje pradėtos formuoti naujos keturios motorizuotos ir trys tankų brigados, trys priešlėktuvinės gynybos brigados, taip pat kiti daliniai ir padaliniai. Visų pirma dėl to, kad vėlavo ginklų, kovinės technikos ir autotransporto tiekimas, iki karo pradžios jie dar nebuvo sukomplektuoti. Kai kurie apskritai egzistavo tik popieriuje“³⁹. Tai tikriausiai buvo papildomi junginiai prie dviejuose mechanizuotuose korpusuose buvusių tankų ir motorizuotų divizionų. Suklusti verčia tik tai, jog 1941 m. pradžioje Raudonojoje armijoje jau nebebuvo tankų ir motorizuotų brigadų – jos jau buvo perforuotos į divizijas. Tankų brigados vėl atsirado tik 1941 m. rudenį, kai netekę daugybės tankų divizionas buvo perforuotas į brigadas.

³⁶ Ten pat, p. 43.

³⁷ Всемирная история. Вторая мировая война, с. 429, 431.

³⁸ Ten pat, p. 431.

³⁹ Борьба за Советскую Прибалтику в Великой Отечественной войне 1941–1945, кн. 1, с. 39.

Raudonosios armijos junginių dislokacija Lietuvos teritorijoje

Kur ir kokiose pozicijose buvo išdėstyta Lietuvos teritorijoje buvusi sovietų kariuomenė?

Pasienio ruožą nuo Nemuno (šiek tiek į vakarus nuo Jurbarko) ir iki Palangos dengė 8-osios armijos divizijos. Pradedant nuo pajūrio ir toliau į pietryčius pasienio pozicijose buvo 10-oji šaulių divizija (jai teko 80 km pasienio ruožas); toliau į pietryčius – Šilalės rajone – 90-oji šaulių divizija, o Tauragės rajone (ir iki Nemuno) – 125-oji šaulių divizija.

Pasienio ruožą nuo Kapčiamiesčio ir iki kairiojo Nemuno kranto Sudargo rajone dengė 11-osios armijos ar jai priskirtos divizijos. Nuo kairiojo Nemuno kranto Sudargo rajone ir iki Kudirkos Naumiesčio gynybos barą buvo užėmęs vienas 5-osios šaulių divizijos pulkas; Kybartų–Virbalio rajone gynybos pozicijose buvo vienas 33-osios šaulių divizijos pulkas; tarp Kybartų ir Vištyčio ežero – vienas 188-osios šaulių divizijos pulkas; Vyžainių–Kalvarijos rajone – vienas 126-osios šaulių divizijos (?) pulkas (pagrindinės divizijos pajėgos dislokavosi Prienų apylinkėse); Lazdijų rajone prie sienos buvo 128-oji šaulių divizija; nedidelį pasienio ruožą Kapčiamiesčio apylinkėse buvo užėmę 23-osios šaulių divizijos du batalionai.

Tiesiogiai pasienį dengė septynios šaulių divizijos, jų daliniai ar tik padaliniai. Pagrindinės 11-osios armijos 16-ojo šaulių korpuso pajėgos buvo sutelktos Kazlų Rūdos miškuose. 8-osios armijos 48-oji divizija buvo dislokuota į pietryčius nuo Šiaulių (sienos link).

3-ojo mechanizuoto korpuso 5-oji tankų divizija buvo sutelkta Alytuje ir netolimos jo apylinkėse (divizijos tankai likus maždaug 3 dienoms iki karo pradžios buvo išdėstyti dešiniajame Nemuno krante, t. y. į rytus nuo Alytaus; panašu, kad dengė du strateginės reikšmės tiltus per Nemuną, bet buvo užėmę ne prietilčio, o „užtilčio“ gynybą); 2-oji tankų divizija buvo Jonavos rajone; 84-oji motorizuotoji šaulių divizija dislokavosi tarp Kaišiadorių, Jonavos ir Kauno. 12-ojo mechanizuoto korpuso 23-ioji tankų divizija buvo dislokuota į rytus nuo Mažeikių, o 28-oji tankų divizija – į rytus nuo Šiaulių; šio korpuso 202-oji motorizuota šaulių divizija irgi buvo netoli Šiaulių (į vakarus nuo miesto).

Plk. Kazys Škirpa, pokaryje sukaupęs informaciją apie Raudonosios armijos junginių dislokavimą Lietuvos teritorijoje, padarė tokią išvadą: „Šitokiame jėgų išdėstyme nematyti jokios taktinės idėjos net aktyviam gynyminui,

nei juo labiau kokiai suplanuotai kontrofenzyvai. Greičiausiai jis buvo rusų padarytas grynai krašto okupaciniais motyvais – turėti visur krašte ginkluotų padalinių, kad tuoj nuslopintų bet kokių gyventojų mėginimą sukilti prieš jų laisvės pavergėjus⁴⁰. Į šitokią nuomonę reikia atkreipti dėmesį, bet, kita vertus, reikia turėti mintyje, jog svarbiausia kariuomenės paskirtis yra visiškai kita. Reikalui esant, Raudonosios armijos junginiai galėjo būti tik NKVD padalinių pagalbininkai.

Sovietiniai karo istorikai tvirtino, kad mechanizuotų korpusų divizijos nebuvo pasirengusios nedelsiant pradėti kovos veiksmus: buvo ne tik nesukomplektuotos, bet ir dislokuotos toli nuo sienos bei išsklaidytos nemažoje teritorijoje⁴¹. Šios divizijos buvo dislokuotos 75–150 km nuo sienos. Rašoma, kad dauguma abiejų armijų artilerijos pulkų buvo sutelkta poligonuose mokomiesiems šaudymams. Neretai artilerijos daliniai bei padaliniai buvo atsidūrę tolokai nuo savo junginių. Šaulių junginių inžinieriniai bei pionierių padaliniai taip pat buvo toli nuo savo junginių – statė gynybinius įrengimus įtvirtintuose rajonuose.

Iš viso to darytina išvada, kad Lietuvos teritorijoje buvusių junginių nepakankamas pasirengimas nedelsiant stoti į kautynes ir apskritai kovingumas priklausė ne tik nuo silpno bendro kovinio pasirengimo bei komplektavimo. Tai buvo kažkas daugiau. Ir už šitokią situaciją buvo atsakingi ne tik/ne tiek korpusų vadai, ne tik karo apygardos vadovybė, bet ir vyresnybė Maskvoje. Korpusų ir divizijų vadai neabejotinai buvo atsakingi už tai, kad junginiai nemokėjo veikti skubiai ir nebuvo tinkamai apmokyti: divizijos daliniai po pavojaus signalo rinkdavosi lėtai ir nepakankamai organizuotai, rikiuodavosi aikštėje ir ilgai stovėdavo vietoje, kol prasidėdavo žygis, o jo metu kelyje susidarydavo kamščiai. Neabejotinai tai buvo to meto visos Raudonosios armijos bėda, o ne tik Lietuvos teritorijoje buvusių divizijų nepakankamas parengimas. Prasidėjus karo veiksmams paaiškėjo, kad dalinių ir padalinių vadai nebuvo susipažinę su savo gynybos rajonais, padaliniai nesugebėjo pridengti jų ruože buvusių ilgalaikių ir lauko įrenginių. Padaliniams išeinant į darbus už kelių dešimčių kilometrų nuo stovyklos nebuvo išduodama visa ginkluotė (pvz., kulkosvaidžiai) bei kovos šoviniai. Užtat pirmosios karo dienos rytą daugelis netoli sienos buvusių padalinių atsidūrė nepavydėtinoje padėtyje: ginkluoti, bet be šovinių.

⁴⁰ *Škirpa K.* Sukilimas Lietuvos suverenumui atstatyti, p. 285.

⁴¹ Борьба за Советскую Прибалтику в Великой Отечественной войне. 1941–1945, кн. 1, с. 45.

Sovietiniai karo istorikai pripažįsta, kad karo apygardos vadovybė bei štabas (neabejotinai tai buvo būdinga ne vien Pabaltijo apygardai) nepakankamai aiškiai įsivaizdavo galimą priešininko veiksmų pobūdį bei jo pajėgas įsiveržimo atveju⁴². 1941 m. balandį vykusiuose štabų mokymuose buvo sumodeliuota tokia situacija, kai nepakankamai judrus ir aktyvus priešininkas nesunkiai sunaikinamas kontrasmūgiais.

Raudonosios armijos pajėgų intensyvesnis telkimas arčiau vakarinių sienų prasidėjo 1941 m. gegužę⁴³. Sovietiniai istorikai tvirtino, jog link Vakarų traukė nesumobilizuota kariuomenė, nesukomplektuoti jos junginiai, neturintys reikiamo transporto. Arčiau sienos sutelkti junginiai turėjo būti užbaigti komplektuoti per kelias paras, paskelbus mobilizaciją. Manyta, kad tam bus laiko iki karo veiksmų pradžios. Abejotinas sumanymas papildyti kariuomenės junginius mobilizuotaisiais Lietuvos vyrais, jeigu apskritai tokia mobilizacija būtų pavykusi. Kariuomenės telkimas geležinkeliu vyko lėtai, esą buvo laikoma, jog artimiausiu metu karas neprasidėsias (?).

Visi šitie organizaciniai bei apmokymo momentai sudarė prielaidas, palankesnes sąlygas Vermachto veržimuisi į Rytus. Bet tai nebuvo Raudonosios armijos pralaimėjimo pradiniam karo etape priežastys. Tai trūkumai, kurių buvo ne tik pasienio apygardų teritorijoje dislokuotuose, bet apskritai visuose Raudonosios armijos junginiuose, bet ne esmė. Priežastys glūdėjo kur kas giliau. Apie jas viskas ar bent daugumą dalykų bus sužinota tik tuomet, kai rusų istorikai galės pasinaudoti visais iki šiol įslaptintais karo parengimo, jo išvakarių bei pradžios dokumentais (neabejotinai tokių esama, nes dabar kol kas daug kur „nesueina galai“).

„Chruščiovmečio atšilimo“ laikotarpiu, kai apie daugelį dalykų Maskvoje rašyta kiek atviriau, sovietiniai karo istorikai apie Raudonąją armiją ir jos pasirengimą karo išvakarėse šitaip rašė: „Priedangos kariuomenės išdėstymas ir jai keliami uždaviniai ne visiškai atitiko aplinkybių reikalavimus. Visų pirma valstybės sienos gynimo organizavimas rėmėsi prielaida, kad nebus netikėto priešininko įsiveržimo, kad prieš jo ryžtingą puolimą bus paskelbtas karas arba priešininkas karo veiksmus pradės ribotomis pajėgomis ir po to sovietų kariuomenė suspės išeiti į savo gynybos pozicijas ir užimti jas. Priedangos kariuomenė buvo ištęsta pagal sieną, užimdama visus jos įlinkius ir iškyšulius į vakarų pusę, kur nebuvo apsaugoti sparnai. Rezerve buvo paliktos nedidelės pajėgos, kurios negalėjo prasiveržusiam priešininkui smogti

⁴² Ten pat.

⁴³ История Великой Отечественной войны Советского Союза. 1941–1945, т. 1, с. 472.

galingo smūgio. Palei sieną išdėstyta kariuomenė negalėjo suspėti paskui priešininką, nes neturėjo kiek reikia mechaninio transporto. Mūsų kariuomenės dislokacija pasienio apygardose netiko netikėtam fašistinės armijos puolimui atremti. Nebuvo suformuota operatyvinė ir taktinė pajėgų grupuotė priešininko smūgiui atremti⁴⁴. Jau 1961 m. leidžiant pirmąjį sovietinį karo istorijos daugiatomį leidinį buvo ginamasi nuo tais laikais SSSR žmonėms viešai dar negirdėtų kaltinimų Stalinui ir jo valdomai Sovietų Sąjungai pasirėngimais pirmiems pulti Vokietiją: „Pasienio apygardų kariuomenei ir karo flotilėms keliama uždaviniai buvo vien tik gynybinio pobūdžio. Tai dar kartą liudija, kad sovietų vyriausybė neturėjo kokių nors sumanymų parengti savo Ginkluotąsias pajėgas užpulti Vokietiją. Apgailėtina, bet netgi ir gynybos tikslais prieš karo pradžią nebuvo suformuota reikiama pajėgų grupuotė. Prieš birželio 22–ąją netoli sienos dislokavosi tik atskiri batalionai tų divizijų, kurios pagal sienos priedangos planą turėjo užimti gynybos linijas išilgai sienos. Pagrindinės šitų divizijų pajėgos buvo mokymo stovyklose už 20–80 km nuo sienos mokėsi pagal taikos meto kovinio parengimo planus⁴⁵.

Ir vėl peršasi mintis, kad gal tikėtina vadinamosios suvorovinės istoriografijos išvada apie karo išvakarės ir jo pradžią, jog 1941 m. birželio viduryje pasienyje buvusios tik nežymios priedangos pajėgos, kurios turėjusios per savo gynybos pozicijas praleisti galingą Raudonosios armijos puolimo bangą, t. y. visiškai nebuvo ruošiamasi gintis nuo Vermachto puolimo. Esą pasienyje buvo stengiamasi kuo ilgiau išlaikyti rengimosi gynybai regimybę, o iš krašto gilumos didžiausios paslapties apgaubtos vakarų link judėjo gerai sukomplektuotos ir apmokytos Raudonosios armijos ir NKVD divizijos. Kiekviena istoriografijos kryptis turi pagrindą egzistuoti, kol ji nėra galutinai atmesta.

Vokiečių karo istorikai šitaip įvertina Vermachto priešininką: „Maršalo Vorošilovo *Šiaurės grupėje* buvo apie 39 junginius, tarp kurių buvo 2 tankų divizijos ir 6 motomechanizuotos brigados. Šios grupės kariuomenė turėjo nežymią priedangą pasienyje su Rytų Prūsija. Rezervai buvo išdėstyti Šiaurės, Kauno ir Vilniaus rajonuose; stambios pajėgos taip pat buvo sutelktos Pskovo rajone. Ypatingos Rusijos sąlygos stipriai trukdė gauti žvalgybos duomenų apie Sovietų Sąjungos karinį potencialą, todėl šie duomenys toli gražu nėra išsamūs. Rusai ypač sumaniai maskavo viską, kas susiję su armija [...], nebuvo galimybių organizuoti platų špionažo tinklą, o tai trukdė patikrinti ir tas negausias žinias, kurias pavykdavo surinkti žvalgams. Rusų

⁴⁴ Ten pat, p. 474.

⁴⁵ Ten pat, p. 475.

karo pramonę ir transportą [abveras] įvertino žemiau galimybių, o rusų kariuomenės kiekį bei kovingumą nustatė palyginus tiksliai. [...] Rusų kariuomenė buvo aprūpinta šiuolaikiniais ginklais ir turėjo daug tankų. Taip pat nustatyta, kad ir pėstininkų divizijose rusai turėjo daug tankų, skirtų tiesiogiai palaikyti pėstininkus. Bet motorizuota kariuomenė, skirta vykdyti operatyviniams uždaviniams, dar buvo tik jos vystymo stadijoje ir nepakankamai apmokyta. Kariuomenės valdymas mažai kuo skyrėsi nuo vokiečių kariuomenės valdymo, bet pradžioje rusų vadų žemutinė ir vidurinė grandys pasirengimo taktikos srityje gerokai atsiliko nuo vokiečių. Rusų kareivių savybės, ypač jų drausmė, sugebėjimas veikti, nekreipiant dėmesio į priešininko ugnį bei savus nuostolius, jų atsparumas, įveikiant karo nepriteklius ir sunkumus, be jokios abejonės, buvo labai aukštos. Vokiečiams tik buvo neaišku, kokią įtaką rusų kariuomenės susitelkimui ir kovos dvasiai padarys didžiulės karinės nesėkmės. Reikia tiesiai pasakyti, kad šiuo požiūriu vokiečių kariniai sluoksniai neturėjo jokių ypatingų vilčių. Kalbant apie taktiką, reikia pasakyti, kad rusų vadai karo pradžioje kur kas geriau veikė gynyboje. Puolime jiems paprastai trūko lankstumo, valdant kariuomenę mūšio lauke ir kariuomenės rūšių sąveikoje. Laipsniškai rusai susikūrė tam tikrą puolimo šablona, kartais darydami tik nežymius pakeitimus. Taip jie vokiečiams palengvindavo gynybą tais atvejais, kai buvo pakenčiamas jėgų santykis. [...] Prieš rusų ataką visuomet būdavo labai stambių artilerijos pajėgų ir pėstininkų sunkiųjų ginklų sutelkta ugnis, o rusų aviacija tuo pat metu smogdavo išaiškintoms artilerijos ugnies pozicijoms. Pasinaudodami šituo artilerijos ugnies ir aviacijos palaikymu, pėstininkai, lydimi tiesioginio tankų palaikymo, paprastai tankiomis grandinėmis eidavo į ataką, nekreipdami dėmesio į didelius nuostolius [...]⁴⁶.

Vokietijos pajėgos Lietuvos pasienyje karo išvakarėse

Sovietų Sąjunga ir Trečiasis Reichas – abu Antrojo pasaulinio karo pradžios kaltininkai – 1939 m. sutartimis deklaruodami ir praktikoje pademonstravę dviejų didžiausių pasaulyje totalitarinių režimų draugystę, stengėsi vienas kitą pergudrauti ir smogti mirtiną smūgį savo konkurentui kelyje į pasaulinį viešpatavimą. Abu šie nusikalstami režimai skyrėsi nebent technikos lygiu ir jos panaudojimu.

⁴⁶ *Бутлар.* Война в России// Мировая война 1939–1945 гг., Москва–Санкт–Петербург, 2000, с. 201, 203.

Tik pasibaigus karui su Prancūzija, vokiečiai 1940 m. liepą iš Vakarų į Rytus permetė generolo feldmaršalo Teodoro von Bocko vadovaujamą armijų grupės štabą ir trijų lauko armijų štabus. Prasidėjo trisdešimties divizijų perdislokavimas į Rytus. Nacių valdoma Vokietija 1940 m. liepą pradėjo kurti konkretų karo prieš bolševikinę Sovietų Sąjungą planą, kurio kodinis pavadinimas buvo „Barbarosa“. Jo pagrindas – žaibiškų veiksmų karas. „Barbarosos“ plano esmė buvo išdėstyta Vermachto vyriausiosios vadovybės parengtoje ir 1940 m. gruodžio 18 d. Adolfo Hitlerio pasirašytoje direktyvoje. Pagal tą direktyvą turėjo būti sunaikintos pasienyje esančios pagrindinės Raudonosios armijos pajėgos, pakirstas jų kovingumas ir galimybė pasitraukti į krašto gilumos platybes. Tai turėjo būti pasiekta įgyvendinant drąsias puolamąsias operacijas, giliai į užnugarį prasiveržiant tankų junginiams. Svarbiausi strateginiai objektai, kuriuos po žaibiškų smūgių turėjo pasiekti Wehrmachtas: Leningradas, Kronštatas, Centrinis pramonės rajonas ir Donecko baseinas. Vyriausiosios kariuomenės vadovybės sumanymu, puolamosios operacijos apogėjumi turėjęs būti Maskvos užėmimas.

Vėliau, rengiant Vyriausiosios vadovybės direktyvas, operacijų planuose buvo padaryta pakeitimų. Pirmiausia tai buvo susiję su puolimo svarbiausiuoju tikslu. Hitleriui reikalaujant, Maskva jau nebebuvo svarbiausiu tikslu. Pagal Hitlerio padarytas pataisas pagrindiniu uždaviniu turėjo tapti Baltijos kraštų teritorijoje buvusių sovietų pajėgų apsupimas, dalį armijų grupės „Centras“ pajėgų pasukus į šiaurę; antruoju itin svarbiu uždaviniu buvo įvardytas priešinininko grupuotės Ukrainoje sunaikinimas. Įvykdžius šiuos pagrindinius uždavinius didžiulio Rytų fronto sparnuose, pasak Hitlerio, bus galima spręsti: pulti Maskvą ar prasiveržti į rytus nuo Maskvos plytintį rajoną. Manyta, kad vis dėlto bus stengiamasi užimti Maskvą.

Operacijos pradžia buvo numatyta 1941 m. gegužę. Operacijos prieš SSSR pradžios terminą sutrikdė nenumatyti politiniai ir kariniai įvykiai Jugoslavijoje. Ir tik balandžio 17 d. kapituliuavus Jugoslavijos, 21 d. Graikijos armijoms, balandžio 30 d. Hitleris nurodė karą su Sovietų Sąjunga pradėti birželio 22 d., t. y. operacija buvo pavėlinta penkiomis savaitėmis, kurios buvo reikalingos pergrupuoti kariuomenei iš Balkanų į Rytus. Tai neigiamai atsiliepė karo su SSSR eigai. Šita operacija buvo rengiama visiškai slaptai, nes tik taip buvo galima užtikrinti jos operatyvinį netikėtumą. Vyriausiasis sausumos pajėgų vadas 1941 m. sausio 31 d. išleido direktyvą „Dėl pajėgų strateginio išskleidimo“. Vasario 4 d. prasidėjo vokiečių ginkluotųjų pajėgų strateginis telkimas ir jų išskleidimas tolesniems veiksams pagal „Barbarosos“ planą.

Lietuvos teritorija strategiškai buvo svarbi ne tik Raudonosios armijos, bet ir Wehrmachto puolimui. Sovietų Sąjungai turėjo smogti trys vokiečių armijų grupės atitinkamai svarbiausioms strateginėms kryptims: armijų grupė „Šiaurė“, kurios smūgio svarbiausias tikslas – Leningradas ir sovietų Baltijos laivyno bazės Taline bei Kronštate; armijų grupė „Centras“ ir jos tikslas – centriniai Rusijos rajonai Maskvos kryptimi; armijų grupė „Pietūs“ ir tikslas – Kijevas, Centrinis pramonės rajonas, Donecko baseinas, o vėliau Volga ir Kaukazas. Per Lietuvos teritoriją turėjo riedėti visa armijų grupė „Šiaurė“ ir armijų grupės „Centras“ kairysis sparnas, disponavęs rimtomis pajėgomis⁴⁷.

Armijų grupė „Šiaurė“ (vadas generolas feldmaršalas Wilhelmas Ritteris von Leebas) buvo išskleista nuo Nimerzatės (Nemirsetos) iki Vištyčio ežero. Ją sudarė dvi lauko armijos ir tankų grupė.

18-oji lauko armija (vadas gen. plk. Georgas von Kuechleris) turėjusi iš Tilžės–Klaipėdos rajono smogti per Žemaitiją Jelgavos–Rygos kryptimi, užimti sovietų laivyno bazes Liepoją ir Ventspilį, Rygą ir placdarmus dešiniajame Dauguvos krante, paremti kitų armijų pastangas, puolant Daugpilio–Opočkos–Pskovo kryptimi. Šios armijos pirmosios bangos sudėtyje buvo 26-asis armijos korpusas (61-oji, 217-oji ir 291-oji pėstininkų divizijos), 1-asis armijos korpusas (1-oji, 11-oji ir 21-oji pėstininkų divizijos) bei 38-ojo armijos korpuso 58-oji pėstininkų divizija. Iš viso 18-ojoje armijoje buvo 11 pėstininkų divizijų.

4-oji tankų grupė (vadas gen. plk. Hoepfneris) turėjusi veržtis Raseinių–Daugpilio–Opočkos–Porchovo ir toliau Leningrado kryptimi. Šita tankų grupė kartu su 18-osios ir 16-osios armijų smogiamosiomis grupuotėmis turėjo suduoti svarbiausią triuškinantį smūgį armijų grupės „Šiaurė“ centre ir pralaužti Raudonosios armijos gynybą tarp plento Tilžė–Šiauliai ir Vištyčio ežero, Daugpilio rajone užimti placdarmą dešiniajame Dauguvos krante ir nesustojusi veržtis Opočkos–Porchovo link, o nuo ten toliau pagal aplinkybes šiaurės rytų kryptimi. 4-ojoje tankų grupėje buvo gen. Hanso Teinhardto vadovaujamas 41-asis tankų korpusas (1-oji tankų divizija, 6-oji tankų divizija, 36-oji motorizuota divizija ir 269-oji pėstininkų divizija), gen. Ericho von Mansteino vadovaujamas 56-asis tankų korpusas (8-oji tankų divizija, 3-oji motorizuota divizija, 290-oji pėstininkų divizija).

⁴⁷ Wehrmachto armijų išskleidimas pagal: Škirpa K. Sukilimas Lietuvos suverenumui atstatyti, p. 284; [Stankeras P.]. Vokietijos–SSSR karo pradžia. Žaibo karas Lietuvoje//Okupuotos Lietuvos istorija, p. 161; Борьба за Советскую Прибалтику в Великой Отечественной войне. 1941–1945, с. 34.

Armijos žinioje buvo 3-oji SS „Totenkopf“ tankų (motorizuota?) divizija. Tankų grupėje buvo per 600 tankų.

16-oji lauko armija (vadas gen. plk. Ernstas Buschas), sutelkta Įsručio apylinkėse, turėjo pulti bendra Kauno–Daugpilio–Opočkos kryptimi. Armijoje buvo 20 pėstininkų divizijų. Armijos puolimo pirmojoje bangoje buvo 2-ojo armijos korpuso 12-oji, 32-oji ir 121-oji pėstininkų divizijos; 10-ojo armijos korpuso 30-oji ir 126-oji pėstininkų divizijos; 28-ojo armijos korpuso 122-oji ir 123-oji pėstininkų divizijos. Armijos žinioje dar buvo ir 253-oji pėstininkų divizija.

Armijų grupės „Šiaurė“ rezervą sudarė 23-asis armijos korpusas, kuriame buvo 203-oji, 251-oji ir 254-oji pėstininkų divizijos. Šią armijų grupę rėmė ir iš oro dengė gen. plk. Alfredo Kellerio vadovaujamas 1-asis oro laivynas, kurį sudarė 1-asis aviacijos korpusas ir *Flieger-fuehrer Ostsee* junginys.

Armijų grupė „Šiaurė“ turėjo sutriuškinti Baltijos kraštų teritorijoje buvusius Raudonosios armijos junginius, suskaidyti sovietų frontą ir neleisti, kad iš Baltijos kraštų į Rytus pasitrauktų kovingi sovietų kariuomenės daliniai.

Skiriamoji riba tarp armijų grupių „Šiaurė“ ir „Centras“ ėjo tarp Kauno ir Vilniaus: Alenšteinas–Goldapė–Kaišiadorys (minėtus punktus paliekant armijų grupės „Centras“ operatyvinėje erdvėje) ir tolyn į šiaurės rytus Vėlikėje Lukų link.

Suvalkų trikampyje į šiaurės vakarus nuo Lomžos ir į vakarus nuo Suvalkų buvo išskleistos armijų grupės „Centras“ kairiojo sparno pajėgos: 3-oji tankų grupė ir 9-oji lauko armija. Šios pajėgos (4 tankų, 3 motorizuotos ir 7 pėstininkų divizijos) turėjo pulti tarp Vištyčio ežero ir Kapčiamiesčio bei Sapackynės. Svarbiausia jų užduotis: sąveikaujant su armijų grupės „Šiaurė“ pajėgomis padėti iš šiaurės apsupti ir likviduoti Balstogės rajone buvusią sovietinę kariuomenę, puolant Minsko kryptimi, plėtoti puolimą Polocko bei Vitebsko link ir neleisti sovietų kariuomenei susitelkti Dauguvos aukštupio rajone.

Armijų grupės „Centras“ kairiajame sparne turėjo pulti 3-oji tankų grupė (per 600 tankų), kurioje buvo 4 korpusai: 39-asis tankų korpusas (7-oji tankų divizija, 20-oji tankų divizija, 14-oji ir 20-oji motorizuotos divizijos), 57-asis tankų korpusas (12-oji tankų divizija, 19-oji tankų divizija ir 18-oji motorizuota divizija), 5-asis armijos korpusas (5-oji ir 35-oji pėstininkų divizijos) ir 6-asis armijos korpusas (6-oji ir 26-oji pėstininkų divizijos). Pastarieji du armijos korpusai 3-ajai tankų grupei buvo priskirti tik laikinai. Už Vilniaus jie turėjo skleisti ir sukti Molodečno link.

Sąveikaudamas su 3-ąja tankų grupe, kiek į pietus nuo Merkinės turėjo veržtis 9-osios lauko armijos (vadas gen. plk. Strausas) kairysis sparnas, kuri sudarė 8-asis armijos korpusas. Šiame korpuse buvo 8-oji, 28-oji ir 161-oji pėstininkų divizijos. Korpuso smūgio centras buvo Druskininkų rajone.

Lietuvos teritorijoje puolusius armijų grupės „Centras“ junginius palaikė ir iš oro dengė 2-ojo oro laivyno aviacijos daliniai.

Iš viso prie Lietuvos sienos buvo sutelkta vienais duomenimis 40 divizijų, kitais – 43 divizijos. Šioje grupuotėje buvo 700 tūkst. kareivių ir karių. Pirmoje bangoje per Lietuvą turėjo veržtis 22 pėstininkų divizijos, 7 tankų divizijos ir 5 motorizuotos divizijos. Sovietinių istorikų skaičiavimais, jėgų santykis birželio 22 d. rytą esą buvęs toks: Raudonoji armija turėjusi 1150 tankų, 6400 pabūklus ir minosvaidžius ir tik 877 lėktuvus, o Vermachtas – 1500 tankų, 12 000 pabūklų ir minosvaidžių bei 1200 lėktuvų⁴⁸.

Sovietiniai istorikai, pateikdami šiuos duomenis, stengėsi įrodyti Vermachtą turėjus didelę jėgų persvarą. Mūsų manymu, šie duomenys rodo, kad Vermachtas kaip tik neturėjo labai didelės persvaros, apie kurią dešimtmečiais kalbėta ir rašyta Sovietų Sąjungoje. Nebuvo ir tos didžiulės įsivaizduotos tankų persvaros. Kita vertus, kas galėtų ryžtis užpulti priešininką mažesnėmis pajėgomis, neturėdamas bent jau šiokios tokios jėgų persvaros.

Kitais duomenimis, Pabaltijo ypatingojoje karo apygardoje sovietai buvo sutelkę 25 divizijas (400 tūkst. karių), 1500 tankų, 7 tūkst. pabūklų ir minosvaidžių bei 1344 lėktuvus⁴⁹. Tad jėgų santykis būtų dar palankesnis Raudonajai armijai. Būtume linkę abejoti ar apskritai istorikų apyvartoje yra patikimų duomenų apie Raudonosios armijos junginius bei jų ginkluotę Lietuvos teritorijoje.

Gal kol kas ir kai kuriems rusų istorikams yra patogiau vaizduoti Sovietų Sąjungą, nepakankamai pasiruošusio karui ir pasienio apygardose turėjusio nedidelės pajėgos krašto vaidmenyje. Vis dėlto rusų istorikai jau atsargiai ieško kitur Vermachto realiai pademonstruotos persvaros priežasčių: „[...] faktai liudija, kad kokybinė, o ne kiekybinė vokiškųjų fašistų kariuomenės persvara prieš sovietų kariuomenę buvo lemiamu vokiečių sėkmės faktoriu mi pirmuoju Didžiojo Tėvynės karo laikotarpiu. [...] Pirmajame strateginiame ešelone Vokietijos ir Sovietų Sąjungos ginkluotųjų pajėgų kiekis buvo apylygis. Lėktuvų ir tankų persvara buvo SSSR pusėje. Netgi naujų sunkiujų

⁴⁸ Борьба за Советскую Прибалтику в Великой Отечественной войне. 1941–1945, кн. 1, с. 40.

⁴⁹ [Stankeras P.]. Min. veik. , p. 162.

ir vidutinių tankų sovietinė kariuomenė turėjo daugiau už vokiškųjų fašistų kariuomenę. Skirtumas buvo tas, kad sovietų kariuomenė buvo išsklaidyta gilyn 200–250 km nuo sienos, o vokiškųjų fašistų kariuomenė priartinta prie sienos ir sutelkta keliomis svarbiausiomis kryptimis, kur kai kuriuose ruožuose jiems pavyko pasiekti 5–6 kartus didesnę persvarą prieš sovietines pajėgas. Sovietų armijos kokybinės būklės trūkumai visų pirma buvo jos nesėkmių priežastimi pradinio karo laikotarpiu. Vienu iš šitų faktorių aiškinti kariuomenės nuostoliai kalbamuojami laikotarpiu⁵⁰.

Vermachto vadovybė, svarbiausių smūgių kryptimis sutelkusi aiškiają jėgų persvarą bei tikėdamasi išnaudosianti sąlyginį netikėtumo faktorių, nemanė sutiksianti iki Dauguvos bent kiek rimtesnį pasipriešinimą. Dėl to tiek armijų grupė „Šiaurė“, tiek armijų grupės „Centras“ kairysis sparnas Rytų Prūsijoje bei Suvalkų trikampyje neturėjo didesnių strateginių rezervų ir savo armijas buvo išskleidę viename ešelone. Bet ir už Dauguvos dar ilgokai nesusidurta su bent kiek rimtesniu pasipriešinimu.

Šiuolaikiniai vokiečių karo istorikai Vermachto pajėgumus vertina šitaip: „[...] jau patsai faktas, kad neįmanoma [vokiečiams] šitų junginių (apie 60 divizijų) [esančius Vakaruose] panaudoti Rytuose reiškę, jog gerokai sumažėja vokiečių Rytų armijos kovinė galia. Šitą pajėgų trūkumą buvo galima iš dalies kompensuoti suformavus maždaug 40 naujų pėstininkų divizijų, taip pat padvigubinus tankų divizijų skaičių. Reikėjo turėti galvoje, kad tankų divizijų skaičiaus padvigubinimas reiškę žymų tankų skaičiaus sumažinimą kiekvienoje divizijoje. Šitai didino divizijų manevringumą, bet labai neigiamai atsiliepė jų kovingumui, ypač užsitęsusių kautynių metu.

[...] Vokiečių Rytų armijoje buvo 140 divizijų, taip pat keletas apsaugos junginių, turėjusių įvairius uždavinius užnugario rajonuose.

Visiškai sukomplektuotos ir aprūpintos šiuolaikine ginkluote ir kovos technika vokiečių divizijos, dažniausiai įgijusios gerą kariavimo patirtį, 1940/1941 m. žiemą pakėlusios savo kovinį pasirengimą, turinčios kovose su lenkais ir prancūzais užgrūdintus vadus, buvo toks kovos instrumentas, kuriam buvo galima patikėti atsakingiausius uždavinius⁵¹.

⁵⁰ Всемирная история. Вторая мировая война, с. 446.

⁵¹ Бутлар. Мин veik., p. 198, 199.

Prologas

Amerikiečių stebėtojai 1941 m. kovą pažymėjo, kad visoje Lietuvoje tvyrojo visuotinis karo tarp Vokietijos ir SSSR laukimas. Taip buvo rašoma apie civilių gyventojų nuotaikas. Lietuvoje dislokuoti Raudonosios armijos daliniai gyveno gana uždariai. Kareiviai pagal išgales buvo laikomi izoliuoti nuo gyventojų. Vis dėlto vasaros pradžioje artėjančio karo nuojauta persi-smelkė ir pasienyje esantieji kariniai daliniai.

Raudonosios armijos kariškiai stebėjo karinio pobūdžio paruošiamuosius darbus vokiečių pusėje, matė telkiamą kariuomenę. Nuo birželio vidurio ryškiai pasikeitė įprastas pasienio režimas vokiečių pusėje. Vokiečių kareiviai prie pat sienos atvirai, be maskavimosi pradėjo karinius inžinerinius darbus: įrenginėjo stebėjimo punktus, netgi statė stebėjimo bokštelius, įrenginėjo vadavietes, artilerijos ir minosvaidžių ugnies pozicijas, skubiai statė naujus ir stiprino senus tiltus keliuose, einančiuose link sienos, prie pasienio upių buvo gabenamos persikėlimo per upes priemonės, per vokiečių pusėje esančias upes buvo tiesiamos pontoninės perkėlos, vielų užtvartose buvo daromi praėjimai, vienur prieigos prie sienos buvo išminuojamos, kitur – užminuojamos. Nuo birželio 16 d. prasiveržimui per sieną skirti daliniai pradėjo užimti išėities rajonus ir pozicijas. Birželio 17 d. Hitleris įsakė birželio 22 d. pradėti operaciją „Barbarosa“. Kariniai pasirengimai pasienyje dar suaktyvėjo. Buvo veikiami visiškai atvirai. Vokiečių karininkai ir generolai didelėmis grupėmis viešai važinėjo pasieniu, žvalgydami vietovę ir sovietų kariuomenės pozicijas. Suaktyvėjo aviacijos žvalgyba.

Hitleriui galutinai nustačius karo su Sovietų Sąjunga pradžios datą, į Rytų Prūsijos teritoriją persikėlė karinė vokiečių vadovybė. Hitlerio būstinė persikėlė į specialiai tam pastatytą vadovavimo punktą „Volfšance“ Rastenburgo rajone. Vyriausioji sausumos karo pajėgų vadovybė įsikūrė požemiuose įrengtose patalpose Angersburgo rajone. Karinių oro pajėgų vyriausioji vadovybė persikėlė į savo būstinę Goldapės rajone. Rytprūsiuose savo štabus įsirengė užsienio reikalų ministras bei SS kariuomenės vadas.

Apie vokiečių kariuomenės ir karinės technikos telkimą pasienyje bei ten vykstančius darbus buvo informuojama Raudonosios armijos vadovybė. Informacija pasiekdavusi Maskvą. Į visus pranešimus buvo duodamas vieno-das atsakymas – dirbti savo darbą ir nepasiduoti provokacijoms. Aukščiausioji sovietų karinė vadovybė delsė ir pasienio rajonuose esančiai kariuome-nei nedavė aiškių nurodymų. Abejotina, ar kariuomenės vadovybė turėjo

savų sumanymų dėl vokiečių pasirengimų. Ji pakluso aukščiausiai politinei vadovybei, t. y. Stalinui. Vermachto vadovybė maksimaliai išnaudojo jai taip palankiai besiklostančią situaciją.

Vis dėlto likus kelioms dienoms prieš karo pradžią sovietai pradėjo perdislokuoti į naujus rajonus 11–ąją, 23–ąją, 48–ąją, 126–ąją ir 183–ąją šaulių divizijas. Pagal planą šios divizijos naujuose rajonuose prie sienos turėjo susitelkti birželio 23 d., todėl daugelį dalinių karo pradžia užklupo žygyje į numatytas dislokacijos vietas.

Neturint patikimos informacijos negalima spręsti, ar Lietuvos (visų Baltijos kraštų?) teritorijoje buvo rengiamasi dideliems sovietų kariuomenės mokymams/manevrams, maksimaliai priartintiems prie kovinių sąlygų. Ar manevrai turėję pavirsti puolimu, iš gilumos atvykus naujiems kariuomenės kontingentams, energingai iš žygio ar kelionės geležinkelio ešelonais įsijungiantiems į „manevrus“. Tarp sovietų karininkų sklandė kažkieno paleistas gandas apie netrukus būsiančius didžiulius manevrus. Auštant birželio 22 d. rytui į Šiaulius atvyko ešelonas su sunkiosios artilerijos pulku. Tuo metu oro uoste jau sproginėjo vokiečių bombos. Artileristai pamanė, kad jau prasidėję tie dideli manevrai, į kuriuos jie važiaavę. Intensyvūs pasirengimai neva manevrams Lietuvos teritorijoje vyko nuo birželio pradžios. Žaliosios miške – 9 km į rytus nuo Panevėžio – iš anksto gerai saugomoje teritorijoje buvo įrengti bunkeriai Pabaltijo ypatingosios karo apygardos (itin slaptuose dokumentuose apygarda jau buvo vadinama Šiaurės vakarų frontu) vadavietai. Į ją prieš keletą dienų iki karo pradžios iš Rygos persikėlė apygardos vadas gen. plk. F. Kuznecovas su dalimi operatyvinių štabo darbuotojų bei apygardos valdybų. Apygardos štabas žinojo apie telkiamą prie sienos vokiečių kariuomenę bei jos pasirengimus puolimui, tačiau griežtai ir formaliai laikėsi Generalinio štabo nurodymų. Iš išorės žiūrint, apygardos kariuomenė lyg tai gyveno anksčiau taikos meto ritmu, nors jos viduje buvusi didžiulė įtampa.

Birželio 15 d. apygardos štabas (?) išsiuntinėjo divizijų vadams direktyvą, kuria buvo nustatyta sudėtinga ir neefektyvi tvarka, kaip ir ką veikti, jeigu vokiečiai staiga peržengtų sieną. Birželio 18 d. apygardos karo taryba išleido direktyvą dėl sustiprintos kovinės padėties įvedimo apygardos teritorijoje. Ši direktyva buvo skirta armijų vadams. Direktyvoje nurodyta numatyti prieštankinių ir pėstininkų minų bei kitokių sprogmenų ir reikmenų lauko sandėlių punktus (dar neturėta ką krauti į tuos sandėlius), sudaryti prieštankinio minavimo būrius Telšių, Šiaulių, Kalvarijos kryptyse, paruošti medžiagą įrengti perkėloms per Nerį, Nevėžį bei Dubysą ir numatyti, kur

bus tos perkėlos (tokios iš anksto įrengtos perkėlos daugiau reikalingos puolimui, bet ne gynybai ar atsitraukimui). Direktyva numatė įvesti kovinę parengtį priešlėktuvinėje gynyboje, organizuoti Lietuvos ir Latvijos miestų užtemdymą naktį. Generalinio štabo viršininkas panaikino direktyvos punktą dėl Kauno, Šiaulių, Vilniaus, Daugpilio, Liepojos ir Rygos užtemdymo. Jeigu šita direktyva buvo išleista pasirengimo gynybai tikslais, tai ji buvusi aiškiai pavėluota ir negalėjo turėti bent kiek žymesnės įtakos kariuomenės kovinei parengčiai. Apskritai kai kurių direktyvoje nurodytų priemonių įvykdymui skirti terminai buvo numatyti birželio pabaigoje ar net liepos pradžioje. Apie tas priemones kariuomenė taip ir nesužinojo.

Kariškiai vienas kitą ramino, perpasakodami TASS'o (oficiali sovietų telegramų agentūra) 1941 m. birželio 14 d. pranešimą apie tai, kad neturi pagrindo užsienio spaudoje skelbiami pranešimai apie artėjantį Vokietijos ir SSSR karą, nes abi pusės esą nuosekliai laikosi nepuolimo sutarties sąlygų ir informacija apie Vokietijos siekius užpulti SSSR tėra tik gandai. Į 11-ąją armiją buvo atsiųsta didelė grupė Raudonosios armijos Vyriausiosios politinės valdybos aukšto rango politrukų, kurie birželio 21 d. vakare visuose daliniuose surengė pokalbius su karininkais ir kareiviais, atkakliai tvirtindami, jog jokio karo nebūsią ir sklindą tik provokaciniai gandai. Po to buvo įsakyta susilaikyti nuo prieštankinio minavimo Tauragės kryptyje.

Birželio 21 d. vakare, vis didėjant įtampai pasienyje, kai kurių divizijų (5-osios, 10-osios, 125-osios, 128-osios) vadai savo rizika išvedė karius į iš anksto pasienyje paruoštus apkasus, bet ne visi išdrįso užimti jau įrengtus ar dar nebaigtus įrengti įtvirtinimus (pvz., 125-osios divizijos vadas).

1941 m. birželio 22-oji, sekmadienis: karo veiksmų pradžia

Raudonosios armijos Generalinis štabas, būdamas gerai informuotas apie įtemptą padėtį pasienyje, dėsė duoti nurodymus pervesti ten buvusią kariuomenę į visišką kovinę parengtį. Tai Vermachtui sudarė palankias sąlygas suduoti pirmąjį smūgį. Tik birželio 22 d. apie 1 val. nakties Pabaltijo ypatingosios karo apygardos/Šiaurės vakarų fronto vadas iš Maskvos gavo Gynybos liaudies komisaro įsakymą, kuriame buvo pasakyta, kad birželio 22–23 d. galimas netikėtas vokiečių puolimas⁵². Tame įsakyme buvo nuro-

⁵² Борьба за Советскую Прибалтику в Великой Отечественной войне. 1941–1945, кн. 1, с. 48.

dyta naktį į birželio 22 d. slapta užimti pasienyje esančių įtvirtinimų ugnies pozicijas, prieš aušrą aviaciją išsklaidyti lauko oro uostuose ir kruopščiai ją užmaskuoti, visus dalinius pervesti į kovinę parengtį ir nesiimti jokių kitų priemonių be atskiro ypatingo nurodymo. Šiam įsakymui, kuriame dar buvo daug neapibrėžtumo ir sąlygotumo, įvykdyti buvo likę ne daugiau kaip pusantros valandos. Apygardos/fronto vadas 2 val. 30 min. armijų vadams įsakė per naktį į birželio 22 d., kurios jau nebebuvo likę, slapta užimti pagrindinės pozicijos gynybą, išsiųsti į priekį lauko sargybas saugoti dotams, išduoti kovos šovinius bei sviedinius, bet nešaudyti, jeigu vokiečiai imtųsi provokacinių veiksmų, nešaudyti į vokiečių lėktuvus, kol šie nepradėjo kovos veiksmų, nedelsiant išdėlioti prieštankines minas, o jeigu priešininkas pultų stambiomis pajėgomis, – sutriuškinti jas⁵³. Šį įsakymą armijos turėjo perduoti savo divizijoms, pastarosios – pulkams ir kitiems padaliniams. Tik jau nebeliko laiko perdavinėti įsakymus pagal komandą žemyn. Juolab kad nebuvo laiko tiksliai vykdyti tuos įsakymus. Birželio 22 d. paryčiais, tarp 2 val. 30 min. ir 3 val., kai kur vokiečių tankai išriedėjo iš priedangų ir sustojo prie pat sienos. Prie sienos pradėjo telktis vokiečių pėstininkai.

1940–1941 m. ir vėliau Lietuva pergyveno kelis laiko juostų pasikeitimus, todėl literatūroje esama painiavos dėl Vokietijos–SSSR karo pradžios ir įvairių jo pradinių veiksmų laiko. Sovietinėje literatūroje paprastai nurodoma: birželio 22 d. 4 val. ryto, nors randama ir 3 val. 50 min. laiko nuoroda. Laikytina, kad Vermachtas karo veiksmus pradėjo iš Berlyno per radiją nuskambėjus slaptažodžiui *Dortmund* – 2 val. 30 min. Berlyno laiku arba 3 val. 30 min. iki aneksijos Lietuvoje buvusiu laiku, – kai visame pasienyje vienu metu buvo iššautos raketos, reiškusios signalą pradėti karo veiksmus (rusiškuose komentaruose nurodomas 3 val. 30 min. laikas).

Birželio 21 d. vakare pasienyje sutelktų Vermachto junginių kariams buvo perskaitytas gana ilgas Hitlerio įsakymas, kuris baigėsi žodžiais: „Vokiečių kareiviai! Dabar jūs pradodate žūtbūtinę kovą ir jums tenka didžiulė atsakomybė, kadangi Europos likimas, Vokietijos Reicho ateitis, mūsų tautos egzistencija nuo šiol yra tikrai jūsų rankose. Tepadeda jums šioje kovoje Viešpats Dievas!“⁵⁴. Beveik tokį pat tekstą, bet jau pavadintą Adolfo Hitlerio kreipimusi į vokiečių tautą, birželio 22 d. 5 val. 30 min. ryto Goebbelsas pra-

⁵³ Ten pat.

⁵⁴ Cit. pagal: Обращение Адольфа Гитлера к немецкому народу в связи с началом войны против Советского Союза 22 июня 1941 года.– Примечание 1//<http://www.hronos.km.ru/dokum/194-dok/1941gitler.html>, p. 5.

dėjo skaityti per radiją. Kreipimasis buvo baigtas šiais žodžiais: „Šio [Rytų] fronto uždavinys – jau ne atskirų šalių gynimas, o Europos saugumo užtikrinimas ir mūsų visų išgelbėjimas. Todėl šiandien aš vėl atidaviau Vokietijos Reicho ir mūsų tautos likimą bei ateitį į mūsų kareivių rankas. Tepadeda mums Viešpats šioje kovoje!“⁵⁵. Įsakymo ir kreipimosi tekstuose išdėstyta daug pretenzijų Sovietų Sąjungai dėl jos klastingos politikos bei veiksmų.

Tik 12 val Maskvos laiku SSSR Užsienio reikalų liaudies komisaras Viačeslavas Molotovas per radiją perskaitė gana formalų sovietų vyriausybės pareiškimą apie karo pradžią: „Šiandien, 4 val. ryto, nepareiškus Sovietų Sąjungai kokių nors pretenzijų, nepaskelbus karo, vokiečių kariuomenė užpuolė mūsų šalį, daugelyje vietų atakavo mūsų sienas ir iš savo lėktuvų bombardavo mūsų miestus – Žitomirą, Kijevą, Sevastopolį, Kauną ir kai kuriuos kitus, užmušta ir sužeista per 200 žmonių. [...] Šitoks negirdėtas mūsų šalies užpuolimas yra civilizuotų tautų istorijoje pavyzdžio neturinti klasta. Mūsų šalis užpulta nepaisant to, kad tarp SSSR ir Vokietijos pasirašyta nepuolimo sutartis ir sovietų vyriausybė sąžiningiausiai laikėsi visų šios sutarties sąlygų. Mūsų šalis užpulta nepaisant to, kad per visą šios sutarties galiojimo laiką Vokietijos vyriausybė nė karto negalėjo pareikšti Sovietų Sąjungai nė vienos pretenzijos dėl sutarties vykdymo. Visa atsakomybė už šitą plėšikišką Sovietų Sąjungos užpuolimą ištisai ir visiškai tenka vokiečių fašistiniams valdovams“⁵⁶. Josifas Stalinas atsipeikėjo tik po 12 dienų ir liepos 3 d. rytą prabilo per radiją, savo kalbą pradėdamas iki tol jam nebūdingu kreipiniu, kurio daugiau niekuomet nekartojo: „Draugai! Piliečiai! Broliai ir seserys! Mūsų kariuomenės ir laivyno kovotojai! Į jus kreipiuosi, mano bičiuliai!“⁵⁷

Po V. Molotovo kalbos buvo paskelbti įsakai dėl karo padėties įvedimo europinėje SSSR dalyje, taigi ir Lietuvos teritorijoje, bei dėl 1905–1918 m. gimusių karo prievolininkų mobilizavimo. Šiaurės ir šiaurės rytų Lietuvoje birželio 24–26 d. mėginta pradėti mobilizaciją, bet ši akcija čia sužlugo dėl dinamiškai besirutuliojančių karo įvykių, lietuvių sukilėlių veiksmų, taip pat dėl to, kad absoliuti dauguma žmonių boikotavo bėgti besiruošiančios vietinės valdžios reikalavimus.

Po minėto raketomis duoto signalo vokiečių artilerija nuo pusvalandžio iki pusantros valandos (Lietuvos pasienyje daugumoje ruožų artilerijos parengimas truko tik pusvalandį) šaudė į netoli sienos buvusius sovietų ka-

⁵⁵ Ten pat.

⁵⁶ Cit pagal: Всемирная история. Вторая мировая война, с. 433, 434.

⁵⁷ Ten pat, p. 436.

rinius objektus, atsparos punktus bei apkasus. Vokiečių aviacija 3 val. 40 min. bombardavo Lietuvos miestus ar jų apylinkes. Pirmąjį vokiečių aviacijos smūgį patyrė Kėdainiai, kuriuos puolė 11 lėktuvų⁵⁸. Buvo bombarduoti Raseiniai, Karmėlava, Jurbarkas, Alytus, Šiauliai, Jonava, Panevėžys, Marijampolė, Vilkaviškis, Kauno ir Vilniaus apylinkės. Kai kurie minėti miestai buvo stipriai apgriauti pirmųjų antskrydžių metu, buvo daug civilių gyventojų aukų (per bombardavimus žuvo apie 4000 žmonių). Ženkliai nukentėjo oro uostuose buvusi sovietų aviacija (bombarduotas 31 Lietuvos teritorijoje buvęs oro uostas). Zokniuose prie Šiaulių sunaikinti 23 lėktuvai, Pajuostėje prie Panevėžio – 33, Karmėlavoje – 20, Kaune – 25, daugumas Alytaus oro uoste buvusių lėktuvų. Pirmąją karo dieną antskrydžiuose dalyvavo 231 vokiečių bombonešis ir 637 naikintuvai. Tą dieną Lietuvoje buvo sunaikinta 1811 sovietų lėktuvų (322 numušti ore ir 1489 sunaikinti ant žemės)⁵⁹. Vokiečių duomenimis, armijų grupės „Šiaurė“ veiksmų erdvėje birželio 22–28 d. sunaikinta maždaug 700 sovietų lėktuvų, o nuo birželio 22 iki liepos 13 d. čia sunaikinti 1698 lėktuvai⁶⁰. Dalis lėktuvų buvo sunaikinta ir armijų grupės „Centras“ veikimo erdvėje (daugiausia Alytaus ir Kirtimų oro uostuose). Rusų istorikai nuostolių nedetalizuoja, tik nurodo, jog per dvi pirmąsias karo dienas „vakarų apygardų aviacija sumažėjo 3922 lėktuvais“⁶¹. Pasak V. Švabediseno, birželio 22 d. atakos buvusios visiškai netikėtos sovietų KOP ir dauguma jų lėktuvų buvę sunaikinti oro uostuose, vokiečių lakūnai ore retai susidurdavę su sovietų lėktuvais⁶² Vokiečių aviacija pirmą karo savaitę praktiškai beveik netrukdomai viešpatavo ore virš Lietuvos.

3 val. 05 min. ryto vokiečių kariuomenė peržengė Lietuvos sieną visame jos 300 km ruože nuo Palangos iki Kapčiamiesčio. Visame pasienyje vokiečiai sutiko išsklaidytą sovietų pasieniečių pasipriešinimą (kai kurie pasieniečių pasipriešinimo židiniai buvo apeiti ir liko užnugaryje, bet per 2–3 valandas nuslopinti). Puolantieji kiek rimtesnį pasipriešinimą sutiko tuose ruožuose, kur Raudonosios armijos daliniai buvo spėję kiek anksčiau užimti pozicijas. Jų pasipriešinimui palaužti prireikė laiko.

Nuo pirmųjų karo valandų ir iki Vermachtas perėjo visą Lietuvos teritoriją nebuvo susiformavusios ištisinės fronto linijos, kadangi visą laiką įvykiai

⁵⁸ Duomenys apie antskrydžius, vokiečių ir sovietų aviacijos nuostolius pagal: [Stankeras P.] Min. veik, p. 162.

⁵⁹ Ten pat.

⁶⁰ Швабедиссен В. Min. veik., p. 45.

⁶¹ Ten pat. P. 352, 3 išnaša.

⁶² Žr.: Швабедиссен В. Min. veik., p. 41–48.

klostėsi itin dinamiškai. Nuo pat pirmųjų karo valandų sovietų kariuomenėje didelę sumaištį kėlė dažnai trūkinėjantis ryšys. Kai kurie daliniai apskritai neteko ryšio su aukštesniąja vadovybe. Labai nedaug turėta radijo ryšio priemonių, kas pusvalandį ar valandą besikeičianti situacija, nesiliaujantis vokiečių dalinių spaudimas ir sovietų atsitraukimas, neretai darė neįmanomą laidinį lauko telefono ryšį. Prisijungti ir pasinaudoti stacionarinėmis laidinio ryšio linijomis trukdė tai, kad kai kur bombardavimų metu buvo sunaikinti ryšių mazgai, nutraukti laidai, o nuo birželio 22 d. popiečio telefono ryšį pradėjo gadinti lietuvių partizanai. Armijų štabai neretai ryšį su savo junginiais palaikė tik per pasiuntinius. Toks ryšio būdas irgi buvo nepakankamai efektyvus, nes kurjerių mašinas/motociklus dažnai sunaikindavo vokiečių lėktuvai, kurie neretai keliuose tiesiog medžiodavo netgi pavienius taikinius, kartais kurjerius sunaikindavo sukilėliai. Partizanų veikimas kasdien darėsi vis intensyvesnis. Tarp besitraukiančiųjų tai kėlė paniką ir padėjo atsirasti mitams apie daug kur su parašutais išmestus vokiečių desantininkus (tie mitai buvo itin gajūs partinių sovietinių aktyvistų atsiminimuose ir atsispindėjo sovietinėje historiografijoje).

Sovietų 11-osios armijos vadas 5 val. ryto išleido pirmąjį kovinį įsakymą⁶³, kuriame armijos junginiams buvo numatyti uždaviniai: 16-ajam šaulių korpusui – organizuoti gynybą Kauno įtvirtinto rajono linijoje, pridengti Kauno kryptį ir sunaikinti puolantį priešininką pagrindiniame gynybos ruože; 126-ajai ir 128-ajai šaulių divizijoms – atkakliai gintis ir neleisti priešininkui prasiveržti Alytaus kryptimi; 23-ajai šaulių divizijai – įsitvirtinti Kazlų Rūdos miškų rajone. Sovietų 8-osios armijos vadas pirmąjį kovinį įsakymą išleido kiek vėliau. Įvertinęs nelabai aiškia susiklosčiusią padėtį, armijos vadas numatė galimą vokiečių prasiveržimą Tauragės–Šaulių kryptimi ir įsakė 11-ajam šaulių korpusui ne tik išsilaikyti užimamose pozicijose, bet ir atsiimti jau prarastas pozicijas pasienyje ir būti pasirengusiems kartu su tankų bei motorizuotais daliniais suduoti kontrasmūgį Tauragės kryptimi. Visi junginiai bei daliniai buvo pakelti aliarmo tvarka. Netoli sienos buvusių divizijų pagrindinės pajėgos iš nuolatinių dislokacijos vietų ar vasaros stovyklų išžygiavo į nurodytas gynybos pozicijas, kurios dažnai buvo gana toli nuo dislokacijos vietų. Užtat į vakarus žygiuojantieji daliniai neretai susidurdavo su puolančiais vokiečiais dar nepasiekę nurodytų pozicijų. Armijų vadų įsa-

⁶³ Čia ir toliau kovinė operatyvinė situacija dėstoma pagal: *Škirpa K.* Op. cit., p. 286, 287, 289–295; *[Stankeras P.]* Min. veik., p. 163–165; *Борьба за Советскую Прибалтику в Великой Отечественной войне. 1941–1945*, kn. 1, с. 55–73.

kymuose jautėsi optimistinė gaida. Tai rodo, kad sovietų armijų vadai tą rytą dar nebuvo suvokę padėties sudėtingumo ir maršais sienos link tiesiog alino savo divizijų jėgas.

Kol sovietų armijų vadai mėgino susiorientuoti situacijoje, kuri gana sparčiai kito, vokiečių armijos, įvedusios į kautynes tankus, nesustodamos veržėsi pirmyn, kartais sutikdamos atkaklių, bet neilgai trunkantį pasipriešinimą. Vermachto pėstininkų daliniai, vengdami bereikalingų gyvosios jėgos nuostolių, į priekį veržėsi atkakliai, bet atsargiai.

Apie 5 val. ryto vokiečių 18-osios lauko armijos 291-oji pėstininkų divizija pasiekė Kretingos prieigas ir dar iki 6 val. tankų remiami vokiečių motociklininkai įsiveržė į Kretingą, kur susikovė su sovietų 10-osios šaulių divizijos nedideliais padaliniais. Baltijos pajūriu nuo Palangos puolė vokiečiai vidurdienį pasiekė Latvijos teritoriją prie Rucavos – iki Liepojos, kur buvo sovietų karo laivyno bazė, liko 45 km. Iki 6 val. 61-osios pėstininkų divizijos daliniai jau buvo Gargžduose ir paėmė nesusprogdintą Gargždų tiltą, o 11-osios pėstininkų divizijos daliniai užėmė Žemaičių Naumiestį. Tuo pat metu 4-osios tankų grupės 1-oji tankų divizija pasiekė Tauragę. Tos divizijos 50-ties tankų grupė su pėstininkais, prasiveržusi pagal Tilžės–Šiaulių plentą, užėmė visus tiltus į vakarus nuo Tauragės ir įsiveržė į Tauragę, kur sutiko sovietų 125-osios šaulių divizijos pasipriešinimą, bet dalis tos tankų grupės miško keliais prasiveržė į rytus ir užėmė Gaurę; 6-oji tankų divizija paėmė tiltą per Šešuvį už 4 km į pietus nuo Tauragės, o 8-oji tankų divizija tuo metu jau buvo užėmusi Jurbarką; 269-oji pėstininkų divizija puolė 12 km į šiaurę nuo Viešvilės, o 290-oji pėstininkų divizija 12 km į šiaurės vakarus nuo Jurbarko kėlėsi per Miliušos upelį. Ši pėstininkų divizija, puolime susidūrusi su sovietų 125-osios šaulių divizijos pasipriešinimu, jau pirmąjį karo rytą patyrė nemažų nuostolių.

Pirmąjį karo rytą situacija ne taip palankiai klostėsi vokiečių 16-osios armijos junginiams, puolusiems Užnemunėje. Čia jiems atkakliai ir gana organizuotai pasipriešino sovietų 11-osios armijos 5-osios, 33-osios ir daliniai 188-osios šaulių divizijų padaliniai. Iki 6 val. ryto, kairiuoju Nemuno krantu Kauno link puolusi vokiečių 30-oji pėstininkų divizija, buvo pasiekusi maždaug Jurbarko liniją kitapus Nemuno; 126-oji pėstininkų divizija buvo pasistūmėjusi kiek toliau – priešakiniai jos padaliniai buvo atsidūrę 12 km į pietvakarius nuo Šakių; 122-oji ir 123-oji pėstininkų divizijos buvo už 3 km į rytus nuo Kudirkos Naumiesčio, t. y. nuo sienos ir už 8 km į šiaurės vakarus nuo Sintautų. Gana sunkiai sekėsi skverbtis į sovietų gynybos gilumą 121-ajai

pėstininkų divizijai: iki 6 val. ryto jai pavyko užimti Virbalį, bet jos padaliniai įstrigo Kybartuose, kur vyko aršios gatvių kautynės, o vokiečių 32-oji ir 12-oji pėstininkų divizijos jau buvo už 5–7,5 km į rytus nuo Vištyčio. Didele vokiečių 16-osios armijos junginių sėkme laikytina tai, jog jiems pavyko užimti visus sveikus nesusprogdintus tiltus per pasienio upelius nuo Nemuno kairiojo kranto iki Vištyčio ežero (įskaitant ir Kybartų geležinkelio tiltą).

Kur kas geriau Užnemunėje sekėsi vokiečių armijų grupės „Centras“ kairiojo sparno divizijoms, jau pirmomis karo valandomis sudavusioms triuškinantį smūgį Raudonosios armijos daliniams, užėmusiems pasienio gynybos liniją. Vokiečių sėkmę užtikrino ne tik tai, kad jų smūgis buvo netikėtas ir stiprus, bet ir tai, jog tarp Vištyčio ežero ir Kapčiamiesčio gynybos linija buvo užėmę tik 128-oji šaulių divizija, 126-osios šaulių divizijos vienas pulkas (kiti šios divizijos daliniai dar tik ruošėsi žygiui sienos link) ir 23-osios šaulių divizijos du batalionai (sovietinių istorikų teigimu, šiame ruože suspėjo išsiskleisti tik 11 sovietų kariuomenės batalionų). Vilniaus kryptimi buvo sutelktos gerokai galingesnės vokiečių pajėgos nei Kauno kryptimi. Čia itin efektyvūs buvo vokiečių aviacijos veiksmai: Alytaus įtvirtintame rajone, dešiniajame Nemuno krante ankstyvą rytą ji sunaikino žymią dalį 5-osios tankų divizijos pajėgų.

Vokiečių tankai 5 val. 15 min. ryto užėmė Lazdijus. Tarp Kapčiamiesčio ir Sapackynės buvo sovietų Šiaurės vakarų fronto sandūra su Vakarų fronto kariuomene. Kapčiamiesčio apylinkėse buvęs sovietų kariuomenės batalionas buvo sutriuškintas ir Vermachto 161-oji pėstininkų divizija be tiesioginio sąlyčio su priešininku 8 val. pasiekė Nemuną šiek tiek šiauriau Druskininkų (maždaug dabartinio tilto rajone) ir netrukdoma pradėjo keltis į rytinį Nemuno krantą. Toks pranešimas labai nustebino aukštesnius vokiečių štabus. Apie 10 val. ryto Vermachto 39-ojo mechanizuoto korpuso daliniai jau buvo Krosnoje. Šia kryptimi Nemuno link besiveržiantys vokiečiai didžiųjų Dainavos ežerų tarpežeryje (Žuvinto, Giluičių ir Simno ežerai šiaurėje bei Dusios, Metelio ir Obelijos ežerai pietuose) susidūrė su atkakliu sovietų 128-osios šaulių divizijos dalinių pasipriešinimu. Po žaibiško, bet sunkaus mūšio vokiečių 39-ojo mechanizuoto korpuso daliniai užėmė gynybai įvairiapusiškai patogų minėtą tarpežerį ir apie 12 val. įžengė į Simną. Tose gal valandą ar pusantros trukusiose tarpežerio kautynėse žuvo 16 vokiečių karių ir ne mažiau kaip 215 Raudonosios armijos karių. Toliau palei Kalvarijos–Simno–Alytaus plentą iki pat Alytaus nebuvo žymesnių sovietų pajėgų. Beje, čia besiveržusios 3-osios tankų grupės gyvosios jėgos nuostoliai žuvusiais Alytaus apskrities teritorijoje sudarė maždaug 7,5 % visų Lietuvoje žuvusių vokiečių karių.

Maždaug tuo metu, kai vyko kautynės Dainavos didžiųjų ežerų tarpežeryje, pagrindinėms sovietų 126-osios šaulių divizijos pajėgoms, išdėstytoms abipus Nemuno Prienų–Jiezno–Darsūniškio rajone, buvo įsakyta skubiai žygiuoti į Žuvinto ežero rajoną ir padėti besikaunantiems daliniams. Šis įsakymas divizijos nepasiekė. Laiku gavusi įsakymą, divizija nieko nebūtų galėjusi padaryti ir būtų patekusi į apsupimą. Tuomet ir 5-ajai tankų divizijai buvo įsakyta išlįsti iš savo apkasų dešiniajame Nemuno krante, užimti placdarmą kairiajame (vakariniame) Nemuno krante ir ginti priėjimus prie dviejų strateginės reikšmės tiltų per Nemuną. Divizija nespėjo (?) įvykdyti įsakymo ir nepersikėlė į vakarinį Nemuno krantą. Sovietų literatūroje gana suktai tvirtinama, kad „divizija nesusėjo organizuoti gynybą ir pajudėjusi iš karto pradėjo kautynes su skaičiumi gerokai didesnėmis vokiečių 3-ios tankų grupės pagrindinėmis pajėgomis, prasiveržusiomis prie Alytaus“⁶⁴ ir tik po atkaklaus mūšio divizija naktį į birželio 23 d. palikusi Alytų ir su išlikusiais sveikais tankais bei artilerija pasitraukusi į Varėnos rajoną (tarp Alytaus ir Daugų paplentėje bei vieškelių pakelėse tą vakarą ir naktį liko apie 10 sugedusių šios divizijos tankų. Iš tiesų šita tankų divizija, likus trims dienoms iki karo pradžios, iš kairiojo (vakarinio) Nemuno kranto persikėlė į dešinįjį (rytinį) krantą, kur ir apsikasė. Po to divizija nebuvo persikėlusį į vakarinį krantą. Nebent prasidėjus karui ir vokiečių aviacijos aplamdyta siuntė į žvalgybą vakariniame krante vieną kitą tanką. Ir kovėsi su vokiečiais rytiniame Nemuno krante bei dar su šviesa pasitraukė. Šitas epizodas rodo kaip atsargiai ir kritiškai reikia elgtis su sovietine informacija apie mūšius su vokiečiais.

Taip pat apie 12 val. 57-ojo mechanizuoto korpuso daliniai pasiekė Seirijus. Abiejų tankų korpusų divizijos sparčiai veržėsi pirmyn čia gerokai išplėtotu plentų tinklu, pakeliui triuškindamos vietomis gana atkaklų besitraukiančių sovietų dalinių pasipriešinimą. Itin sunku buvo palaužti pasipriešinimą tų besitraukiančių raudonarmiečių grupių, kurios turėjo prieš-tankinės, priešlėktuvinės ar kitokios artilerijos bei sviedinių. Ypač atkaklios puolančiųjų ir bėgančiųjų kautynės įvyko Lazdijų–Seirijų–Alytaus plente Seirijų apylinkėse, kur vokiečiai pasivijo plentu besitraukiančią spontaniškai susibūrusią raudonarmiečių grupuotę. Šiose kautynėse žuvo 88 vokiečių kariai ir per 540 Raudonosios armijos kareivių. Puolantiems vokiečiams pavyko sunaikinti ar išblaškyti daugumą besitraukiančių Raudonosios armijos dalinių ar spontaniškai susibūrusių įvairių ginklo rūšių grupių dar joms ne-

⁶⁴ Борьба за Советскую Прибалтику в Великой Отечественной войне. 1941–1945, кн. 1, с. 65.

pasiekus Nemuno, už kurio raudonarmiečiai manė įsitvirtinsią.

Nuo Simno veržėsi vokiečių 39-ojo tankų korpuso daliniai apie 13 val. 30 min. pasiekė aukštumas vakariniame Alytaus pakraštyje. Atsargiai skverbdamiesi per degantį po bombardavimų miestą, apie 14 val. be mūšio užėmė nesunaikintą miesto ribose buvusį A. Juozapavičiaus tiltą per Nemuną. 57-asis tankų korpusas 17 val. 15 min. taip pat be mūšio užėmė Merkinės tiltą per Nemuną. 39-ojo korpuso daliniai apie 15 val. užėmė perkėlą per Nemuną su sveiku keltu prie Nemunaičio (apie 12 km į pietus nuo Alytaus). To paties korpuso daliniai 18 val. 30 min. užėmė dar vieną tiltą per Nemuną (Kaniūkų) prie Alytaus. Prie šito tilto jau dešiniajame Nemuno krante įvyko tankų kautynės tarp Raudonosios armijos 5-osios tankų divizijos ir Vermachto 39-ojo korpuso tankistų. Be aviacijos paramos vokiečiams nebūtų pavykę pakilti vingiuotu plentu į dešiniojo (rytinio) Nemuno kranto viršutinę terasą. Ten buvo pamušta 12 vokiečių tankų ir sunaikinta per 30 sovietų T-34 tipo ir panašių tankų. Žuvo apie 20 vokiečių karių. Tai buvo bene pirmosios didesnio masto tankų kautynės tame kare. Likę sveiki sovietų 5-osios tankų divizijos tankai birželio 23 d. prie Onušio mėgino sulaikyti besivejančius vokiečių tankus. Paskui su jais dar susirėmė prie Valkininkų. Šitos divizijos likučius vokiečiai birželio 24–25 d. sunaikino prie Beniakonių, į rytus nuo Vilniaus, jau Baltarusijos teritorijoje.

Vokiečių aviacijos sudaužyti Raudonosios armijos 5-osios tankų divizijos tankai prie Alytaus (Kaniūkų kaimas). Tai tikriausiai naujausių modelių tankai – T-34 ir, atrodo, netgi KV (įvirtęs į apkasą su nudaužtu bokšteliu).
1941 m. birželio 22 d. rytas

Šioje puolimo kryptyje Vermachto 3-osios tankų grupės junginiai, pirmąją karo dieną užėmę 3 strategiškai svarbius tiltus per Nemuną (šiam regione sovietai birželio 22 ar 23 d. rytą suspėjo susprogdinti tik 1940 m. baigtą statyti Prienų tiltą), iki pirmosios karo dienos vakaro dar nužygiavo iki Butrimonių–Babriškių–Varėnos linijos. Vakarop čia Nemuną buvo pasiekusios ir iš dalies persikėlusios į dešinią krantą 4 pėstininkų divizijos. Palyginus nesunkiai persikėlę per Nemuną trijų Vermachto korpusų junginiai birželio 22 d. pavakaryje išėjo į operatyvinę erdvę dešiniajame (rytiniame) Nemuno krante. Vokiečių vadovybė nesitikėjo tokio veržlaus ir sėkmingo 3-osios tankų grupės ir 9-osios lauko armijos junginių puolimo pirmąją karo dieną.

Pirmąją karo dieną praktiškai buvo sutriuškintas sovietų 11-osios armijos kairysis sparnas – daugelis armijos junginių sunaikinti ar išsklaidyti ir jau nebetekę kovingumo. Kiek sėmingiau laikėsi dešinysis armijos sparnas, kuriame kai kurie 16-ojo šaulių korpuso junginiai stengėsi neleisti vokiečių į Kauną. Kai 8-osios armijos vadovybė stengėsi sutelkti savo pajėgas ir priešintis, 11-osios armijos vadovybė praktiškai metė savo divizijas, nes su daugeliu jų nebeturėjo ryšio. Birželio 22 d. apie 16 val. 11-osios armijos vadovybė sukėlė Kaune paniką LKP(b) Centro komitete ir marionetinėje LTSR vyriausybėje. Šiems iš armijos štabo telefonu buvo pranešta, kad vokiečiai supa Kauną, o armijos štabas evakuojasi. Ir ryšys nutrūko. Marionetinės vyriausybės nariai ir partiniai vadovai galvotrukčiais puolė bėgti paskui štabą. Birželio 23 d. 11-osios armijos štabas jau buvo atsarginėje vadavietėje Polocke. Pietinėje Užnemunės dalyje išblaškyti Raudonosios armijos dalinių likučiai atsidūrė beviltiškoje padėtyje.

Skaudų 11-osios armijos pralaimėjimą pripažino ir sovietiniai istorikai: „Į pirmos karo dienos pabaigą grėsminga padėtis susiklostė Šiaurės vakarų ir Vakarų frontų sandūroje. Čia Šiaurės vakarų fronto nusilpusios 11-osios armijos bei 8-osios armijos kairiojo sparno ir Vakarų fronto 3-osios armijos dešiniojo sparno ruože, kur puolė armijų grupės „Šiaurė“ svarbiausiosios pajėgos ir armijų grupės „Centras“ kairysis sparnas, priešininkui pavyko pasiekti didžiausią sėkmę. Vokiečių 4-osios tankų grupės priešakinės dalys prasiveržė prie Dubysos už 35 km į šiaurės vakarus nuo Kauno, o 3-osios tankų grupės pirmojo ešelono divizijos persikėlė per Nemuną už 60 km į pietus nuo Kauno. Priešo smūgis buvo toks stiprus, kad suskaidyti dalimis ir netekę ryšio su armijos štabu 11-osios armijos junginiai buvo priversti neorganizuotai ir skubotai trauktis link Kauno ir Vilniaus, patirdami didelius nuostolius. Liko atviri 8-osios ir 3-osios armijų sparnai, o Kauno ir

Vilniaus kryptimis nebuvo pajėgų, galinčių laikytis prieš vokiečių tankų ir motorizuotos kariuomenės laviną⁶⁵.

Armijų grupės „Šiaurė“ puolimo sektoriuje visą pirmąją karo dieną vyko atkaklios kautynės, bet vokiečiams iki pavakario pavyko pasistūmėti į priekį vidutiniškai tik 20 km nuo rytą užimtų pozicijų. Apie vidurdienį sovietų 125-oji šaulių divizija pasitraukė iš Tauragės, nes grėsė apsupimas, ir antrąją dienos pusę traukdamosi kovėsi miškingose vietovėse tarp Tauragės ir Skaudvilės. Gerokai buvo aplamdytos sovietų 10-oji, mėginusi dengti 80 km pločio barą, ir 90-oji, dengusi 40 km pločio barą, šaulių divizijos, nepajėgusios atlaikyti vokiečių puolimo. Raudonosios armijos pozicijų nesustiprino ir 48-osios šaulių divizijos įsijungimas į kautynes. Ši divizija dar prieš prasidedant karui pėsčiomis išžygiavo nuo Latvijos pasienio ir birželio 23 d. turėjo susitelkti Nemaškčių rajone. Vokiečių aviacijos puldinėjama, kolonomis žygiuojančią diviziją birželio 22 d. antroje pusėje Eržvilko rajone atakavo vokiečių tankų bei motorizuotų pėstininkų daliniai. Iki vakaro divizija neteko daugiau nei pusės karių. Birželio 22 d. vakarop vokiečių 6-oji tankų divizija užėmė Eržvilką, 1-oji tankų divizija pasiekė Skaudvilę, o 8-oji tankų divizija – tiltą per Dubysą ties Ariogala.

Šiaurinėje Užnemunės dalyje buvusios sovietų 11-osios armijos divizijos nepatyrė tokio triuškinančio pralaimėjimo, kaip buvusios pietinėje dalyje, bet ir jos buvo priverstos trauktis. Baigiantis pirmajai karo dienai 5-oji šaulių divizija traukėsi į Kazlų Rūdos miškus ir toliau Kauno link. 33-oji šaulių divizija vakarop pasitraukė į Pilviškių rajoną ir užėmė gynybą dešiniajame Šešupės krante. Pasienyje Kybartų–Virbalio–Vištyčio rajone buvo 188-osios šaulių divizijos 4 batalionai, o pagrindinės divizijos pajėgos – stovykloje Kazlų Rūdos miškuose. Karui prasidėjus, divizija skubiai pėsčiomis buvo mesta į pasienį, bet žygio metu apie 16 val. susidūrė su vokiečiais į rytus nuo Vilkaviškio ir buvo priversta trauktis už Šešupės.

Savotiška buvo aukščiausiosios karinės vadovybės Maskvoje reakcija į gautą iš kariuomenės informaciją apie prasidėjusius karo veiksmus. Šiaurės vakarų fronto vadas, neabejotinai dar būdamas savo vadavietėje prie Panevėžio, birželio 22 d. rytą, 7 val. 15 min. Maskvos laiku, gavo pirmą nuo karo pradžios SSSR gynybos liaudies komisaro maršalo S. Timošenkos direktyvą. Joje buvo pranešama, kad birželio 22 d. 4 val. ryto vokiečių aviacija bombardavo sovietų aerodromus ir miestus palei vakarų sieną, neturėdama tam

⁶⁵ История Великой Отечественной войны Советского Союза. 1941–1945, Москва, 1961, т. 2, с. 18.

jokio pagrindo, tuo pačiu laiku pradėjo šaudyti vokiečių artilerija ir vokiečiai įvairiose vietose perėjo sieną. Apie tai fronto vadas daug anksčiau žinojo nei maršalas. Direktyvoje kariuomenei buvo įsakyta visomis priemonėmis pulti ir sunaikinti priešininko pajėgas⁶⁶. Tačiau toje direktyvoje sausumos kariuomenei buvo uždrausta iki atskiro nurodymo pereiti sieną tuose ruožuose, kur jos nepažeidė vokiečiai.

Birželio 22 d. 21 val. 15 min. maršalas S. Timošenka frontų karo taryboms išsiuntinėjo direktyvą Nr. 3, kuri rodo, kad Maskvoje buvo labai miglotai įsivaizduojama tikroji padėtis⁶⁷. Tikriausiai dėl to, kad frontų vadai vėlavo teikti informaciją apie padėtį ar tiesiog vengė teisingai informuoti vyresnybę, manydami greitai atsigriebsią ir pasiūsią į Maskvą pergalingus raportus. Direktyvoje aukštoji vadovybė pareikalavo, kad Šiaurės vakarų ir Vakarų frontų svarbiausiose kryptyse kariuomenė pereitų į puolimą, sutriuškintų priešininko smogiamąsias grupuotes ir kovos veiksmus perkeltų į priešininko teritoriją. Šiaurės vakarų frontas taip pat turėjo atkakliai ginti pajūrį. Abiejų šių frontų mechanizuoti korpusai (karo pradžioje jų buvo keturi) ir frontų aviacija, palaikoma Vyriausiosios vadovybės tolimo veikimo bombonešių aviacijos, turėjo iš Kauno ir Gardino rajonų smogti sutelktus smūgius Suvalkų kryptimi, apsupti ir sunaikinti priešininko Suvalkų grupuotę ir iki birželio 24 d. vakaro užimti Suvalkų rajoną. Sovietiniai karo istorikai šitaip įvertino karo vadovybės sumanymą:

„Pagal šią direktyvą sprendžiant apie sovietų Vyriausiosios vadovybės sumanymą, galima sakyti, kad sumanymas dėl smūgių krypties buvo pakankamai pagrįstas ir numatė sutriuškinti tas grupuotes, kurios tuo metu buvo pačios pavojingiausios. Bet iš esmės šis sumanymas buvo nerealus, nes nebuvo atsižvelgta į kariuomenės, kuri turėjo vykdyti šią užduotį, būklę bei galimybes. Sunku netgi įsivaizduoti, kad šiai operacijai numatyta kariuomenė per tokį trumpą laiką galėtų susitelkti numatytose kryptyse ir organizuotai priešui smogtų sutelktus smūgius. Reikia atsižvelgti į tai, kad dauguma mechanizuotų korpusų nebuvo sukomplektuoti. Trūko žmonių, turėtas ribotas kovos technikos kiekis. Be to, kariuomenės patirti nuostoliai, jos valdymo sutrikimai ir nepatenkinamai organizuotas operatyvinio užnugario darbas sudarė neįveikiamas kliūtis vykdyti stambias puolamąsias operacijas 100–150 km į gylį, kaip to reikalavo direktyva“⁶⁸.

⁶⁶ Ten pat, p. 17, 18.

⁶⁷ Ten pat, p. 30.

⁶⁸ Ten pat.

Pirmųjų kelių karo valandų įvykiai – vokiečių artilerijos bei aviacijos smūgiai, tankų ir motorizuotų pėstininkų veržlus puolimas ne tik padarė daug nuostolių Raudonosios armijos gyvajai jėgai bei technikai, bet ir sustruktūrė organizuoti išskleisti divizijas, o tai turėjo tolesnių sunkių pasekmių sovietų kariuomenei ir jos vadovybei.

Sovietiniai karo istorikai gana optimistiškai įvertino Šiaurės vakarų fronto kariuomenės galimybes: „Nepaisant ypatingai sunkių pirmosios karo dienos pasekmių, kariuomenė išlaikė aukštą kovinę dvasią ir įnirtingai kovėsi. Visi apygardos teritorijos gilumoje buvusios kariuomenės kariai ir vadai veržėsi į mūšį. Karo ligoninėse gydėsi vadai ir kariai reikalavo juos išrašyti ir savanoriškai važiuoti į frontą, į savo dalinius“⁶⁹. Jie paprasčiausiai nieko nežinojo apie padėtį frontuose.

Didžiosios tankų kautynės ir jų pasekmės

Vyriausiosios karo vadovybės sumanytas kontrsmūgis buvo nerealus tiek jėgų, tiek ir laiko požiūriu. Tik ne pagal minėtos direktyvos reikalavimą. Smogti Suvalkų grupuotei Šiaurės vakarų frontas nebeturėjo kuo. Vietoje Suvalkų grupuotės smogta Tilžės grupuotei. Šis kontrsmūgis nebuvo derinamas su Vakarų frontu, kaip to reikalavo direktyva. Tam tiesiog nebuvo laiko. Kontrsmūgi Tilžės grupuotei fronto vadovybė pasirinko dėl to, kad beveik prieš pat karo pradžią vykusiose štabų pratybose buvo nagrinėjamas smūgio/kontrsmūgio Tilžės kryptimi variantas. Kita vertus, Vyriausiosios vadovybės direktyva Nr. 3 buvo gauta maždaug po 10–12 valandų, kai fronto štabas ir 8-osios armijos vadas jau buvo davę įsakymus smogti Tilžės vokiečių grupuotei ir kariuomenė jau rengėsi smūgiui šia kryptimi. Kontrsmūgio plane buvo numatyta sutelktais smūgiais sunaikinti Tilžės grupuotę Tauragės rajone. Tai turėjo padaryti 12-ojo mechanizuoto korpuso pajėgos, smogdamos į pietus nuo Varnių–Užvenčio ribos ir 3-ojo mechanizuoto korpuso junginiai bei 5-osios tankų divizijos (vadovybė nežinojo, kur yra ši tankų divizija; manyta, kad ji apsupta Alytaus rajone – į vakarus nuo Alytaus), smogdami iš Raseinių rajono vakarų kryptimi. Šis kontrsmūgis buvo rengiamas skubotai, nebuvo gerai apgalvotas, nes neturėta tam laiko. Visa šita operacija buvo prastai parengta, materialiai neaprupinta. Fronto aviacija buvo sunaikinta jau pirmąją karo dieną ir nebuvo kam pridengti iš oro operacijai besisklei-

⁶⁹ Борьба за Советскую Прибалтику в Великой Отечественной войне. 1941–1945, кн. 1, С. 66.

džiančius junginius. Artilerijai trūko traukos ir sviedinių, tankams stigo degalų, su kariuomene nebuvo patikimo ryšio. Kontrsmūgio operaciją turėjo organizuoti ir įvykdyti 8-osios armijos vadas. Ji turėjo prasidėti birželio 23 d. 12 valandą. Armijos vadas 5 val. ryto raportavo fronto vadui: „Armija atsідūrusi bejėgiškoje padėtyje. Nėra ryšio nei su jumis, nei su šaulių bei mechanizuotais korpusais. Prašau padaryti viską, kad būtų galima aprūpinti degalais. Kas priklausė nuo manęs – padaryta“⁷⁰.

Vokiečių armijų grupės „Šiaurė“ vadovybė taip pat nesnaudė. Manyta birželio 23 d. su tankų divizijomis prasiveržti iki Šiaulių. Visomis kryptimis aktyviai veikė vokiečių aviacija. Aviacijos žvalgyba bematant pastebėjo tankų ir motorizuotų junginių judėjimą kolonomis nuo Kelmės, taip pat Raseinių kryptimi. Vokiečių aviacija nedelsdama bombardavo Tauragės kryptimi į pietus ir vakarus judančias mechanizuotų korpusų kolonas. Užtat sovietams nepavyko 12 val. pradėti puolimo, kaip buvo planuota. Puolimo pradžią nukėlė iki 15 valandos, bet ir tą valandą dar ne visi daliniai buvo pasirengę pulti.

Kontrsmūgio planą įgyvendinti trukdė ir aktyvūs Vermachto veiksmai visame armijų grupės „Šiaurė“ puolimo ruože. Ir dėl to sovietams vis tekdavo koreguoti savo planus. Vokiečiams nepavykus birželio 22 d. plentu pro Skaudvilę prasiveržti į Šiaulius, nuo birželio 23 d. ryto jie smogė Raseinių link, gana greitai užėmė Raseinius. Tuo pačiu metu toliau spaudė sovietų 90–ąją šaulių diviziją, kuri traukėsi Laukuvos link, o 10–ąją šaulių diviziją priverstė pasitraukti už Minijos. Tarp abiejų šių divizijų atsirado 10 km plyšys. Apie 10 val. ryto vokiečiai užėmė Kulius, Rietava, Tverus, po to greitai jų raiteliai miškais pasiekė Žarėnus. Vokiečiai taip pat veržėsi į Kelmės apylinkes, užėdami į sovietų 8-osios armijos pagrindinių pajėgų užnugarį. Sovietų 48–oji šaulių divizija naktį atsitraukė į rajoną šiauriau Raseinių. Vokiečių 18-osios armijos 26-osios pėstininkų divizijos pagrindinės pajėgos birželio 23 d. vakare pasiekė Skudą, o jos mobili rinktinė atsідūrė už 20 km nuo Liepojos.

Raudonosios armijos 12-ojo mechanizuoto korpuso 202-oji motorizuota šaulių divizija po 25 km maršo kaktomuša susidūrė su prasiveržusiais nuo Kelmės vokiečių tankais ir įsivėlė su jais į kautynes. Divizijai pavyko tankus sulaikyti iki kitos dienos, bet ši divizija negalėjo dalyvauti sumanytame kontrsmūgyje. To paties sovietų korpuso 23-oji tankų divizija birželio 23 d. 6 val. ryto susitelkė Plungės rajone ir su 125-osios šaulių divizijos daliniais turėjo kontraatakuoti Skaudvilės kryptimi. Puolimas buvo du kartus atidėliojamas

⁷⁰ Ten pat, p. 67.

ir divizija pajudėjo tik 12 val. 30 min., o 16 val. divizijos kolonos Žarėnuose kaktomuša susidūrė su prasiveržusiais nuo Rietavo vokiečiais. 23-joji tankų divizija, palikusi apsuptyje užnugario padalinius, vakare susitelkė miškuose į šiaurės rytus nuo Laukuvos. To paties mechanizuoto korpuso 28-oji tankų divizija taip pat 3 valandas pavėlavo atvykti prie jai skirtos išsiskleidimo linijos, nes dalis divizijos pajėgų turėjo atmušinėti nuo Kelmės prasiveržusių vokiečių 1-osios tankų divizijos tankų atakas (prie Kelmės ši divizija išsuko iš Tauragės –Šiaulių plento ir smogė į rytus). Skaudvilės atakai ši sovietų 28-oji tankų divizija išsiskleidė tik 18 valandą. Sovietų 3-ojo mechanizuoto korpuso 2-oji tankų divizija iš rajono į šiaurės rytus nuo Raseinių kontratakavo Skaudvilės kryptimi kartu su 48-osios ir 125-osios šaulių divizijų daliniais, bet ataka nebuvo sėkminga. O vokiečių 6-oji tankų divizija birželio 23 d. vakare užėmė tiltus per Dubysą Raseinių apylinkėse.

Sovietų 8-ajai armijai nepavyko birželio 23 d. suduoti planuoto galingo frontalinio smūgio Vermachto Tilžės grupuotei. Tam numatyta sovietų kariuomenė, vokiečių sausumos pajėgų spaudžiama ir jų aviacijos naikinama, netgi nepajėgė laiku užimti išeities pozicijų kontrsmūgiui, buvo priversta dažniau atmušinėti vokiečių atakas, nei atakuoti pati. Ir apskritai sovietų vadovybei teko gerokai keisti pirminį kontrsmūgio sumanymą po to, kai vokiečių tankai netikėtai prasiveržė nuo Kelmės į rytus. Vienintelis realus sovietų pasiekimas birželio 23 d. – per didelį vargą ir su nemažais nuostoliais pavyko išskleisti mechanizuotus junginius.

Birželio 23 d. įvykiai sovietams nepalankiai klostėsi ir buvusioje jų 11-osios armijos operatyvinėje erdvėje. Kai vokiečių armijų grupės „Šiaurė“ erdvėje svarbiausias dėmesys buvo nukreiptas į Šiaulių kryptį, tai armijų grupės „Centras“ 3-osios tankų grupės ir 9-osios lauko armijos dėmesys buvo nukreiptas į Vilnių ir tolesnę puolimo plėtotę Minsko bei Polocko kryptimi.

Didžiausia sėkmė vokiečius lydėjo sovietų Šiaurės vakarų ir Vakarų frontų sandūroje, kur birželio 23 d. vakarop tarp šių frontų sparnų jau buvo 130 km pločio plyšys. Vokiečių vadovybė į šitą plyšį metė judrius motorizuotus dalinius. Persikėlę per Nemuną, 3-osios tankų grupės bei 9-osios lauko armijos junginiai nuo birželio 23 d. ryto judėjo toliau į Rytus, Lietuvos teritorijoje nesutikdami pasipriešinimo, išskyrus susidūrimus su nedidelėmis raudonarmiečių grupėmis ar smulkiais jų padaliniais. Varėnos ir Pabradės–Švenčionėlių poligonuose stovyklavo Raudonosios armijos 29-ojo teritorinio šaulių korpuso 184-oji ir 179-oji šaulių divizijos – 1940 m. rudenį į sovietų kariuomenę įjungti Lietuvos kariuomenės likučiai. Miškuose prie Varėnos

buvusios 184-osios šaulių divizijos daliniai sukilo, pašalino rusų karininkus bei politrukus ir atsisakė trauktis į Rytus, visaip stengdamiesi atsiskirti nuo kitų Raudonosios armijos dalinių. Trauktis į Rytus iš Varėnos stovyklos pavyko priversti tik motorizuotų dalinių bei padalinių karius bei dalį 179-osios šaulių divizijos karių iš Pabradės stovyklos. Iš priverstų trauktis dalinių nemažai lietuvių karių pakeliui pabėgo. Iš stovyklose likusių karių dalis išsivaikščiojo, mėgindami pasiekti tėviškę (kai kuriuos beginklius bėglius vokiečiai pakelyje sulaukė ir sušaudė), dalis pateko į vokiečių nelaisvę, bet dauguma 184-osios šaulių divizijos lietuvių karių iki birželio pabaigos organizuoti, kiti nedidelėmis grupėmis ar netgi pavieniui susirinko į savo kareivines Vilniuje. 29-ojo teritorinio šaulių korpuso lietuvių karių sukilimas ir jų laikysena labai palengvino Vermachto žygį per Pietryčių ir Rytų Lietuvą.

Birželio 23 d. rytą vokiečių 57-ojo tankų korpuso junginiai iš Varėnos rajono pasuko Minsko link ir padėjo galutinai apsupti ir likviduoti didžiąją Raudonosios armijos Balstogės grupuotę. Lėčiausiai judėjo pirmyn 6-ojo armijos korpuso junginiai, puolę pro Prienus bendra Kaišiadorių kryptimi ir dengę armijų grupės „Centras“ kairįjį sparną. Šis korpusas savo kelyje sutiko nors ir nelabai organizuotą, bet atkaklų besitraukiančių Raudonosios armijos karių pasipriešinimą. Lazdijų apylinkėse buvusią prie sienos sovietų 128-ąją šaulių diviziją vokiečiai puldami perskyrė į dvi dalis. Mažesnioji dalis pro Simno apylinkes pasitraukė Kauno link, o pagrindinės divizijos pajėgos traukėsi Alytaus link, bet vėlgi buvo suskaidytos dalimis, mėgino keltis per Nemuną tarp Alytaus ir Merkinės bei trauktis Varėnos link. Birželio 23 d. sovietų 126-osios šaulių divizijos daliniai, kaudamiesi su juos spaudžiančiais vokiečiais, Balbieriškio–Prienu–Darsūniškio ruože kėlėsi per Nemuną į rytinį jo krantą ir traukėsi šiaurės rytų kryptimi į pietus nuo Kaišiadorių. Gana atkakliai besikaudama sovietų 5-oji šaulių divizija, palyginus organizuoti, nuo Kazlų Rūdos miškų šiaurės rytų pakraščio traukėsi Kauno link. Jos veiksmai birželio 23 d. sudarė sąlygas išlikusiems 33-osios ir 188-osios šaulių divizijų daliniams pasiekti Kauną ir pradėti Aleksoto tiltu keltis į kitą Nemuno krantą. Birželio 23 d. vidurdienį panikos apimti 4-ojo pontonų pulko Raudonosios armijos kariai susprogdino Aleksoto tiltą netgi nelaukdam, kol nuo jo nuvažiuos besitraukianti artilerija ir gurguolės. Tuo metu jie susprogdino ir geležinkelio tiltą per Nemuną Panemunėje. Paniką sukėlė sukilėlių veiksmai Kaune ir neabejotinai pasklidę gandai apie priartėjusius prie Kauno vokiečius. Sovietiniai karo istorikai tikriausiai turėjo mintyje 33-osios ir 188-osios šaulių divizijų dalinius Kaune birželio 23 d., kai rašė, kad

„16-ojo šaulių korpuso dvi divizijos kovėsi Kauno gatvėse“⁷¹. Taip sudarytas gatvių kautynių įspūdis Kaune. Tik nenurodoma, su kuo teko kautis toms divizijoms. Gatvių kautynių nebuvo, nes sukilėliai vengė mūšio mieste, kur galėjo nukentėti daugybė žmonių. Birželio 23–24 d. būta kautynių Šančių–Panemunės rajone, kur per susprogdintą geležinkelio tiltą ir kitomis priemonėmis šalia jo mėgino masiškai keltis į dešinįjį krantą prispausti prie upės Raudonosios armijos daliniai. Tai buvo tiltais per Nemuną nespėję persikelti 33-osios ir 188-osios šaulių divizijų daliniai. Sukilėliai mėgino sutrukdyti šį kėlimąsi per Nemuną, nes bijojo, kad persikėlęs į Kauną didesnis priešų skaičius nepradėtų mieste mašinimo akcijos ir represijų. Be to, birželio 23 d. Panemunės–Rumšiškių rajone per Nemuną pradėjo keltis vis dar buvusi gana kovinga 5-oji šaulių divizija. Vokiečių priešakiniai daliniai, verždamiesi link Kauno, už 18–20 km nuo miesto sutiko atkaklų spaudžiamų prie Nemuno sovietų dalinių priešinimąsi.

Vermachto 3-osios tankų grupės 39-ojo tankų korpuso priešakyje besiveržusi 7-oji tankų divizija po neilgai trukusių kautynių su besitraukiančiais Raudonosios armijos 5-osios tankų divizijos likučiais prie Onušio, pirmoje dienos pusėje pasiekė Valkininkus, kur sutiko pavienį kelių minėtos divizijos tankų pasipriešinimą ir jį nuslopinusi vidurdienyje nuriedėjo Vilniaus link, sutikdama tik nežymų sovietų karių pasipriešinimą Paluknio apylinkėse. Ir 16 val. 30 min. (matyt, Berlyno laiku) vokiečių tankai jau buvo netolimose Vilniaus prieigose į pietvakarius nuo miesto. Iš paskos sekusi to paties korpuso 20-oji tankų divizija, taip pat žygiavusi per Onuški, vėlai vakare užėmė Rūdiškes ir tose apylinkėse apsisotojo nakčiai. Įkandin sekė 5-ojo armijos korpuso junginiai.

Birželio 23 d. apie 17 val. 3-osios tankų grupės 57-ojo korpuso 19-oji tankų divizija pasiekė Eišiškes, o 12-oji tankų divizija maždaug tuo laiku jau buvo prie Varanavo, t. y. atsidūrė rajone į pietvakarius nuo Alšėnų.

Vokiečių aviacijos žvalgyba visą birželio 23 d. fiksavo nemažų Raudonosios armijos kolonų atsitraukimą Kauno–Daugpilio plentu bei visais keliais iš Vilniaus į šiaurės rytus. Tai buvo ženklas, kad Raudonoji armija masiškai traukiasi iš Lietuvos teritorijos ir šiomis kryptimis nebūsią organizuotos gynybos.

Birželio 24 d. Raudonosios armijos padėtis Lietuvos teritorijoje tebebuvo grėsminga, nors jos vadovybė dar turėjo vilčių atsigriebti ir sušvelninti padėtį.

⁷¹ Ten pat, p. 68.

Vermachto 7-oji tankų divizija, nesutikdama jokio pasipriešinimo, apie 8 val. ryto įžengė į lietuvių sukilėlių rankose buvusį Vilnių. Tuo pat metu 20-oji tankų divizija iš Rūdiškių per Trakus pajudėjo Vilniaus link. 7-os tankų divizijos daliniai, neužtrukdami Vilniuje, skubiai nužygiavo Nemenčinės ir Mykoliškių link, skubėdami užimti tiltus per Nerį, ką jiems pavyko padaryti nesutikus pasipriešinimo. O tuo metu 20-oji tankų divizija per pietinį Vilniaus pakraštį nesustodama nužygiavo Ašmenos link. Birželio 25 d. rytą 7-osios tankų divizijos užnugario sauga Vilnių, o paskui ir Nemenčinę bei Mykoliškes perdavė to paties korpuso 20-osios motorizuotos divizijos daliniams, o tankai skubiai nužygiavo Minsko link.

Vokiečių tankai, birželio 23–24 d. pasiekę Mykoliškes, Alšėnų, Rodūnės ir Ašmenos apylinkes per 2–3 pirmąsias karo dienas rytuose išėjo už Lietuvos administracinių ribų.

3-osios tankų grupės tankų ir motorizuoti daliniai, sparčiai verždamiesi Minsko link, giliame užnugaryje palikdavo tik nedidelius Raudonosios armijos padalinius bei išblaškytų karių grupes, mėginusias miškais, daugiausia naktimis, pasiekti toli nubėgusius savuosius. Tokie padaliniai ar grupės vokiečiams nekėlė didesnio pavojaus. Į Molėtų, Švenčionių, Ignalinos apylinkes vokiečiai atėjo dar po 3–4 dienų, kai buvo išskleidžiami jų antrojo ar net trečiojo ešelono daliniai, siekdami užimti atsiradusį platų plyšį tarp savo armijų sparnų, kuris tolydžio į rytus vis plėtėsi.

Armijų grupės „Šiaurė“ operatyvinėje erdvėje padėtis buvo dar permaisinga. Vokiečiai paprastai naktimis nepuldavo, bet pasitaikydavo ir išimčių. Birželio 24 d. paryčiais (apie 3 val. 45 min.) 4-osios tankų grupės daliniai užėmė Kėdainius. Po atkaklių kautynių su desperatiškai besipriešinančiais prie Nemuno prispaustais ir negalinčiais greitai persikelti į kitą upės krantą Raudonosios armijos daliniais, Vermachto 16-osios lauko armijos 2-ojo korpuso pėstininkų divizijų mobili priešakinė rinktinė 17 val. 15 min. pasiekė Nemuną Aleksoto rajone ir nustatė, kad susprogdinti tiltai. Vėliau, jau temstant, į dešiniąjį Nemuno krantą persikėlė nedidelė rinktinės karių grupė ir įsitvirtino tame placdarme, bet į miestą nėjo. Vokiečių 28-ojo korpuso sustiprintas žvalgų padalinys vakarop maždaug už 4 km į vakarus irgi persikėlė į dešiniąjį Nemuno krantą, bet į miestą taip pat nesiveržė. 16-osios lauko armijos 10-ojo korpuso 30-osios pėstininkų divizijos daliniai vakarop jau buvo pasiruošę sunkvežimiais išvykti į Kėdainių apylinkes į pietryčius nuo Kėdainių.

Visą birželio 24 d. ir naktį į pietus nuo Kauno, maždaug Rumšiškių–Darsūniškio rajone, per Nemuną į rytinį jo krantą kėlėsi Raudonosios ar-

mijos 16-ojo šaulių korpuso likučiai, palikdami kairiajame krante techniką ir gurguoles. Tuo metu dalis šios armijos likučių jau pradėjo keltis per Nerį Kaišiadorių rajone.

Birželio 24 d. dinamiškiausia padėtis buvo sovietų 8-osios armijos ruože į šiaurę nuo Nemuno. Šios armijos vadovybė kartojo iš vakaro nepavykusį frontalinį kontrsmūgį, kuriuo manyta sutriuškinti Tilžės–Tauragės grupuotė. Vokiečiai iš pat ryto pastebėjo Raudonosios armijos tankų bei motorizuotų dalinių judėjimą ir skleidė savo pajėgas, ruošdamiesi atremti sovietų puolimą, kurio tikėtasi: abipus Betygalos išsidėstė 4-osios tankų grupės 41-ojo korpuso 269-oji ir 56-ojo korpuso 290-oji pėstininkų divizijos; į šiaurės vakarus nuo Raseinių – 41-ojo tankų korpuso 6-oji tankų divizija, o į šiaurės vakarus nuo Grinkiškio – to paties korpuso 1-oji tankų divizija.

Raudonosios armijos 12-asis mechanizuotas korpusas iš pat ryto pradėjo kontratakauti Skaudvilės kryptimi: 23-ioji tankų divizija – Laukuvos ir Upynos link, 28-oji tankų divizija puolė per Kaltinėnus, 202-oji motorizuota šaulių divizija puldama susikovė su vokiečių tankais Vaiguvos rajone. Kontrpuolime dalyvavo ir 2-oji tankų divizija, siekusi susijungti su 12-ojo mechanizuoto korpuso daliniais. Jai beveik pavyko prasimušti iki Skaudvilės rajono. Į šias kautynes įsijungė visos aukščiau paminėtos Vermachto 4-osios tankų grupės tankų ir pėstininkų divizijos bei 18-osios lauko armijos 1-ojo ir 26-ojo korpusų pėstininkų divizijos.

Taigi trečiosios karo dienos antroje pusėje 60 km ruože tarp Raseinių ir Kaltinėnų maždaug 25 km į gylį prasidėjo pirmosios stambios to karo tankų kautynės, kuriose iš abiejų pusių dalyvavo apie 1000 tankų. Tai vienos didžiausių tankų kautynių Vokietijos–Sovietų Sąjungos kare. Didesnės tankų kautynės įvyko 1943 m. liepos 12 d. Kursko lanke prie Prochorovkos geležinkelio stoties, kur iš abiejų pusių dalyvavo apie 1200 tankų ir savaeigių artilerijos pabūklų. Bet tai jau buvo prasidėjus tretiesiems karo metams.

Svarbiausias sovietų tankų smūgis teko Vermachto 41-ajam tankų korpusui – jo abiems tankų divizijoms ir 269-ajai pėstininkų divizijai. 18-osios lauko armijos korpusus puolė tik nedideli sovietų tankų daliniai, kuriuos korpusai lengvai įveikė. Vermachto divizijos gana sėkmingai kontratakavo ir apie 15 val. jos pasiekė Kražių–Kelmės ribą, o atskiros tankų grupės prasisveržė į miškus į pietus nuo Šiaulių, bet čia susidūrė su stipria Raudonosios armijos prieštankine užtvara – su iki tol kautynėse nedalyvavusia 9-ąja prieštankinės artilerijos brigada, kuriai talkino 202-osios motorizuotos šaulių divizijos daliniai. Sovietų duomenimis, artilerijos brigada pamušė 30

vokiečių tankų⁷² (duomenys iš brigados vado raporto, o raportuose, ypač atsitraukimo metu, buvo nevengiama išpūsti vokiečių nuostolius, nes vyresnybė to patikrinti nebegalėjo), bet ir pati brigada po kautynių pasitraukė, nes pristigo sviedinių. Apie kitus vokiečių tankų nuostolius neturime patikimesnių duomenų.

Tą dieną tankų kautynės tęsėsi iki 22–23 val. Apie 17 val. vokiečių 56-ojo tankų korpuso 8-oji tankų divizija užėmė Ukmergę. Tai buvo labai reikšminga: viena vertus, buvo nutrauktas Raudonosios armijos dalinių sąlygiškai patogus traukimas į Rytus, kita vertus, Vermachto tankams atsivėrė tiesus kelias į Daugpilį. Rajone į šiaurės rytus nuo Raseinių buvo sunaikinta sovietų 2-oji tankų divizija. Ją čia apsupo 41-ojo tankų korpuso tankų bei motorizuoti daliniai (6-ąją tankų diviziją čia parėmė iš rezervo paimti 3-osios SS tankų divizijos „Totenkopf“ daliniai, kurie po kautynių vėl grąžinti į rezervą). Sovietų 2-oji tankų divizija neteko beveik visų tankų, artilerijos, autotransporto ir tik padedant 12-ojo mechanizuoto korpuso daliniams likę gyvi tankistai išėjo iš apsupties. Šios tankų divizijos likvidavimo operacija užsibaigė birželio 26 d. rytą.

„[...] dviejų parų tankų mūšis į šiaurės rytus nuo Raseinių užsibaigė 41-ojo šarvuočių korpuso pergale: sunaikinta viena rusų tankų divizija, sudaužyta apie 200 rusų tankų, kurių tarpe 29 pačių sunkiausių“, – teigia vokiečių šaltiniai⁷³. Neturime duomenų apie sunaikintus tankus kituose ruožuose.

„Nepaisant tankistų didvyriškumo ir atkaklumo, kontrasmūgiai nedavė apčiuopiamų rezultatų [...]. Nuo puolamųjų veiksmų šiaurės vakarų ir vakarų kryptyse birželio 25 d. teko atsisakyti“, – konstatuoja rusų istorikai⁷⁴. Šiaurės vakarų fronto vadovybės sumanytas kontrasmūgis, siekiant sunaikinti Vermachto Tilžės–Tauragės grupuotę, pasibaigė visiška Raudonosios armijos nesėkme. Visišką nepasirengimą tokiam kontrapuolimui ir jo pražūtingą baigmę kadaise pripažino ir sovietiniai karo istorikai: „Viso to galutinis rezultatas – sovietų kariuomenės puolamieji veiksmai [...], pradėti birželio 23–25 d. pagal direktyvą Nr. 3, tapo blogai organizuotais ir tarpusavyje nesuderintais mechanizuotų junginių kontrasmūgiais. Nepaisant kariuomenės pasiaukojamų veiksmų, kontrasmūgių operatyvinis rezultatas buvo nežymus, o nuostoliai pernelyg dideli [...]“⁷⁵. Tam tikras operatyvinis rezultatas buvo

⁷² Ten pat, p. 71.

⁷³ *Škirpa K.* Min. veik, p. 291.

⁷⁴ *Всемирная история. Вторая мировая война*, c. 441.

⁷⁵ *История Великой Отечественной войны Советского Союза. 1941–1945*, t. 2, c. 30, 31.

tai, kad sovietams pavyko bent 2–3 dienas ilgiau savo rankose išlaikyti Šiaurios ir tiek pat dienų sulaikyti vokiečius nuo prasiveržimo prie Dauguvos Rygos rajone. Kita vertus, sovietai neišnaudojo tų dienų sutelkti rezervams dešiniajame Dauguvos krante.

Birželio 24 d. vakare dar išlikusios sovietų 8-osios armijos pajėgos skubiai traukėsi į šiaurę už Ventos upės ribos, kur dar tikėtasi sulaukus papildymų sustabdyti vokiečius: 10-asis šaulių korpusas traukėsi į Mažeikių–Kurtuvėnų, o 11-asis šaulių korpusas į Ventos dešiniojo kranto–Radviliškio ribas. Tik birželio 26 d. rytą Gudžių rajone susirinko 23-osios ir 28-osios tankų divizijų likučiai. Vokiečių veržimasi Šiaurios kryptimi 11-ajam šaulių korpusui bent vienai parai padėjo sulaikyti gautas papildymas – dar nepatyrusi nuostolių 11-oji šaulių divizija, kuri birželio 24 d. gynėsi labai atkakliai.

Paskutiniai priešininkų susirėmimai Lietuvos teritorijoje

Apskritai sovietų Šiaurės vakarų fronto kariuomenės padėtis buvo sunki: suardytas ryšys tarp dalinių, junginių ir aukštesniųjų štabų, o tai reiškė, kad suardyta visa kariuomenės valdymo sistema. Fronto štabas birželio 24 d. laidinį ryšį turėjo tik su Maskva ir 8-osios armijos štabu. Radijo ryšys veikė su pertūkiais. Kariuomenė neturėjo šaudmenų, degalų ir maisto atsargų.

Birželio 25 d. Vermachto tankų bei motorizuoti daliniai toliau spaudė sovietus: 41-ojo tankų korpuso daliniai naikino į šiaurės rytus nuo Raseinių apsuptus tankų dalinius, o to korpuso 36-oji motorizuota divizija jau buvo už 18 km nuo Šeduvos; 56-ojo tankų korpuso daliniai priešpiečiu peržengė Šventąją ir toliau sparčiai judėjo Daugpilio link; šio korpuso 3-oji motorizuota divizija irgi artėjo prie Kauno–Daugpilio plento, kad galėtų sparčiau veržtis prie Dauguvos. Iš ryto 26-ojo armijos korpuso junginiai puolė artėdami prie Varnių, o popiečiu – jau į šiaurę nuo Biržulio ežero. Korpusas siekė apsupti sovietų pajėgas į šiaurę nuo Vaiguvos. Tuo tarpu 1-asis armijos korpusas pirmoje dienos pusėje pasiekė Kelmę, o popiečiu korpuso dešinysis sparnas judėjo pro Kelmę Radviliškio kryptimi, korpuso 11-oji pėstininkų divizija iš Kaltinėnų puolė Užvenčio kryptimi, o 21-oji pėstininkų divizija kėlėsi per Dubysą Kražantės žiočių rajone.

Vermachto 16-osios lauko armijos 2-ojo ir 28-osios armijos korpusų junginiai birželio 25 d. ankstų rytą netrukdomi nutiesė per Nemuną pontonų tiltus ir ramiai įžengė į lietuvių sukilėlių rankose buvusį Kauną. Vidurdienį abiejų korpusų priešakinės mobilios rinktinės jau buvo pusiaukelėje į Jo-

navą: kairiajame sparne mobili rinktinė gerokai pasistūmėjo į rajoną, esantį į pietus nuo Kėdainių; kita mobili rinktinė pasiekė rajoną į šiaurės rytus nuo Jonavos, bet centre, prie Karmėlavos, susidurta su stipriomis sovietų pajėgomis. Tuo metu 2-ojo armijos korpuso 121-oji pėstininkų divizija jau išėdinėjo iš miesto ir buvo šiek tiek pasistūmusi į šiaurės rytus nuo Kauno; 28-ojo armijos korpuso 123-oji pėstininkų divizija irgi buvo dešinėje Nemuno pusėje Kauno apylinkėse, bet šio korpuso 122-osios pėstininkų divizijos pajėgų dauguma dar buvo į vakarus nuo Zapyškio. Sunkiau sekėsi šios armijos 10-ojo armijos korpuso daliniams, kurie nuo pat ryto kaudamiesi su prie Nemuno spaudžiamais raudonarmiečiais veržėsi link Nemuno Rumšiškių rajone. Vakarop divizijos pasiekė Nemuną ir jau sutemus kai kurie jų daliniai Rumšiškių rajone persikėlė į rytinį Nemuno krantą.

Raudonosios armijos vadovybė, praleidusi progą įsitvirtinti ir gintis dešiniajame Nemuno krante, neišnaudojo ir Neries, kaip gero gynybos ruožo. Tam būtų galėjusi panaudoti sovietų 11-osios armijos 16-ojo šaulių korpuso junginių likučius, suspėjusius persikelti per Nemuną ir jau besikeliančius per Nerį. Kita vertus, toks gynybos ruožas būtų atsidūręs vokiečių užnugaryje.

Sovietų kariuomenei nepalankiai padėtis klostėsi į šiaurės rytus nuo Kauno. Todėl Šiaurės vakarų fronto vadovybė birželio 25 d. paryčiais (3 val.) nusprendė 16-ojo šaulių korpuso išlikusiomis pajėgomis tą patį dieną suduoti vokiečiams kontrsmūgį ir atsiimti iš jų Kauną (turėta politinių sumetimų šį puolimą surengti kaip baudžiamąją akciją?). Kautynėse gerokai aplamdytas ir trijų dienų traukimosi išsvargintas korpusas buvo nepasiruošęs ir netgi nepajėgus įvykdyti tokią užduotį. Šiaip taip sutvarkyti korpuso junginių likučiai, neturėdami patikimų duomenų apie priešininko pajėgas ir veiksmus, rytą pradėjo puolimą Kauno link. Iš šiaurės pagal Jonavos–Karmėlavos–Kauno plentą puolė 23-osios ir 33-osios šaulių divizijų likučiai, o iš rytų – 5-osios šaulių divizijos daliniai (puolimo metu kažkuris šios divizijos dalinys padarė karo nusikaltimą: sušaudė Pravieniškių kalėjimo kalinius, prižiūrėtojus ir jų šeimų narius). Apie 13 val. divizijos išsiskleidė atakuoti tik ką į Karmėlavą įžengusius vokiečius. Sovietų duomenimis, jų korpuso žvalgai iš rytų pasiekė Kauno prieigas, kas mažai tikėtina, bet buvę atmušti vokiečių. Raudonosios armijos karių spaudžiami, vokiečių priešakinį mobilių rinktinių padaliniai pasitraukė iš Karmėlavos. Pirmosios sėkmės paskatinta sovietų kariuomenės vadovybė nusprendė 5-ąją šaulių diviziją staiga pasukti į šiaurę Karmėlavos link, kad ji smogtų iš Kauno judantiems vokiečių daliniams į sparną ir užnugarį. Apskritai toks manevras sovietams

būtų buvęs naudingas, bet jam parengti trūko laiko, nebuvo išžvalgyta vietovė, neapsaugotas divizijos užnugaris. Sovietams nesitikint, į 5-osios šaulių divizijos užnugarį nuo Rumšiškių pusės smogė Vermachto divizija. Dėl tokio netikėto smūgio 5-oji šaulių divizija nebeperėmė Kauno puolimo ir skubiai pasitraukė į šiaurę link Neries ir netgi birželio 27 d. dar blaškėsi Kaišiadorių rajone, bet jau už Neries (divizijos likučiai gana organizuotai sugebėjo pasitraukti į Rytus pro tarp armijų grupių „Šiaurė“ ir „Centras“ sparnų susidariusį plyšį. Kauno puolime dalyvavę kiti sovietų junginiai taip pat buvo priversti atsitraukti. Sovietų duomenimis, birželio 25 d. vakarop vokiečiai įžengė į Jonavą. Vokiečių duomenimis, birželio 26 d. jų 121-oji pėstininkų divizija buvo įstrigusi kautynėse prie Jonavos, kurią priešakinė mobili korpuso rinktinė užėmė tik birželio 27 d. apie pietus.

Kauno kontrataka pasibaigė sovietų nesėkme ir dideliais gyvosios jėgos nuostoliais. Tai buvo desperatiškas sovietų mėginimas atsiimti Kauną: ne tik kuopų, bet ir batalionų bei pulkų vadai turėjo vesti į ataką savo karių, karių priešakinėje grandinėje į ataką ėjo netgi 23-osios šaulių divizijos vadas gen. mjr. V. Pavlovas, 33-osios šaulių divizijos vado pavaduotojas – pulko komisarų rango politinis darbuotojas (abu žuvo atakos metu)⁷⁶.

Nepaisant šito pralaimėjimo, nespėję skubiai pasitraukti ar tiesiog nenorėję trauktis į Rytus, Raudonosios armijos 23-osios ir 33-osios šaulių divizijų likučiai bei pavieniai tankai birželio 26 d. atkakliai tebesipriešino miškingose vietovėse į pietryčius nuo Jonavos. Taigi, Vermachto 16-jai lauko armijai nuo pat sienos sunkokai sekėsi palaužti Raudonosios armijos junginių priešinimąsi. Tuo tarpu po didžiojo tankų mūšio tarp Raseinių ir Kaltinėnų 18-osios lauko armijos ir 4-osios tankų grupės junginiams sekėsi kur kas geriau. Tankų grupės 56-as korpusas veržliai artėjo prie Daugpilio birželio 26 d. priešpiečiais to korpuso 8-oji tankų divizija paėmė plento ir geležinkelio tiltus per Dauguvą prie Daugpilio, o apie 12 val. 15 min. įsiveržė į Daugpilį, kurio sovietai ginti net nemėgino, išplėtė Daugpilio prietiltį, atmušė kelias nestiprias Raudonosios armijos atakas. Armijų grupei „Šiaurė“ atvėrė nauja operatyvinė erdvė ir susiklostė sąlygos veržtis Leningrado link. Tą dieną prie Daugpilio artėjo ir šio korpuso 3-oji motorizuota divizija. Taip 4-oji tankų grupė, nuo Tilžės įstrižai į šiaurės rytus kirsdama Lietuvos teritoriją, per 5 dienas atsidūrė pietryčių Latvijoje ir užėmė vieną strategiškai svarbesnių punktų savo kelyje tikslo link.

⁷⁶ Борьба за Советскую Прибалтику в Великой Отечественной войне 1941–1945, кн. 1, с. 73.

Aviacijos palaikoma, 18-oji lauko armija birželio 26 d. sparčiai veržėsi į šiaurę bei šiaurės rytus. Šios armijos puolimo erdvėje po nesėkmingo kontrasmūgio sovietai traukėsi visais keliais. Apie 15 val. 30 min. vokiečiai užėmė Šiaulius. Vakarop 4-osios tankų grupės 41-ojo tankų korpuso daliniai pasiekė Panevėžio prieigas, bet į miestą nėjo, nors ten nebuvo kas jį gina.

Birželio 27 d. paspartėjo Raudonosios armijos traukimas, ypač Rygos kryptimi, nors ties Šiauliais sovietai dar kontratakavo vokiečius, pasitelkdami išlikusius sveikus tankus. Siekta atsiimti Šiaulius, bet kontrataka buvo atmušta. 18-osios lauko armijos dešinysis sparnas žygiavo Klovainių link, o kairysis puolė Jonišio kryptimi. Prie Jonišio sovietai dar mėgino priešintis ir sustabdyti vokiečių veržimąsi, bet pasipriešinimas buvo palaužtas ir vokiečiai užėmė Joniškį. Priešakyje daugiau nebebuvo besiruošiančių gintis Raudonosios armijos pajėgų. 4-osios tankų grupės 41-ojo tankų korpuso daliniai birželio 27 d. naktį pasistūmėjo iki linijos Raguva–Panevėžys–Smilgiai. Dieną užėmė Smilgius ir Raguva, popiečiu jau peržengė Vabalninko–Anykščių liniją šiaurės rytų kryptimi, užėmė Rokiškį. Korpuso kelyje niekur nebuvo pasirengta gynybai. Jo daliniai susidurdavo tik su silpnu besitraukiančių Raudonosios armijos karių pasipriešinimu, kurių grupes korpusas pasivydamas.

16-osios armijos erdvėje naktį į birželio 27 d. raudonarmiečiai dar mėgino atakuoti Rumšiškių prietiltį ir gal net nublokšti vokiečius atgal už Nemuno. Tai galėjo būti sovietų 5-osios šaulių divizijos dalinys ar net ir 126-osios šaulių divizijos daliniai, pavėlavę į Kauno kontrataką. Armijos kairysis sparnas – 28-ojo armijos korpuso daliniai – apie 16 val. pasiekė Krekenavos–Raguvos kelią.

Birželio 28 d. 1 val. nakties 18-osios lauko armijos 26-ojo armijos korpuso 61-osios pėstininkų divizijos daliniai užėmė Papilę. Apie 15 val. 1-ojo armijos korpuso paslanki priešakinė rinktinė pasiekė Bauskę Latvijoje. Ši armija, atkakliai kaudamasi su Raudonąja armija, Lietuvos teritoriją įveikė per 7 dienas. Po paros (birželio 29 d.) vokiečiai pasiekė Dauguvą prie Rygos, o liepos 1 d. užėmė Rygą. Žygyje per Lietuvos teritoriją daugiausiai atsilikusi buvo 16-oji lauko armija. Kai kurie jos junginiai birželio 28 d. rytą dar buvo įstrigę kairiajame Neries krante Kaišiadorių rajone. Bet birželio 28 d. ir jie jau nebesutiko jokio rimtesnio sovietų pasipriešinimo. Šios armijos 2-ojo armijos korpuso ruožė kairiajame Neries krante buvę sovietų daliniai birželio 27 d. popietę ir naktį persikėlė per Nerį į dešinįjį krantą, palikdami pabūklus, šarvuočius, gurguolių likučius ir netgi dalį lengvosios ginkluotės. Tie Raudonosios armijos pėstininkų dalinių likučiai praktiškai jau buvo atsidūrę

giliame Vermachto užnugaryje. Nesant vientiso fronto, nemažai po kautynių Lietuvos teritorijoje užsilikusių Raudonosios armijos karių per kelias savaites šiaip taip pasiekė savuosius, nors vokiečių įsitikinimu 5-oji, 23-oji ir 33-oji šaulių divizijos buvę sunaikintos. Nesugebėję pasiekti savuosius ir užsilikę apsuptyje, ilgiau Lietuvos teritorijoje sovietų kariai buvo sunaikinti – vieni nukauti, kiti pateko į nelaisvę. Šiaurės rytų Lietuvos miškuose nemažų šios armijos grupių dar buvo rugpjūtį.

Atsiskirdami nuo pagrindinių pajėgų, besiveržiančių nustatytomis kryptimis, vokiečių padaliniai ar nedidelės karių grupės birželio 28–29 d. užėmė beveik visus svarbesnius šiaurės, šiaurės rytų bei rytų Lietuvos punktus per kuriuos nėjo puolančių dalinių maršrutai. Tokios grupės buvo siuntinėjamos žvalgybos, apsaugos ar administravimo tikslais. Bene vėliausiai vokiečiai pasirodė Mažeikiuose. Liepos 3 d. čia atvažiavo pirmieji 7 vokiečių kariai.

Birželio 29 d. vokiečiai pradėjo naikinti didžiausią Lietuvoje apsupime atsidūrusią, vienoje vietoje susitelkusią ir organizuotą Raudonosios armijos karių grupę, įsikūrusią miškuose kairiajame Nemuno krante, kitapus Nemunaičio miestelio, apie 12 km į pietus nuo Alytaus. Tai buvo 128-osios šaulių divizijos ir kai kurių kitų pėstininkų bei artilerijos dalinių kareiviai ir karininkai, birželio 22-ąją ir vėlesnėmis dienomis susibūrę šalia vokiečių užimtos perkėlos per Nemuną. Per kelias dienas, pradėdant birželio 29 d., apsupta grupuotė buvo likviduota – dalis žuvo, o dauguma pateko į nelaisvę.

Pabaiga

Lietuvos teritorijoje buvusią sovietų priedangos kariuomenę, turėjusią pridengti mobilizaciją bei kariuomenės išskleidimą, karas užklupo visiškai nepasiruošusiai atlikti savo užduočių. Lietuvos teritorijoje dislokuotos kariuomenės nepakankamas pasirengimas/parengimas SSSR teritorijoje nebuvo išimtis. Tai buvo visos Raudonosios armijos problema.

Maždaug per valandą nuo pėstininkų ir tankų kovos veiksmų pradžios, Vermachto kariai visame pasienio ruože nuo Palangos iki Kapčiamiesčio peržengė sieną ir įėjo gilyn į Lietuvos teritoriją, nors atskiruose atsparos taškuose pasieniečiai ar Raudonosios armijos padaliniai priešinosi dar kelias valandas.

Lietuvos teritorijoje birželio 24 d., t. y. trečią karo dieną, įvyko vienos didžiausių Vokietijos–Sovietų Sąjungos karo tankų kautynės.

Raudonosios armijos pasipriešinimas Vermachtui Lietuvos teritorijoje nebuvo tinkamai organizuotas, išsklaidytas. Jos vadovybės sprendimai dėl daugybės kontrsmūgių nedavė lauktų rezultatų, o tik dar daugiau susilpnino kontrsmūgiuose naudotos kariuomenės kovos pajėgumą.

Karo veiksmai Lietuvos teritorijoje iš esmės baigėsi septintąją karo dieną, nors Rytų Lietuvoje jau trečiąją karo dieną mechanizuoti Vermachto junginiai peržengė Lietuvos administracinę sieną.

Vermachto junginiai, staigiai palaužę Raudonosios armijos pasipriešinimą Lietuvos teritorijoje, operatyviai išskleidė joje savo pajėgas ir ruošėsi pulti toliau. Sėkmingas, itin dinamiškai besivystęs ir veržlus Vermachto puolimas ne tik sutrukdė sovietams pasinaudoti Nemunu, Nerimi bei kitomis Lietuvos upėmis, kaip natūraliomis kliūtimis, organizuoti ilgalaikę gynybą bei sutrukdė panaudoti Dauguvą kaip gynybos ruožą, bet ir prisidėjo prie spartesnio apsuptos Balstogės grupuotės likvidavimo, greitesnio Minsko užėmimo, paspartino Polocko užėmimą ir pagreitino veržimąsi Leningrado link.

Per septynias dienas Lietuvoje iš esmės buvo sunaikintos ar bent gerokai aplamdytos dvi sovietų armijos, pakirsta jų kovinė galia. Buvo sunaikintos visos keturios Lietuvoje dislokuotos tankų divizijos. Sunaikintos dar bent 8 šaulių divizijos. Sunaikinta visa Lietuvos teritorijoje buvusi sovietų aviacija, nemaža dalis artilerijos. Žymių nuostolių patyrė ir kitos divizijos. Traukdamasi Raudonoji armija Lietuvos teritorijoje paliko daug artilerijos pabūklų, netgi nepamuštų, bet šiaip sugedusių tankų, daugybę artilerijos sviedinių, lengvosios šaulių ginkluotės.

Raudonoji armija Lietuvos teritorijoje žuvo daug karių, kurių niekas

neskaičiavo ir nebesuskaičius (yra tik fragmentiški duomenys apie žuvusiųjų skaičių). Manytume, kad Lietuvos teritorijoje 1941 m. birželį žuvo 40–50 tūkst. sovietų karių, apie 100 tūkst. pateko į vokiečių nelaisvę. Kartais Raudonosios armijos traukimasis virsdavęs bėgimu. Vermachto mechanizuotų junginių proveržiai, apsuptis, tarp karių sklindantys gandai sėjo paniką ir gniuždė valią priešintis. Nedideli karių būreliai tiesiog bėgo, metę ginklus, kiti ginklus palikdavo pritrūkus šovinių, nors pakelėse jų netrūko. Kita vertus, būta ir atkaklaus Raudonosios armijos pasipriešinimo židinių.

Lietuvos teritorijoje žuvo taip pat ir daug Vermachto karių, o kai kur buvo sunaikinta daug kovos technikos. Įvairiuose Raudonosios armijos vadų ataskaitose, neretai surašytose praėjus gerokai laiko po įvykių, kautynių aprašymuose paprastai nurodomi didžiuliai puolančių Vermachto dalinių nuostoliai: dešimtys pamuštų tankų, sunaikintų pabūklų, vieno kulkosvaidininko nukauti ištisi būriai ar net kuopos vokiečių karių, drąsiai besiginantis būrio sunaikintas batalionas, užsimenama apie sutriuškintus pulkus. Vien tik suskaičiavus literatūroje minimus atvejus Lietuvos teritorijoje būtų nukauta gal keliolika tūkstančių vokiečių karių.

Pačių vokiečių duomenimis, Lietuvos teritorijoje per savaitę žuvo 3362 jų kariai (218 karininkų). Žuvusiųjų karių skaičiai rodo Raudonosios armijos pasipriešinimo atkaklumą Vermachto armijų puolimo sektoriuose: 18-ojoje lauko armijoje – 31,43 %, 16-ojoje lauko armijoje – 22,37 %, 4-ojoje tankų grupėje – 16,95 %, 3-ojoje tankų grupėje – 14,72 %, 9-osios lauko armijos dviejuose korpusuose – 14,51 % visų žuvusiųjų.

Būtinai reikia ieškoti naujų šaltinių ir nuodugniau tyrinėti pirmosios Vokietijos–SSSR karo savaitės įvykius Lietuvos teritorijoje.

Įteikta 2005-03-15

Résumé

Le front de la guerre de l'Allemagne – de l'Union Soviétique Sur le territoire de la Lituanie au juin 1941

dr. Sigitas Jegelevičius
Université de Vilnius

Le 22 juin 1941, une deuxième étape à l'Est de la Deuxième guerre mondiale a commencé, l'Allemagne a commencé les actions militaires contre l'Union Soviétique. La Lituanie ne participait pas dans cette guerre de l'Allemagne – l'Union Soviétique, car la loi de neutralité a été en vigueur jusqu'au jour de l'annexion. D'autre part, l'accueil des bases militaires de l'URSS était déjà l'infraction à la loi de neutralité. À la veille de la guerre, la Lituanie a été déjà une composante de l'URSS de facto. L'Allemagne nazi reconnaissait aussi que le territoire de la Lituanie est une partie de l'URSS, conformément aux pactes secrètes des nazis et des soviets, datés le 28 septembre 1939 et le 10 janvier 1940. C'est pourquoi la Lituanie a été sur la ligne du front depuis les premières minutes de la guerre. Formellement, la Lituanie n'a pas participé dans la Deuxième guerre mondiale, donc son nom n'est pas ni parmi vainqueurs, ni parmi ceux qui ont perdu. La Lituanie a été une victime de la guerre.

Les historiens modernes de la Lituanie oublient les événements sur le territoire de la Lituanie pendant la première semaine de la guerre. L'espace des Pays Baltes, surtout de la Lituanie, a été importante pour toutes des deux parties confrontant pendant la Première guerre mondiale aussi que pendant la guerre entre l'Allemagne et l'URSS. Les événements militaires de cette guerre sur le territoire de la Lituanie sont une partie de l'histoire lituanienne et nous devons les analyser et commenter. Conformément aux informations publiées, cet article discute les forces des parties confrontant dans la Lituanie à la veille de la guerre, analyse les batailles sur le territoire de la Lituanie et leur importance pour l'étape initiale de la guerre entre l'Allemagne – L'URSS.

L'article comprend les informations générales concernant l'organisation et les armes de l'Armée Rouge, pour mieux comprendre le rapport quantitatif et qualitatif des forces, aussi que le développement des actions militaires sur le territoire de Lituanie. On discute les unités de l'Armée

Rouge sur le territoire de la Lituanie et son positionnement à la veille de la guerre, les stratégies des soviets concernant les directions des attaques. L'article présente les informations concernant les forces de l'armée allemande à la frontière de la Lituanie, leur positionnement, leur stratégie et leurs plans expéditifs.

L'auteur essaye de présenter de façon détaillée les actions militaires sur le territoire de la Lituanie pendant la première semaine de la guerre. Les premières batailles à la frontière sont présentées. La plus grande importance est attribuée aux batailles vers les directions les plus importantes. L'auteur souligne le démarche des allemands vers Alytus, la bataille des tanks et la dévastation de la division des tanks soviets dans le district d'Alytus sur le bord droit du Niémen, cela a vraiment facilité le démarche des allemands vers Vilnius. L'auteur parcourt la bataille de Taurage, ensuite de Siauliai. Il analyse le développement des actions militaires près de Kaunas qui duraient plus longtemps que les autres. Beaucoup d'importance l'auteur attribue à la première grande bataille des tanks dans la guerre entre l'Allemagne – L'URSS et aux résultats, qui a eu lieu dans la région de Raseiniai-Kaltinenai le 24-25 juin. Aussi il discute la démarche de l'armée allemande vers Daugavpils et vers Siauliai.

La résistance des soviets n'a pas été très bien organisée sur le territoire de la Lituanie, elle a été assez faible. Les décisions de l'Armée Rouge, concernant les contrecoups en grand, n'étaient pas effectives, les forces de l'armée se sont affaiblies. Les actions militaires ont été finies au septième jour de la guerre sur le territoire de la Lituanie. Les unités de l'armée allemande, après avoir brisé la résistance de l'Armée Rouge sur le territoire de la Lituanie, ont commencé les regroupements de ces forces pour les attaques plus vastes.